159526

NAPOLEON CSÁSZÁR' ÉLETE.

TÖBB TÖRTÉNET-IRÓK SZERINT

MAGYARÁZÁK

ILLÉS ÉS SZEKRÉNYESY.

V. FÜZET 1812—1821.

Ára borítékba kötve 30 kr. ezüst pénz.

XIV 12/14

NAPOLEON CSÁSZÁR' ÉLETE.

TÖBB TÖRTÉNET-ÍRÓK SZERINT

MAGYARÁZÁK

ILLÉS ÉS SZEKRÉNYESY.

MTA KÖNYVTÁRA

V. FÜZET.

1812—1821. eszt.

PESTEN 1834,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I. TULAJDONA

(ÚRI UTSZA 612.)

Országos Könyvtári Központ
Nem adható el!
Szegedi raktárosai

DEBRECEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

I.

Chronologiai áttekintet.

Moszkvai égés. — Viszszajövetel Oroszországból.

1812. Sept. 15-kén. A' császár megérkezése Kremlbe.
15—16. A' moszkvai égés. — A' császár lakását Petrowskoie várába veszi.
18. A' császár viszszatér Kremlbe.
18. Az orosz dunamelléki hadi sereg, Volhyniában, ismét az orosz tartalék sereghez csatolódik.
23. Napoleon, Sándor császárnak ir, 's békét ajánl néki.
29. A' czerikowoi csata, az orosz utó sereg, és franczia elő sereg közt.
Octob. 5. Lauriston general, Kutusow fő parancsnokhoz küldetik.
15., 16., 17., és 18. A' moszkvai ispotályok kiürítése, 's a' betegek' Smolenskbe küldetése.
18. Csata Winkowonál.
18. Csata Polotsknál (Gouvion-Saint-Cyr testezete.)
19. A' hadi sereg Moszkvából elmegy, 's Kalugának tart.
23. Malet general' összeesküvése Párisban kiüt, és elnyomattatik.
24. Ütközet Malo-Jaroslawetznél.
26. Moscháiskba menetel.
31. Csata Smolianynál (Gouvion-Saint-Cyr hadi teste.)
Novemb. 3. Csata Wiasmánál.
8. A' hideg kezdődik.
9. Csata Liachowánál.
9. A' hideg folytatja pusztításait; a' lovak ezerenkint elvesznek.
9. A' császár megérkezik Smolenskbe.
10. Csata 's átmenetel a' Woppon.
14. Csata Smolianynál.
14., 15., 16., és 17. Smolensk kiűritése. — A' hévmérő a' zéruson alól 20 grádra leesik.
17. Csata Mikulinónál.
18. Csata Krasnoinál.
20. A' császár a' Dnieperen viszszavonul.
22. Beresinahoz érkezik.
24. Csata Borisownál.
26., 27., és 28. Ütközet Berezinánál, 's átmenetel rajta.

Decemb. 1. Menetel Wilnába. — A' hideg nevekedik.
3. Huszonkilenczedik tudósítása a' nagy ármádának.
5. Megérkezés Smorgoniba. — A' császár az ármáda fő parancsnokságát a' nápolyi királynak adja. — A' hévmérő 28. grádra leesik.
11., és 12. Wilna kiürül.
16. Kowno kiürül. — A' franczia sereg a' Niemen át, viszszamegy.
18. A' császár Párisba viszszaérkezik.
20. A' császár levele a' tanácshoz.
30. York porosz generál' elpártolása, és a' Taurogeni (Tilsit mellett) egyesség.
31. A' franczia sereg Lengyelországból kimegy, hogy a' Vistula megett állást vegyen.

A' moszkvai égés. — Viszszajövetel Oroszországból.

A' győzödelem' kivivása után, a' békesség kötés, mindég legforróbb kivánsága vala a' császárnak. — Az elhatározásának, Smolenskból Moszkvába menni, azon gondolat vala alapja, hogy majd az ellenség, az orosz birodalom' fő városa megmentése végett, meg fog ütközni, meg fog verettetni, 's Moszkvát elfogja veszteni; Sándor, ezen fő város' viszszanyerése végett békeséget fog kötni, 's ellenkező esetben ezen iszonyu nagy városban, segéd forrásokat 's nyugvó pontot fog találni, honnan a' jövő tavaszkor, uj táborozást nyithat. A' császár elvala határozva, a' telet Moszkvában tölteni, azon esetre, ha a' történetek arra kényszerítenék. „Mi, ugymond, olly ármáda' nézőjátékát fogjuk mutatni, melly ellenséges népek közepette telel, mellyek őt minden oldalról szorongatják. A' franczia sereg Moszkvában, jég tömegektől bézárt hajóhoz fog hasonlítani; de majd a' szép tavasz' viszszatértekor, ujra elkezdjük a' háborut, ha arra kényszerítenek bennünket!"

Mint a' hét halomra épült Rómának, ugy Moszkvának is számos szép templomaival, és külömbféle formáju sok tornyaival, festői tekintete vala. Moszkovia', nagy és dicső régi fővárosa, az orosz birodalom' szent városa, Moszkva, az európai, 's ásiai kereskedés' kirakodó helye vala. Ezen város nem vala kis-

sebb kiterjedésü Párisnál, ámbár népessége 250,000 lakos számát fellyül nem haladá; 1600 templomot számlált, mellyeknek számos tornyaik, Minaretek formáihoz hasonlítának, vagy aranyozott, külömbféle szinekkel festett tetőkkel valának béboltozva. Ásiai módra felosztva, négy elkülönözött negyedei valának, mellyek körül mindegyik külön karika fallal kerítteték bé. E' négy fő részek ezek valának: a' Kreml, erősség, háromszög formában, melly a' czár palotáját foglalá magában; a' Kitaye-Gorod, vagy chinai város, melly a' Tatárok által építtetve, a' Kalmárok lakása, 's Bazárokkal vagy vásár piaczokkal rakva vala; a' Beloye-Gorod, vagy a' fehér város, az orosz nemesség által ujra felépitve, ebben állottak a' legszebb palotáik; végre a' Zemlenoye-Gorod, vagy a' mezei város, mellyben a' köznép lakházai valának.

Az elősereg, Mürat király' parancsnoksága alatt, Sept. 14-kén Moszkvába bényomult; a' sereg 15-kén ment be, 's ugyan az nap, a' császár fő szállását, a' czárok régi lakjába, Kremlbe vevé.

Moszkva, mint Napoleon reménylé, nagy segéd forrásokat nyujta. A' Kremli fegyvertárban 40,000 angol, austriai, és orosz puska, 100 álgyú, lándzsa, kard, öltözetek 's győzödelmi jelek valának; mellyek a' Törököktől 's Perságktól vétettek el. A' falakon kívül is, elkülönözött épületekben, 4,000 mása puskaport, és temérdek salétromot találtak. Ámbár a' lakosok' legnagyobb része elfutott volt a' városból, a' sereg még is mindenben bővelkedett. A' raktárok mindennémü élelemmel tele valának. A' nemesség 500 palotáiból a' házi bútorok nem voltak elhordva. Inasok, kiket, a' városi parancsnok által futásra kényszeritett gazdag

emberek, készakarva hátra hagytak, várák az ezen házakat elfoglaló generálokat, hogy nékik uraiktól levélkéket adjanak által, mellyben ezek jelenték, hogy kevés napok mulva, mihelyt az első zavarodás elmulik, viszszatérendenek, 's az alatt, sajátjokat, a' franczia nagylelküségbe ajánlják.

A' császár' minden reményei, lángesze' minden felszámításai, egy váratlan történet, Moszkva égése által fűstbe mentek. A' kormányzó Rostopschin, ezen áldozatot nem a' lakosok kétséges haza szeretetétől kiváná, hanem a' pusztítás mivét, olly rabok' vak dühére bizá, kik ezen feltétel alatt nyerének szabadságot. Ezen történetről, melly számos lakóságot tenkre tett, külömbféle itéletek valának. Honosai' gyűlölsége által üldöztetvén, utóbb kényszerítve látá magát Rostopschin, tettét igazolni. Moszkva égése, 's ezen gazdag város elpusztítása, a' császárt csakugyan, ama' romlást okozó viszszavonulásra kényszeríté; de ezen viszszamenetelnek Oroszországból, nem lett volna szomorú következése, ha olly kora 's kemény tél nem állott volna bé. A' sereg, a' Dnieper vagy Niemen mellett, téli szálásra ment volna, a' legközelébbi tavaszszal folytatva verte volna az ellenséget, 's Napoleon azután Sz. Pétervára ellen intézte volna fő erejét. 20—30 grádu tartós hideg győzte meg egyedül a' franczia vitéz katonákat.

Midőn a' franczia seregek Moszkvában elszéledtek, ezen iszonyu nagy város csaknem pusztának látszott. Csak 40,000 lakos, majd nem mind az alsó osztályból, 's néhány száz idegen kalmárok, maradtak házaikban, de megijedve azokba bézárkózának. Rostopschin, proclamatiójában a' Francziákat, mint egy rabló, 's öl-

döklő csoportot, festé le. Rosz előjelentésü csend uralkodék minden utszán, mellyek éppen elébb, még olly népesek és lármások valának. Csak hamar kezdődék az égés; a' lángok sziszegése, az égő gerendák ropogása, a' sok kilövellések háborgaták e' komoly csendet. Az első tüz estvefelé öt órakor, három külömbféle pontokon egyszerre ütött ki: a' talált gyermekek házában, a' bankban, 's a' bazarban, A' franczia katonák a' gyermek házában 's bankban olták a' tüzet, de a' bazarban az igen erős égés, győződelmeskede erőlködéseiken lehetetlen vala ezen iszonyu nagy épületet megmenteni, melly a' nagy ásiai városok bazarja módjára építve, temérdek' sátorokat, drága portékákkal, foglala magában; a' kalmároknak, midőn az orosz kormányzó parancsára, a' várost elhagyák, idejök nem vala, abból valamit magokkal venni. Igy Moszkvának egész kereskedési gazdagsága, a' láng' prédájává leve. A' hónap 15-ke újj szerencsétlenség nélkül mult el; de estvefelé, több mint 50 külömbféle ellenkező pontokon, lángolt ki az égés. Hijába igyekeztek oltani; Rostopschin, kegyetlen vigyázattal, távolyra elviteté a' fetskendőket, 's a' tüz sokkal sebesebben terjedt, hogysem közönséges eszközökkel erőt lehetett volna rajta venni. Az éj' folytában szaporodtak a' tüz helyek. 16-ikai reggel erős szél kezdett fúni; Rostopschin által szerkezett gyujtogatók, használván ezt, égő szereket hordtak a' szélfuvása alatt fekvő házokba. E' szerencsétlen Város' elpusztulása, már most, elkerülhetetlen lön. Kevés óra mulva Moszkva, láng tengerhez hasonlíta, mellyben a' szélvésztül üzettettve, nagy tűzi hullámok, és felfelé sodródó füst' árja, szikrádzó fa darabokkal keverve, ide 's tova hányodtak. A' szél olly erős vala,

hogy égő gerendák darabjait a' Moskva vizen át' hagyíttá, 's azon szállásokat mellyeket eddig a' láng megkéméltt, kigyujtott. A' paloták' fedelei, a' templomok Torony csucsai, ropogva omlottak őszve. A' szerencsétlen lakosok a' láng, és füst által a' pinczékből, mellyekbe rejtezkedtek, kiüzetvén, feleségeikkel, 's gyermekeikel az Utzákon futkozának, 's a' levegőt szivszaggató kiáltásaikkal tölték bé. Fájdalommal láták a' katonák az élelemre valókat, mellyek bőven elrakva nékik szükséges, és ohajtva vártt bőséget szereznének, a' lángok által megemésztetni. Mihelyt oltó próbáik haszontalanságárol meggyőződtek, megszüntek az égés ellen harczolni, és a' mi igen természetes egyedül csak ön magukrol gondoskodva, a' még épen maradt házokba vonulának, hogy ott azon külömbféle tárgyakat felkeressék, mellyek nékik hasznosak lehetnének, 's a' mellyek nem sokára a' láng' prédájáva leendők valának.

16-án estve a' Császár még a' Kremlben is fenyegettettvén a' tűz által, lakását a' Petrovskoie Várba vette. A' hadisereg csak hamar oda hagyá a' várost, melly már most védelem nélkül a' rablásnak, és égésnek ki téve elhagyatott. *)

A' Császár négy nap mulatott Petrovskoieban, hogy a' Moszkvai égés' végét bevárja. E' nagy város' elpusztulása, 's annak következései mellyeket már gyanított, ama vakmerő tervre vezeték, hogy azonnal a' Keleti-tenger felé útnak induljon, 's a' békességet Szent-Péter' vá-

*) A' Moszkvai pórnép jádszá a' legnagyobb Szerepet a' kirabolásban; ez fedezé fel a' legtitkosb pinczéket. A' katona, ki kezdetkor csak csendes néző vala, csak hamar cselekvő részévált.

rában önmaga kivivja. Kutusow megveretett, 's bátortalan serege nem vala képes magát olly mozdulatnak ellen szegezni, mellyet a' dolgok' fekvése talán megváltoztatott volna. Herczeg Eugen lelkesedéssel fogadá e' tervet, de az ármáda többi vezérei erőssen kárpálták. A' nyugalom' szükségét Napoleon' legvitézebb generáljai is már érezték; féltek még tovább nyomulni éjszakra 's a' telet felkeresni, mintha az már önkényt, is nem elég korán jönne. A' Császárnak elébe adák, hogy a' sereg, a' sok bajok miatt, elfáradtt légyen, 's hogy számos sebesedtek legyenek, kik csak a' Moskvai ispotályokban gyógyulhatnak meg. Jelenték néki, hogy az égésen már erőt vettek, 's a' hamuba, 's omladék alatt a' tüz elaludnék, a' szerencsétlenség nem volna olly igen nagy, mint a' minőtül féltek. „A' Kreml, mondák épen áll, a' császári gárda lakta város negyed, megtartatott, a' városban még áll nehány épület, mellyet a' tűz meg kémélt. A' láng nem hatott a' pinczékbe, hol riskását, pálinkát, be sózott étkeket, bunda némüeket, és csak nem mindent, mire a' katonának télen át' szüksége van, fel találni.“ A' császár reá hagyá magát beszélni, és engedett, 18-án Moszkvába visszatértt, és újra a' Kremlben lakott.

Első gondja vala a' szerencsétlen lakosok közt, kiket az égés minden segéd forrásoktól megfosztott, segedelmet osztattni-ki. Ezen váratlan jóltévőség nyujtá az első alkalmat az alkudozásokra, Szent-Péter várral. Az orosz generál Toutelmine, a' császár annyát, midőn Napoleonnak a' találtt gyermekek Intézete iránti jóltévőségéről, mellynek az igazgatója vala, jelentést tett, a' franczia császár békes gondolkozása módjával megesmerteté. Sándor gondolkozása' módja ugyan az vala, de ön bélátása sze-

rént nem cselekedhetett; az orosz nemesség Anglia befolyása által vezettetve, igazgatá a' dolgok járását. Ezen Nemesség csak nemrég is kényszerítti a' császárt egy olly szolgája elbocsáttására, kihez bízott, és Kutusow fő-generállá választására. Az ármáda' generáljainak maga viselete, ezen kevésé esmért történet, valóságos zendülés, nyilvános, és friss tetten meglepett öszve esküvés vala, melly mind a' trónt mind Sándor' életét fenyegeté. Sándornak engedni kellett. Angliának az orosz seregnél álhatatos Karakterü jeles, derék, 's Hazája ügye iránt egyenes szívű ragaszkodással viseltetett férfiu, vala képviselője. Ezen férfiu kit Franciaország azon nemes érzésekből, mellyeknek ezen országban bizonyságit adá, és szép maga viseletéről Lavalette dolgaiban esméré, Sir Robert Wilson vala. *) Az Angoly képviselő tellyesíté nemzeti kötelességét, a' midőn minden alkudozásokat mellyek Europa megnyugtatását tárgyazák, akadályoztatni igyekezett.

Innént magyarázhatni, miért lettek minden lépések, mellyeket ezen czélból tettek, semmivé; miért maradt az a' levél, mellyet maga Napoleon Sándornak irtt, és a' mellyben

*) Önn magától Sir Robert Wilson generáltól birjuk mind azon egyes adatokat az orosz sereg öszveesküvéséről, melly Sándor császárt kényszeríté, Ministerét elbocsájtani, 's olly generált nevezni, kit ő nem akart. Sir Robert Wilsonnak, személyes állásánál fogva nagy befolyása vala az ármáda fejeire; Sándor császár is méltó bizodalommal vala iránta. Önn haszonnélküli közbenjáró vala, a' zendülők 's a' császár közt. A' szövetségnek, lázadássá leendő elfajzását meggátlá, az öszveesküttek tervét a' császár boszuállásától oltalmazá, 's talán magát a' császárt is fedezé az öszveesküttek dühétől.

ötet békével kinállá, úgy szinte Lauriston general küldetése Szent-Péter Várra, siker nélkül. Kutusow Lauristont még az orosz császár' elébe sem bocsájtotta.

Azon öt hetet, mellyet a' császár Moszkvában tölte, számos munkálatokra kelle fordítania. Az ország kormányához kapcsolá az ármádáról való gondoskodást, 's a' külömbféle testezetek vezérivel való levelezést. Mihelyt a' császár meggyőződött, hogy a' békesség akadályokra talált, mellyek annak hamari megkötését reményleni nem hagyák, elhatározá, állását ismét a' Dnieper és Dwina megé venni, hogy a' raktárokhoz közelítsen, mellyeket Lengyelországban állíttatott fel. Egyébbaránt katonai állását semmiben sem változtatá, mivel Péter vártól nem távozott el, mellynek a' legközelebbi táborozás czélja' kellett volna lenni, minthogy Smolensk és Wilna, az orosz birodalom fő városától nem feküsznek távolyabb, mint Moszkva.

Az idő szép és száraz vala. Semmi fenyegető jel sem hirdeté a' korábbi 's keményebb telet, mint szokás szerint. A' császár elhatározá, Kalugán által Smolenskbe menni viszsza, olly ujj úton, melly a' seregek átmenetele által még kimerítve nem volt. Az is hihető, hogy szándéka vala, egy erős testet küldeni Tulába, a' hol a' legtetemesbb orosz fegyver gyárok valának, hogy a' segéd eszközöket, mellyeket az ellenséges ármáda ott lelhetne, egy időre semmivé tegye.

Időközben Kutusow erősítéseket kapott; a' moldvai ármáda, a' tartalék sereggel egyesült; 's a' muszka generál, táborát Tarutinába, Moszkvától délre, üté fel, úgy hogy Kalugát és Tulát egyszerre fedezé.

Moszkva kiürítése October 15-kén egy csapat sebesítettek elmenetelével kezdődék, melly Smolensknek vevé utját; 16-kán 17-kén és 18-kán más csapatok követék. A' fő ármáda 19-kén hagyá oda a' várost, ugyan az nap, mellyen maga a' császár elindult, 's a' Kalugai uton ment. Mortier marsall egy pár ezer emberrel legtovább tartózkodott a' városban; elmenetele előtt Kremlt a' levegőbe vetteté, azon pillanatban, mellyben őtet az oroszok megtámadták.

Egy véletlen eset megváltoztatá a' viszszavonulási liniát; Kutusow, ki táborában Tarutinánál 150,000 emberrel békességben tartózkodék, egy előcsapattól azt a' tudósitást vevé, hogy a' franczia hadisereg Kaluga felé megy; ámbár a' franczia sereg viszszamenetelének elkezdetét nem gyanitá, még is semmivé akará tenni ezt a' testet, mellyet csak egy gyenge osztálynak tartott. Táborát azonnal felszedé, és Malo-Jaroslawetzbe ment. Itt a' franczia előseregre bukkant, mellyet az al-király vezérlett. Nyakas harcz keletkezett, 's egész nap folyvást tartott. Az al király az ellenségnek minden megtámadásait dicsőségesen kiállotta, és pedig olly megtámadásokat, mellyek szünet nélkül megújjittattak, 's folyvást fris seregek által gyámolíttattak. Az égő várost kétszer bevették és viszont bevették, de végre a' Francziáké maradt, kik Delzon vitéz generál halálát, ki osztálya előtt vitézül harczolva esett el, siratták.

Estvefelé, a' franczia fő ármáda az ütközet' helyére érkeze. Kutusow egy kevéssé hátra vonulván, állást vett, 's elszánva látszék, elhatározó csatát mérészelni. A' császár állhatatosan meg akart maradni Kaluga felé való mozgásában, de generáljainak elő terjesztései 's a' félelem, hogy nagy ütközet által sebesei számát még in-

kább szaporítani fogja, reá birák, az előre menés helyett, jobbra fordulni, hogy, a' Wiasmán által, Smolenskbe vivő utat, mellyen az ármáda, Moszkvába mentében ment volt, megnyerje.

Wiasma nézőjátéka lön egy ütközetnek, mellynek sikere, a' franczia seregnek dicsőségére vált. Kutusow egy keresztuton, ezen város felé ment, mellyen a' franczia sereg egy része már túl haladt. Reménylé hogy azon hadi testeket, mellyek az utósereget képezék, elmetzheti és elfoghatja. Miloradovitsch, 60,000 emberből álló sereggel, mellynek fele lovasság vala eléré a' Wiasma és Federowskoe közti ország útat. Az al király éppen a' városba akart bémenni, de Davoust még Federowskoe megett hátra vala. A' pillanat kritikus vala. Eugen, ki csak bátorságára 's katonai indítására halgata, visszatért, hogy Davoustnak kezet nyujtson; ez az utósereggel ismét hozzá ért, erőszakkal nyitván utat magának az orosz bataillonok közt.

Ötödik nap, a' wiasmai ütközet után, a' hideg bé kezde állani. A' császár 9-kén Smolenskbe érkezett. Szándéka vala, itt tartózkodni, hogy az ármádát ismét rendbe szedje; de a' raktárok, az ezen városban időző seregek 's sebesek által, ki valának merítve; katonai tekintetekből, melyeket mindjárt elöladandunk, elkelle határozni, egész Wilnáig hátrálni, melly városból az ármádának ugyan azon okokból, és még nagyobb szerencsétlenség miatt ismét el kelle üzettetnie. Smolensket oda hagyák; 's a' hévmérő ugyan az nap 19 és 20 grádra esett a' zérus alatt.

Még Smolenskbe érkezte előtt tudósítatott a' császár, Malet general különös öszveesküvéséről, a' ki egyedül, sereg és segétség nélkül,

mint statusfogoly, a' sokaság előtt ismeretlen, befolyás és hirnév nélkül, csupán vakmerősége 's néhány okosan szerkezett hamis parancsolatok által, a' fő város kormánnyát, néhány órára magához rántotta. Ezen öszveesküvésen, melly ugyan az nap kiütött, sikerült, és elisnyomatott, 's mellynek sikerülését egyedül a' status feje távollétének köszönhették, a' császár nem álmélkodék. Egy dolgon ütközött meg igen. „Azon csudálkozék csak, ugymond Fain *), hogy tizenkét esztendei uralkodás után, öszvekelése után, fija születése után, annyi eskü után, — az ő halála még mód lehete a' revolutióra. És II-dik Napoleon, ugymond, — hát ő rá nem gondoltak! Ezen feledékenység, melly őtet igen boszontá, fájdalmas felfedezés vala reá nézve."

Malet general öszveesküvése olly rövid ideig tartott, hogy azt a' Párisi nép nagyobb része nem is tudta. A' dicsvágy kivánsági 's magosan repülő tervei, a' főváros első tisztviselőit, is a' legnagyobb tekintetü személyeket elbolondithaták; de a' párisi nép esze csak a' vitéz nagy ármádán, 's a' távoly lévő császáron vala. Hadi tudósítások hirdeték Moszkva égését, 's a' visszamenetel kezdetét, valamint a' Malo-Jaroslavetzi, és Wiasmai győzödelmeket. Az orosz háboru iránt még nem estek kétségbe, ámbár Franczia országban már jó régen nem kaptak tudósítást a' fő szállásból. A' 19-dik hadi tudósítás megjelenése átalányos rémülést okozott. Az egykorú történetek ezen nevezetes oklevelét nagyobb részében, közölni kivánjuk: Napoleon, ki a' franczia nép előtt eddig csak győzödelmei'

*) Kézirat 1812-ből.

képét rajzolá, 's győzödelmeit olly igen jól leirá, szerencsétlenségét igazán 's olly méltósággal beszéli elő, melly bizonyos és mély benyomást tesz.

„November 6-káig az idő tökélletesen kedvező vala, 's az ármáda mozdulata szerencsésen halada. A' hideg 7-dikén kedődék; ezen naptól fogva minden éjtszaka több száz ló veszett el az ég alatti tanyában. Smolenskbe érkezvén, már sok lovasságbeli's pattantyus lovakat vesztettünk volt.

„A' volhyniai orosz sereg jobb szárnyunkhoz általellenbe álla. Ez elhagyá a' minski munkálati liniát, 's munkálati támasz pontjául a' varsói liniát vevé. A' császár Smolenskben, 9-kén tudá meg az ellenség munkálati liniájának ezen változását, 's eltalálá szándékát. Bár milly nehéznek tetszett is néki, illy kegyetlen részében az esztendőnek, megindulni, ezt még is szükségesé tevé a' dolgok uj álapotja. Reménylé, hogy az ellenséget megelőzve érkezhet Minskbe, vagy legalább a' Beresinához; 13-kán Smolenskből elment; 16-kán Krasnoiban hálált. A' hideg, melly 7-kén kezdődött, sebesen neve kedett, és 14-ről 15-re és 16-ra a' hév mérő 16 és 18 grádot mutata a' fagy pont alatt. Az utak sikjéggel valának fedve. A' lovasság, pattantyusság és vonós lovak minden éjtszaka, nem százankint, hanem ezerenkint vesztek el, kivált a' franczia és német lovak. Kevés napok alatt 30,000-nél több léve áldozatja a' hidegnek; a' lovasság egészen gyalog vala, a' pattantyusságnak 's transport szekereknek nem voltak többé lovaik. Nagy részét álgyuinknak, hadi 's élelembeli szereinknek elkellett hagyni és semmivé tenni.

„Ezen sereg, melly még 6-kán olly kevélyen ragyogott, már 14-kén egészen más volt,

nem volt többé lovassága, sem pattantyussága, sem transport szekerei. Lovasság nélkül nem tehettünk semmi visgálódásokat, pattantyusság nélkül, lehetetlen vala ütközetet mérészelnünk, 's az ellenséget erős lábon bevárnunk. Mennünk kellett, nehogy ütközetre kényszeríttessünk, mellyet a' hadi szerek nélküli szükölködés miatt nem kívánhatánk, bizonyos tágos helyet kelle foglalva tartanunk, hogy be ne kerítessünk, és pedig lovasság nélkül, melly a' kolonnok széleit fedezné 's öszvekötné. Ezen nehézség, a' hirtelen béállott iszonyu hideggel párosítvá, helyezetünket szomoruvá tevé. Az olly emberek, kiket a' természet nem alkotott elég erősekké, hogy magokat a' sors minden változásain és kényein fellül emelhessék, elveszték vidámságokat 's csak szerencsétlenségekről, bal esetekről álmodoztak; azok ellenben, kiknek mindent meggyőző könyelmüséget ada, megtarták jó kedvőket 's szokás szerénti magok viseletét, 's a' legyőzendő nehézségekben ujj dicsőséget lelének.

„Az ellenség, az utakon nyomára akadt ama rettenetes szerencsétlenségnek, melly a' franczia sereget érte, 's azt hasznára igyekezett fordítani. Minden kolont körül vett kozákjaival, a' kik mint az Arabsok a' pusztákon, az eltévedt szekereket elszedték. Ezen nyomorult lovasság csak lármát üt, 's nem képes, egy voltigeur gyalogszázadot szét verni; de a' környülmények segétségével félelmesé tevé magát. Mindazáltal még is vala oka az ellenségnek, minden komolyabb próbatételeit megbánni; az alkirály által, kinek eleibe állott, megveretett, és sok népet vesztett. *)

*) Mikulinónál, hol 6000 Franczia a' bajoktól elerőtlenedve, 20,000 Orosznak, kik semmiben sem láttak szükséget, ellent állottak.

„Az Elchingi herczeg, ki 3.000 emberrel, az utósereget képezé, a' Smolenski sánczokat széthányatá. Körül vétetett, 's veszedelmes helyezetben vala, mellyből magát még is kitüntető bátorságával kiszabadítá. Miután az Oroszokat, 18-kán egész nap magától visszatartóztatta, és éjszaka folyvást viszszaverte, jobbra fordult, a Dnieperen általment, 's az ellenség minden felszámításit megsemmisíté. *) 19-kén, az ármáda, Orschánál átmene a' Dnieperen, 's az orosz sereg, melly elfáradt, és sok népet vesztett, próbáival felhagyott.

„A' volhyniai ármáda Minsk felé vette útját, és Borisowba ment. Dombrowski generál 3000 emberrel védé a' borikowi hidfőt; de 23-kán kénytelen vala ezen állást oda hagyni. Már most az ellenség ált ment a' Beresinán, 's Bohr felé vevé útját; Lambert osztálya képezé az elősereget. A' második testezet, Reggio herczeg parancsnoksága alatt, parancsot vett, Borisow felé előre nyomulni, hogy az ármádának a' Beresinán leendő átmenetelét biztosítsa. 24-én Reggio herczeg, Lambert osztályával öszveért, négy órányi tavolyságban Borisowtól megtáma-

*) Marsall Ney szép ellentállása Krasnoinál, menté meg a' franczia ármádát; az ő okos haladasa a' Dnieper jobb partján vala kis hadi teste boldogsága. Napoleon három napig semmit sem tudott érdemes alparancsnokja sorsáról, 's nagyon nyughatatlan vala miatta. Midőn Gourgand ezeredes jelenté néki, hogy Ney elszökött az ellenség elől, a' császár, ki éppen akkor Baranouiban ebédelt, hirtelen felkelt az asztaltól, ordonnanz tisztjét karjánál fogja 's ezt mondá megilletődve. „Igazán?“ Azután még ezt mondá: „kétszáz milliomom van a' tuilleriai pinczékben; oda adtam volna, Ney marsall megmentésére.“

dá, megveré, 2000 emberét, 16 álgyút, 500 társzekeret, elvett tőle, 's a' folyó jobb partjára viszsza verte. Az ellenség csak a' hid leégetése által menekedék, melly 300 ölnel hosszabb. *)

„Időközben az orosz sereg minden átmenetelt a' Beresinán megszállott; ezen folyó szélessége 40 öl; igen zajlott, de partjai mocsárral fedetnek, mellynek hoszsza 500 öl, a' mi az általmenetelt igen nehezíti.

„Az ellenséges generál, négy osztályait, négy külömbféle kimeneteleken állítá fel, a' mellyeknél reménylé, hogy a' franczia sereg, át akarand menni.

„26-kán napkeltével a' császár, miután az ellenséget, 25 kén tett külömbféle mozdulatokkal megcsalá, Studzianka nevezetü falu felé tartott, és azonnal, egy orosz osztály daczára, 's annak jelenléttében, két hidat veretett a' folyón. Reggió herczeg átment, az ellenséget megtámadá, és egész a' borisowi hidfőig viszszaveré. 26-kán 's 27-kén, az ellenség átment.

„Belluno herczegnek, ki a' kilenczedik testet, a' franczia ármada' utóseregét vézérlé, megvala hagyva, az orosz Dwinasereget zabolázni. Partouneaux' osztálya képezé ezen test' utóseregét. 17-kén délben, Belluno herczeg, két osztállyal, a' studziankai hidhoz érkezett.

„Partouneaux' osztálya éjtszaka Borisowból elment. Ezen osztály' utólsó dandárja, mellyre a' hid' leégetése bizva vala, estvéli 7 órakor elment, 's tiz és tizenegy óra közt megérke-

*) Ezen hid' leégetése, mellyet a' császár Oudinot marsall' mozdulata által reménylett megmenteni, egyik fő oka vala a' franczia sereg szerencsétlenségének a' Beresina partjain.

zett, keresé első dandárját, 's osztályos generálját, kik egy órával elöbb elmentek volt, 's a' kikkel útközben nem találkozott. Visgálódási hasztalanok levének, 's szomorú szerencsétlenséget gyaníttattak. Utóbb annyit lehetett megtudni, hogy az első dandárok, mellyek öt órakor elmentek, hat órakor eltévedtek; a' hellyett, hogy balra fordultak volna, jobbra mentek, 's ezen irányban két vagy három órányira haladván éjtszaka, a' hidegtől megdermedve, az ellenség tüze körül, mellyet a' magokéinak tartottak, öszvegyültek; illy móddal körül vétetvén, kétség kívül elvesztek. *)

„28-kán reggel az egész had általment. Belluno herczeg a' bal parton őrzé a' hidfőt; Reggio herczeg, 's háta mögött ez egész sereg, a' jobb parton álla.

„Borisow' oda hagytával, a' dvina és volhyniai sereg egyesült, 's egy megtámadás eránt öszvebeszéltek. 28-kán nap viradtakor izené Reggio herczeg a' császárnak, hogy megtámadják őtet; utána fél órával Belluno herczeg a' bal

*) A' Partouneaux osztály' csatái az orosz ármádának nagy részét foglalatoskodtatták, 's az átmenetelt a' Beresinan fedezék. Az osztály már 1,200 emberre öszveolvadt, 's 95,000 orosztól körülvétetett, midőn vitéz generáljok, ki a' studziankai hidat lerontva, vagy leégetve hidte, a' fegyvert leraká. Egy 18,000 emberből álló test, 60 ágyúval vala az uton fel állítva, melly a' második osztályt a' franczia előőrökhez vezetheté. Wittgenstein generál, ki tanúja vala a' fájdalomnak, melly Partouneaux generálra jött, azon hir hallására, hogy a' hidak nem volnának leégetve, mondá néki: „de azt hitte-e generál Ur, hogy azon seregek holt testein, mellyeket kegyednek szemközt állíték, elmehetett volna?“ — „Nem, felele Partouneaux, hanem még tovább hagytuk volna magunkat agyon lövetni.“

parton megtámadtatott; a' sereg fegyvert fogott. Elchingen herczeg, Reggio herczeg után, és Treviso herczeg, Elchingen herczeg után sietett. A' harcz eleven lön, az ellenség a' franczia jobb szárnyat körül akará keríteni. Doumerc generál, ki az ötödik vasas ezeredet vezérlé, melly a' Dwina mellett maradt második testhez tartozott, parancsolá a' negyedik, és ötödik vasas ezerednek, lovassággal megtámadni az ellenséget, azon pillanatban, midőn a' vistulai csapat az erdőbe nyomula, hogy az ellenség közép pontját áttörje, mellyet valóban szét is vert. Ezen vitéz vasasok egymásután hat négyszöget, mellyet a' gyalogság formált, vettettek szét, 's elszórák az ellenséges lovasságot, melly a' gyalogok segétségére siete; 6000 fogoly, 2 zászló, és 6 álgyú esett a' francziák' kezébe.

„Belluno herczeg a' maga részéről nyomosan megtámadtatá az ellenséget, azt megveré, 's 5—600 foglyot vett el tőle.

„A' Beresina melletti csatában a' volhyniai sereg erősen szenvedett.

„Következő nap, 29-kén az ütközet mezején maradánk. Két út közül választhatánk; a' Minskbe 's Wilnába vezető út nyítva álla előttünk. A' Minski út egy erdő közepén, és kietlen mocsárokon megy keresztül; a' seregnek lehetetlen vala ezen táplálódni. Ellenben a' Wilnai út igen jó tájékokon fut keresztül; az ármádának, melly lovasság nélkül, gyenge hadi készülettel, ötven napi menés által rettenetesen kifáradva, temérdek beteget és sebest magával hurczolt, raktárai felé kellett sietnie. — 30-kán a' fő szállás Plecknitsiben volt; December 1-sőjén Slaikiba, és 5-kén Molodetchnóban,

hol az ármáda első szállítványait vevé Wilnából. —

„Minden megsebesített tisztek 's katonák, minden podgyászszal együtt Wilnába küldettek.

„Hogy a' seregnek a' maga fenyítékét helyre állítani, magát egészen kinyugodni, lovasságát ismét lóra segíteni, 's álgyus szekeréibe ujjonnan lovakat fogni szükség vala, önként tetszik a' fellyebbi rajzolatból. A' nyugalom az első szüksége. A' generálok, tisztek és katonák a' bágyadság 's éhség miatt sokat szenvedtek. Sókan lovaik elvesztése következésében, többen a' Kozákok leselkedései által, podgyászaikat elveszték. A' Kozákok temérdek egyenkint menő embereket megöltek, különösen sok földmérőket, kik az állásokat felvevék, úgy szinte sok megsebesített tiszteket, kik vigyázat nélkül mentek, 's inkább veszedelemnek kivánták magokat kitenni, mint a' szállítvánnyal vigyázatosan menni.

„A' császár, minden mozdulatoknál, mindég őrserege közepette ment. Ő felsége meg vala elégedve azon jó lélekkel, mellyet ezen sereg széke mutata; ez mindég kész vala, bár melly helyekre is, hová a' körülmények kivánták volna, sietni, de a' körülmények mindég ollyanok valának, hogy csupán csak jelenléte is elegendő vala, és soha sem jött olly esetbe, hogy megtámadni kénytelen lett volna.

„Lovasságunk úgy kipusztult a' lovakból, hogy a' tiszteket, kiknek még lovaik voltak, egyesíteni, 's belölök négy századot, mindegyikbe 150 embert vévén, kellett alkotni. A' generálok a' kapitányok szolgálatját, és az ezeredesek az altisztekét láták el. Ezen szent osztály, Grouchy generál parancsnoksága, és a' nápolyi király igazgatása alatt, a' császárt min-

den mozdulatok mellett is szüntelen szeme előtt tartá.

„Ő felsége egéssége soha sem volt jobb.“

A' tudósítás utólsó mondása, a' császári uralkodás ellenségei részéről csipős jegyzésekre szolgáltata alkalmat, mintha Franciaországra nézve nem fontos dolog lett volna megtudni, mint viselte el a' császár a' táborozás bajait. Illy nagy szerencsétlenség' hallásakor, Franciaországnak, tekintve azon egyetlen férfiú egésségét, ki e' szerencsétlenséget ismét jóvá teheté, meg kellett nyugosztalódnia.

A' szerencsétlenséggel tellyes tudósítás után közvetetlen, minden aggodalmat lecsillapíta Napoleon megérkezése Párisba, 's a' felgerjedt néptömeget, ismét reménnyel 's bizodalommal tölté bé. Mihelyt a' császár' seregét olly ellenség hatósága alól, mellyet az esztendő része zordonsága olly igen elősegített, kihuzva látá, megemlékezvén kötelességeiről, mint ország feje, a' nápolyi királyra bizta volt a' gondot, a' seregehet jó téli szálásokba állítani, 's elhatározá, egész Németországot isméretlenül beutazni, hogy jelenléte által a' Francziák fő városában, a' nagy birodalom minden segéd forrását ismét folyásba hozza.

II.

Chronologiai áttekintet.

1813. Első táborozás Németországban. Lützen, Bautzen és Wurschen.

1813. Januar. 8. A' nápolyi király, a' franczia ármáda fő parancsnokságát átengedi Eugen herczegnek.
11. Tanácsvégzés, melly 250,000 embert állít a' kormány' rendelkezése alá.
25. Fontainebleaui egyesség a' pápa és a' császár közt.
Februar. 14. A' törvényhozó test' megnyitása.
Mart. 1. Hatodik szövetség Franczia ország ellen. — Poroszország' elszakadása. — Szövetsége Oroszországgal.
3. Szövetségi szerződés Svéd és Angolország közt.
April. 1. Franczia ország hadat nyilatkoztat-ki Poroszország ellen.
3. Tanácsvégzés, melly 180,000 embert állít a' kormány' rendelkezése alá. A' tisztelet-őrség' felállítása.
5. 37 városőri seregek' felállítása.
15. A' császár oda hagyja Párist, hogy a' német ármádához menjen.
27. Csata Weissenfelsnél (Szászországban.)
28. A' császár a' Saalehoz megérkezik.
Maj. 1. Csata Posernánál (Szászország.) Bessieres marsall' halála.
2. Lützeni ütközet (Szászország.)
4. A' wittenbergi ostrom' megszüntetése (Szászország.)
5. Az ertzdorfi csata (Szászország.)
8. Dresda' elfoglalása (Szászország.)
12. A' bischofswarthai csata (Szászország.)
19. A' weiszigi és königswarthai csata (Szászország.)
20. A' bautzeni csata (Szászország.)
21. A' wurscheni ütközet (Szászország.)
22. A' reichenbachi csata (Szászország.)
26. A' haynaui csata (Szászország.)
27. A' sprottaui csata. — A' glogaui ostrom' megszüntetése.

Jun. 1. Breszlau' megszállása.
4. Plessiwitzi (Szászország.) fegyvernyugvás, egy részről a' franczia ármáda, más részről az orosz-porosz ármáda közt.
21. Ütközet Vittoriánál. — Kitakarodás Spanyolországból.
30. A' dresdai Szerződés. — A' császár Austria közbenjárását elfogadja.
Jul. 10. Szövetség Franczia- 's Dánország közt.
12. Congressus Prágában.
26. Moreau generál megérkezik Európába.
27. Austria elpártol. — Ezen birodalom szövetsége Oroszés Poroszországgal.
28. A' prágai Congressus' befejezése.

1813. — Első táborozás Németországban.

Lützen. — Bautzen és Wurschen.

Az Oroszországbóli viszszajövetel' szerencsétlenségei, távol lévén, hogy a' Francziák nemzeti szellemét lenyomnák, sőt inkább keményiték. A' lelkesedés' lángja, a' veszély' nagyságától mint a' revolutió' első napjaiban, élesztve, ujra fellobbant. A' császár buzdítá, 's használá a' hazafiui mozgást, 's csak hamár minden segéd forrásai, és minden ereje a' nemzetnek, a' legszorongatóbb czélra, a' becsület', és az ország függetlensége' védelmére fordíttatak. Napoleonnak természet szerént, első gondja vala, ama vitéz seregnek erősítést küldeni, melly a' Niemen, Vistula és Odera partjain erős tartása által, az orosz seregeket, mellyek Európát elönteni akarák, még zabolában tartá. Nem telt bele három hónap, már több 600 álgyunál befogott lovakkal, és több 2,000 hadi szeres szekérnél érkezett meg Németországba. Az első felkeltek' seregei, mellyek az Oroszországba menendő táborozás idejekor, a' nemzeti birodalom, és erősségek védelmére alkottattak, a' fegyverhordásban már gyakorlott, és a' hadi szolgálatot megszokta tömeget képeze. Sorezeredekké szerkezék őket, mellyek' számát 150-re nevelék, 20 új osztály felállításával, és az 1813-ki öszveirtak által egészíték ki, melly utóbbiak, ideje előtt kiszedve, már forma ruhában, és felfegyverkezve, a' tartalék helyeken feküvének.

A' régi spanyol ezeredek szolgáltaták továbbá a' törzsököket a' 150 zászlóallyhoz, 's

szükséges számu tiszteket, és altiszteket. Ezen seregek, mellyek Francziaországba viszszamentek, a' félszigeten, néhány ezer öszveirattak elküldése által részenkint kipótoltattak. Négy gárda ezered, a' gendarmerinak egy régi lovagokból álló legiója, és a' lengyel láncsás lovagok hetedik ezerede, szinte viszszahivattak a' félszigetből. A' Lengyelek nem maradhattak Spanyolországban, az alatt, mig az oroszok tábora. Lengyelországban vala.

Oroszország hó mezeji, a' régi katonák legnagyobb részét elnyelték; azért a' franczia ármáda' tömege csak öszveirtakból alkottathatott, hogy kedvüket a' háboruhoz, 's versengésüket felbuzdítsák, a' fiatal gárda ezredek számát 16-ra emelék, és ezen ezredekbe, mingyárt létesítésükkor, a' már mozgásba tett kiszedettekből, a' legválogatottabb embereket adák kőzikbe.

A' hajósereg egész ármádát állíta a' szolgált, és gyakorlott pattantyusokból; 40,000 ágyusokat tett ki a' szárazra, kiket az ármáda gyalogsága büszkeséggel veve fel soraiba. A' lovasság vesztességét nehezebb vala kipótolni; de a' császár minden segéd forrásokról rendelkezett, a' mit e' tekintetben Németország éjszaki része nyujta. Hannoverában igen igyekeztek, lovakat szerezni a' lovagok számára, kik gyalog érkezének meg az Albis mellett felállított iszonyu nagy tartalékokba; és itt illy fegyveres ügyes generálok valának megbizva, őket lovag osztályokba bésorozni. Az ország minden városi siettek, erejükhez képest, a' császárnak lovas lovagokat, és egészen felkészült lovag századokat kiállítani. Lyon egy 150 lóból álló svadront ada, Páris egy 500 legényből álló teljes számú ezredet. Felszólítást bocsátának a' pósta legényekhez, a' postamesterek fiaihoz, a'

lovas erdészekhez. A' gendarmerie 3000 tisztet 's altisztet külde, az uj lovag osztályok vezérlésére, és 10,000 tiszteletbeli gárdisták, saját költségükön, ruházták fel magokat. A' rend, szabálosság, és iparkodás, melly mind ezen külön nemü elmék összveolvasztásában kitünt, talán a' legnevezetesebb vonása a' császári Igazgatásnak.

A' birodalom, Dánországtól a' lengyel mocsárokig terjedt; és a' gasconiai erdőtől, az illyriai partokig. Minden pontról mentek el-emberek, lovak, és lőszeres szekerek. Csak hamar maga jelentheté a' császár, barátinak 's ellenséginek, az ő első készületeit. Szava, nem olly ember szava vala, kit a' szerencsétlenség levert. „A' spanyol, és éjszaki háború egyszerre fognak folytattatni: Februar hónapban, az Odera, Albis, Rajna, és Main folyók mellett, 300,000 emberből álló tartalék sereg fog alkottatni, a' nagy ármádához csatoltatni, 's a' legközelebbi táborozás olly hadi erővel megnyittatni, melly még egyszer olly erős leend, mint a' mult táborozáskori vala: ugyan azon egy időben a' spanyol ármáda 300,000 embernyi erőben megmaradand; 30,000 öszveirt utban van, ezen ármáda kiegészitésére; Soult marsall Andalusiába viszszatérend; és ha az angol sereg megkevesebbedik, Portugallia meg fog szállatni.“

Már most a' háborunak kellett volna a' fő dolognak lenni: ez eszköz vala a' béke megnyerésére. Hogy a' kedvetlenség minden csiráját, mellyet bizonyos vélekedések gerjeszthetének, elfojtsa, a' császár elhatározá, németországba menetele előtt, a' hoszszu pörlekedésnek, melly az ő kormánya 's a' pápa tanácsnoki közt keletkezett, véget vetni. Ön maga Fontainebleauba méne, holt őt a' szent atya, ám-

bár véletlen látogatásán csudálkozva, barátságosan fogadá. Néhány óráig tartó beszélgetés elegendő vala, mindent tisztába hozni. Bizodalom meggyőződést szült; a' pápa, kit a' császár Rómában hagyni nem akara, 's a' Párisban tartózkodástól úgy vonakodott, megegyezett benne, hogy Avignonban fog lakni, 's aláirá ama hires fontainebleaui szerződést, mellyben a' papi, és világi hatalom határi olly világosan, és pontosan megvagynak határozva.

A' törvényhozó test megnyittatott; Napoleon a' nép szóló székén mondá: „Én óhajtom a' békeséget: a' világnak szüksége van rá; de én mindenkor csak becsülettel tellyes 's országom javához illő békeséget kötendek. A' rosz béke mindentől, még a' reménytől is megfosztana bennünket.“ Azoknak megnyugtatására, kik talán attól tartának, hogy Francziaország az európai harczokban elszegényedne 's népteledne, a' minister a' megyék követeinek, az ország fekvését lerajzolá. Ezen rajz képes vala, minden aggodalmat leverni, de még is a' roszszul gondolkozók által kárpáltatott annak idejében. Már most tudjuk, hogy az igazsággal nem ellenkezett.

„A' husz esztendős nyakas háboru daczára a' régi Francziaország népessége egy tizedrészszel nevekedett. A' földmivelés' javítása, a' népesség' szaporodásával egyaránt halada elő. A' mivelés' módjai tökéletesedtek; temérdek szegény familia birtoksajátságot nyert: az aratásbéli jövedelem, a' bor, erdő 's állatok jövedelme által szaporítva, a' durva eredeti kelméből (stoff) öszvesen öt milliárd *) jövedelmet nyujta, mellyet a' feldolgozás 1300 milliommal feleme-

*) Egy milliard 1000 milliomot tesz.

le. Azon jövedelem summáját, melly az ujjabb ipar, és választó mesterség gyümölcse vala, 65 milliomra lehete számítani; végre a' gyártás' második, és harmadik foka, és az utólsó feldolgozás, tetemes jövedelmet hajta, melly Franczia ország' esztendei termesztménye' becsét 7 milliárdra emelé."

Igy állítá a' császár az utolsó táborozás' szerencsétlen esetei ellenébe a' belső igazgatás sikerét, melly egyedül pótolhatáki a' háboru' szerencsétlenségét. Azon aggodalomnak, mellyet hadakozó szelleme által gerjesztetni állítottak, a' vállalt munkálatok, 's békés tervek sorozatát állítá szemközt, mellyeknek őt a' hódítókkal leendő minden billegező öszvehasonlítástól óvni kellett. Az ország fekvésének ezen rajza, az utólsó, mellyet a' császár készítetett, bizonyos tekintetben, igazgatásának politicai végrendelése. „Miért ne sikerülne népesedésünk, földmivelésünk, 's kereskedésünk? — monda a' minister; — a' császár 50 milliomot fordíta a' hidakra, 54 milliomot a' csatornákra, 277 milliomot az utakra, és 117 milliomot a' kikötökre; a' kereskedési ügyek mindenhol ugyan azon törvények alá vagynak vetve, 's ugyan azon fontot, ugyan azon mértéket, ugyan azon pénzt, ugyan azon szabadságot, 's ugyan azon oltalmat találják. Bayonnetól Bambergig, Rómától Brestig, a' legnagyobb terhes szekerek kényelmesen jönnek mennek. Amsterdam, és Marseille a' Saint-Quentini, és le Centre-i csatornák által kereskednek. Más csatornák másfelé könnyítik a' portékák elvitelét; 's Franczia ország minden nagyobb völgyeiben könnyítetett a' hajózás a' folyamokon, 's igy a' kereskedésnek uj utakat nyújt az eladásra. A' szükség tökélletesíté az erőmivi, és választó müvészeteket: America nélkül ellehete

Európa. Azt hittük, hogy felhasználásunkban, a' czukornádat, az indigót, 's a' künföldi sódát ki kell pótolnunk; ez lehetetlennek látszott; de a' császár nem állott el akaratjától; 's a' képzelt lehetetlenség a' tudomány, 's honszeretet erőlködésinek engede. A' tudományok, és szép mesterségek részesültek a' felbuzdításokban, mellyeket a' nyilvános jóllét minden elemei elnyertek. 100 milliomnál több fordítatott Páris szépítésére 's a' t.“ Igy néhány esztendő alatt egy milliardnál több fordítatott nyilvános munkákra, — iszonyu kiadások, melly a' népeknek a' fizetett adó egy részét visszaadván, az uj Franciaországot úgy, mint a' régit, Rómát, 's Hollandiat úgy, mint Párist, életre hozá. A' kiadás, 's bévétel lajstroma, az ármáda' helyezete 's a' tengeri sereg' állapotja, mellynek emelkedő növekedése, Angliának már aggódást okoza, kiegészíték a' rajzolatot, melly valóban egészen képes vala, az ország fejét tisztelni, 's a' nép bizodalmát erősíteni.

Az 1813-dik esztendő, Franciaország szövetségesinek elpártolása esztendeje vala. A' Poroszok voltak az elsők; York generál hadi testével elhagyá Macdonald marsallt, 's általméne az ellenséghez: váratlan elárulás, melly az orosz seregeknek átmenetelt nyitott, 's az al-királyt ki a' nápolyi király' elutazása után, a' nagy ármáda' parancsnokságát elnyeré, kényszeríté, egymás után a' Vistula, Odera, és Albis mögé hátra vonulni. A' porosz kabinet először nem hagyá helyben generálja tettét, de csak hamar azután ön maga elvála Franciaországtól, 's Oroszország részére lépett. Az alatt a' svéd korona örökös, Bernadotte, szerződést kötött a' britt ministeriummal, 's angol guineák által

megvesztegettetve, régi fegyvertársai ellen harczhoz készűle.

Anglia arannya (mert a' szövetségek illy hoszszu sorában mindenhol találjuk segédpénzeit, a' hol Francziaország ellen háboru folytatik), és az erény-szövetség, felbujták Németországot, 's szerkezék a' Francziák ellenségeit. Poroszországban az országvédők (Landwehr) felállíttattak; ujj elpártolások valának munkába. Az Austriaiak, kabinetjek okos politikája, 's a' Szászok, herczegjök egyenes lelke által lebilincselve, érzéseik kinyilatkoztatását még egy ideig halaszták; de hogy e' népek vak gyülöségét a' künföld ellen lángba hozzák, eme' szép szavakat „szabadság, és haza" hangoztaták. Poroszországban, minden rendü fiatalság, gazdag, szegény, nemes, és polgár, a' tanulók az egyetemeken, tanitóiktól vezéreltetve, fegyvert fogtak. A' rajna szövetségi tartományokban, a' herczegek, kik talán még kevesebb béketürésel birtak, mint a' népek, még jobban elrejték szándékjokat, Napoleonnali szövetségjöket megszegni. Az oroszlány még nem viaskoda a' halállal, mint azt kihiresztelék; — még veszedelmes vala, lábot emelni fel ellene. Valóban, nem Németország vala-e, melly a' császárt azon pillanatban, mellyben őt Smolensknél vagy Wilnánál, Oroszország jégmezején bézárva hitte, Tuileria palotája közepette ismét megtalálván, az Ország' minden testezetei buzgó hódolásinak, és hüségök bizonyságinak elfogadásával foglalatoskodtatá? És ama' Francziaország, mellyet olly elszegényedettnek, és kimerítettnek festettek, nem lelkesedett-e meg, 's nem emelkedék-e fel ismét olly kevélyen, mint valaha; 's nem külde-e fiai közül 300,000-et, hogy az éjszaki ármádánál, a' háború által elragadtak

helyét bétöltsék? A' szász király vonakodék szövetségét Francziaországgal megszegni; megszegése nélkül, az austriai kabinet megszüne feltételeit tellyesíteni, 's egyedül közbenjárását ajánlá a' békeség kötéshez. A' császár elfogadá azokat; de minthogy az alkudozások az ellenségeskedéseket nem gátlák, utnak indult, hogy ujj, és fiatal ármádáját vezérelje.

Ideje vala, hogy jött. Az alkirály kemény tartása, ügyessége, és vitézsége, valamint az olly erősen' öszveolvadt vitéz serege kitartása, az ellenségnek nőtten nőtt hadi erejét nem fékezheték többé. Mint fellyebb elöladtuk, Niemen sorával, York generál' árulása által, felhagytak; a' Vistula megett nem állapodtak meg, hanem az oderai, és warthei sor Eugen herczegnek időt szerzett, az ármádát ujra rendezni, 's ugyan ott minden sereget öszvegyüjteni, mellyekkel parancsolhatott, a' nélkül, hogy Németország éjszaki várainak védelmezésével felhagyott volna, Poroszország' elpártolása, melly miután York generál tettét jóvá nem hagyá, még is azt követni elhatározá, az Oroszoknak megnyitá az utat az Oderán keresztül, 's kényszeríté az alkirályt, az Albis megé hátra vonulni. Végre ezen vonált, a' császár' megérkezése pillanatában, áthágta az ellenség. Asia Európára hengeredett; a' porosz felkeltekkel egyesültek a' kozákok, és tatárok. A' szövetségesek' ármádája már rettentő tömegét mutatá a' hadakozó erőnek, mellynek száma három hónappal később 900,000 emberre nevekedett. Az öreg Blücher vezeté a' Poroszokat; Wittgenstein, Kutusow halála után ki az orosz táborozás fárasztásinak áldozata lön, vevé át a' főparancsnokságot az Oroszoknál.

A' császár ismeretlen vala azon seregek előtt, kiknek ő alatt kellene harczolni. Nagyobbrészint ujjoncz, fiatal katonák most menendők először tüzbe, örömkiáltással köszönték a' fenséges hadi vezért, kire magokat érdemesekké tenni, elhatározák. A' Saale partjain, nem messze a' hires jénai ütközet mezőtől, eszközlé az ujj ármáda egyesülését Eugen herczeg seregeivel. A' lovasság még nem érkezett volt meg; csak a' gyalogság jöhetett nyugvás nélkül. Mind e' mellet is, és ámbár az Oroszoknak igen számos lovasságjok vala, a' császár csak hamar a' megtámadást kezdé, 's Lipcséhez ment seregével. *) Weissenfels, és Poserna tanúi valának a' fiatal franczia katonák első győzödelminek:

---

*) A' franczia ármáda akkor 12 testre rendeztetett, mellyek öszvesen 200,000 emberből állő öszveserőt képeztek, ide nem számítván a' gárdákat.

1-ső	test:	Vandame,	3 osztály.
2-dik	—	Belluno,	2 —
3-dik	—	Ney,	5 —
4-dik	—	Bertrand,	3 —
5-dik	—	Lauriston,	3 —
6-dik	—	Marmont,	3 —
7-dik	—	Torgaui Száz.	
8-dik	—	Poniatowski.	
9-dik	—	Bajor.	
10-dik	—	Danzigi Rapp.	
11-dik	—	Macdonald,	3 osztály.
12-dik	—	Oudinot,	3 —

Ehez még Augereau Würzburgban 5 gyalog osztályból állő kis sereget alkota, hogy Austriát szemmel tartsa, és Bajorországot segítse.

A' császár közvetetlen parancsa alatt munkálódó ármáda 120,000 emberre ment, és a' 2, 3, 4, 5, 6, 11, 12, testekből, és Soult 's Mortier marsallok parancsa alatt lévő gárdából alla.

Posernánál, az ármáda, egyet legvitézebb generáljai közül, Bessieres marsalt, Istriai herczeget, kit egy álgyú golyó megölt, elveszté.

Miután a' seregek az ellenséget viszszaverték, a' Lutzenből Lipcsébe vivő úton tanyáztak, ama' bajnok halála által már hires sikon; a' fiatal gárda Gustav Adolf csúcs oszlopa (pyramis) körül telepedék meg, és Napoleon parancsára ugyanott őrök állíttattak fel, hogy az ezen régi emléket árnyékozó fákat az árkászok (Sapeur) fejszéjétől oltalmazzák.

Következő nap, Május 2-kán az ármáda folytatá menetét; az ut hoszszú sor kotsikkal, lőszer társzekerekkel, és álgyukkal vala fedve. A' császár siete Lipcsébe: azt vélé, hogy az ellenség a' város megett lévő sikon várja őtet, 's hitte, hogy nagy ütközetet fognak harczolni. Már a' város bémeneteleinél puskatüz kezdődött, hol a' ház tetők nézőkkel tele valának; de semmi ellenséges tömeg sem mutatkozék ezen az oldalon. Türhetetlen lévén Napoleon megtudni, vallyon nyakas-e az ellentállás, azon pontra irányzá meszsze csőjét, hol a' franczia élősereg verekedett; egyszerre erős álgyudörgés hallatszék jobbról, 's csaknem az ármáda háta megett. A' császár hátra fordula; füstfellegek emelkedének a' sík közepén, Rhana, Kaya, nagy és kis Görschen falukból, mellyekben Ney marsall teste hálált; a' látkör szélén több fekete, és mélly sorozatokat; az ellenséges ármáda vala, melly a' mult éjtszakán három orányira hálált a' franczia ármádától, és most Pegauból előjöve, hogy a' Francziákat oldalról megtámadja. E' szerint véletlenül megtámadtatván, Napoleon azon pillanatban elhatározá, megütközni. „Nincs lovasságunk, ugy mond: de az semmit sem tesz, aegyptomi ütközet lesz ez; a'

franczia gyalogságnak mindenhol kel tudni ön magának elégséges lenni. Én bátran bizok fiatal öszveirtaink vélök született vitézségébe.“

Azonnal kiosztja parancsait. Tarent herczeg álljon el Lipcse megtámadásától, 's képezze a' bal szárnyat, melly az alkirály parancsnoksága alatt fog állani. Ragusa herczeg, ki az utóseregnél van, a' jobb szárnyat képezi, 's Bertrand generál segitségére leend. Az úton, kolonn rendben menő seregek meg állapodnak, soraikat bézárják, jobbra fordulnak, 's csak hamar kifejtik a' síkon formált lineájokat. E' szép forgás olly pontossággal hajtatik végre, melly szolgált legényekből álló ármádának is becsületet szerzett volna.

Ney marsall' seregei csupa öszveirtakból állának; ámbár az orosz ármáda első ostromát régi katonákhoz illő kemény tartással allák ki, az ellenség még is elfoglalá azt a' falut, mellyet ezen ármáda test megszállva tarta, 's Lützen felé előre nyomula, mellyet mindenkép megakara venni. Egyedül a' császár jelenléte tarthatá fenn tüzességét, 's fordithata a' dolgon. Ő Kayába, a' megtámadás középpontjára, azon pillanatban jöve, midőn a' vitéz fiatal legények, kik az orosz és porosz zászlóallyak előtt futni nem akarának, ezen felkiáltás közben „éljen a' császár!“ ismét igyekezének magokat öszveszedni. Megjelenése a' szokott sikert szülé. A' sorok ismét öszveállottak, újj lelkesedés fogá-el a' lelkeket, 's a' harcz dühösséggel megujjult.

Csak hamar, és az alatt, mig a' gárda a' szövetségeseknek, rendíthetlenül hömlok szegezé magát, meghoszszabítá Marmont' teste, a' csatamezőre érkezve, a' jobb szárnyat, mellyet az ellenség elérni igyekezett, 's Starsiedel felé előnyomula, nem ijedvén meg a' számos orosz

és porosz lovasságtól, melly büszkén rohana oda a' megtámadásra. Compars' és Bonnet' osztályai, négy szöget formálva, többször viszszaverék e' lovasságot; ez mindég ujra nékik rohana; de ezen vitéz osztályok, melyek tengeri ezeredekből állának, *) áttörhetlen falat állítottak elébe; csak egyetlen zászlóally zavartatott meg.

Az alatt Blücher, York' testét 's Berg' orosz osztályát előre léptété, hogy Rhana, és kis Görschen falukat, mellyeket éppen most ragada el tőle Ney, ismét elfoglalja. Neynak hátrálni kellett, 's Kaya megé viszszavonult, mellyet hathatósan védelmezett. Hijába támadá meg az ellenség robajjal a' falut, kétszer üzetett ki belőle; végre Berg osztálya' utólsó próbatétele biztosítá benne a' szövetségesek pillantati birtokát. A' fiatal franczia katonák csüggedetlen bátorsággal állák ki e' makacs harczot; de inkább vitéz, mint tapasztalt legények lévén, kegyetlen veszteséget szenvedtek. Most a' császár mérész vala a' tüz közepébe menni, 's parancsolá gróf Lobaunak, hogy vezérelje Ricard' osztályát, és segélje Ney marsallt, ki Kayát ismét viszsza akará venni. A' mozdulat villám sebességgel történe: gróf Lobau, Brenier', Girard', és Sou-

*) Az ütközet előtt kevés idővel Napoleon, egy zászlóally' főjét, bizonyos hibáért, helyéből elmozdítá. Ezen zászlóally Starsiedel felé nyomula elő. A' császár látá a' tisztet, kit megbűntete, a' sorozatban. Tudta, hogy legényeitől szerették; azért hozzá siete, a' zászlóallyt megállítá, 's a' parancsnokságot néki viszszaadá. A' sereg örömkiáltásra fakadt, 's csak hamar a' megtámadó sorozat' elejét képezé, más ezeredek örömkiáltási közt, kik e' jelenet tanúi valának.
(Odeleben, Szász őrnagytól, mint szemmel látó tanutól.)

ham' osztályai eleven segítségével benyomult ezen faluba. Rettenetes harcz fejlőde ki Kaya, és kis-Görschen közt, mellyekből az ellenség egyesített erővel kitört. Girard, és Brenier, elestek, mint bajnokok, ifju katonáik sorai előtt, kiket, már erősen megsebesítve, még harczba vezéreltek. Girard haldokolva igy szóla az övéihez: „katonák! ez Francziaország napja; boszut kell állani a' moszkvai megpiszkoltatásért, vagy meg kell halni!“

Átlátván az ellenség, hogy a' győzödelmet el kell vesztenie, ha Blüchert nyomosabban nem segíték; parancsolá tehát Wittgenstein general a' Würtenbergi herczegnek, a' bal szárnyról ismét a' jobbra menni: osztályai közül egy megtámadá Marchand osztályát, és Floszgrabenen' túl viszszaverte, a' másik Berget erősíté kis Görschennél. Ezt a' falut ismét bevették, 's Ney harmadszor verettetett viszsza Kayától. A' granátosok', 's orosz gárda' közeli elérkezte, mellyet Sándor, és Fridrich Wilhelm, a' harcz tanúi, békételenül vártak, határozhatá el az ütközetet a' Francziák kárával. A' pillanat elhatározó vala; a' franczia császári gárda parancsot kapa, a' megtámadásra; Lützen, még eddig, a' tengeri ezredeket kivéve, ifju legények ütközete vala. Az ifju gárdáé vala a' becsület legelől menni, 's viszszavert ellenség, harczolva nyomatott hátra kis-Görschenig. Az orosz granátosok, kik a' csatamezőn megérkeztek volt, itt kezdének részt venni az ütközetben. Eisdorfon, és Nagy-Görschen keresztül nyomulának elő. Ezen mozdulat már elhatározhatta volna e' nap sorsát, ha az egész franczia ármáda csupán olly seregekből állott volna, mellyek ezen a' ponton harczolának; de az alkirály Lauriston' kolonnjait Lipcse külvárosiban hagy-

ta, 's Macdonald hadi testével Hitzenbe megérkeze, ezen harom fris osztályok megérkezése szerzé meg a' győzödelmet a' Francziáknak. Hasztalan törekedtek a' moszkva granátosok, 's a' Würtembergi herczeg' hadi teste, az Eisdorfon keresztül vivő utat ellenzeni; minden oldalról megtámadtatva, hátrálniok kellett. A' szövetségesek, jobb oldalról békerítve, előlről Ney, és Marmont által ostromoltatva, és Bertrand, bal szárnyok felé előre nyomulván, Morand osztálya által körülvétetve, általláták fekvésök veszedelmes helyezetét, 's Nagy-Görschen megé hátra vonulának, hol az orosz gárda' elérkezése az átmenetelt az Elsteren megengedé. Éjtszaka, a' franczia tanyákat megakarák támadni, de ezek bár illy rárohanásra készülve nem valának, fegyvert fogtak, 's viszszaverék az ellenséges lovasságot.

A' lützeni ütközet, csak kevés foglyot szerze a' Francziáknak, de a' szövetségesek' vesztesége nagy vala. Generáljaik közül többen megsebesíttettek, (Blücher, Konovitzin, Hűnerbein 's a' t.); mások, — kik közt Mecklenburg Strelitz, és Hessen-Homburg herczegek, — megölettek. Mindjárt a' táborozás' elején nyert ezen győzödelemnek iszonyu erkölcsi befolyása vala: ez egy ideig a' szövetségesek' elpártolását megszünteté, 's fiatal zászlóalljaink' bátorságát emelé, kik ettől fogva, a' legrégibb seregek szoros állását, 's biztos tartását sajátjokká tevék.

Az ütközet alatt Lauriston general' seregei Lipcsét bévették, 's hat nap mulva' Dresda is a' Francziák kezébe esett.

A' szövetségesek' ármádája; hátrálásában a' hidat lerontotta, melly Dresdát az ujvárostól választja, mellyet utó seregök még megszálva tarta; több nap kivántaték, a' hidnak, álgyuik

tüzelése alatt való felállítására, 's az átmenetelre. Ez alatt a' császár gyönyörüségét lelé, amaz érdemes monarchát, ki szavát híven megtartá, palotájába ismét behelyheztetni. Igy adta ő ismét viszsza, két esztendővel előbb, a' bajor királynak, Münchent.

A' szövetségesek Dresdától tizenkét órányira megállapodának. Lützenben ütközetet kerestek vala; most elhatározák, várakozni, mig a' franczia ármáda őket felkeresné. Alkalmas helyet választának magoknak, meg lévén győződve, hogy a' franczia katonák nem fognak késni, őket ugyan ott megtámadni; 's olly igen megerősiték magokat, mint csak lehetett, hogy a' Francziákat jó erőben fogadják.

Az átmenetel az Albison, 's a' külömbféle intézetek, mellyeket a' császár, előnyomulása előtt megtenni, szükségesnek gondolt, — tiz nap tartottak. Az ellenséges generálok használák e' nyugnapokat, táborjokat, bástyákkal, és sánczokkal fedezni, mellyeket számos ágyukkal megrakának. Allások' közép pontja a' kis-Bautzeni, és Kreckvitzi esméretes halmokon nyugvék, Wurschen előtt egy, és Bautzen megett egy órányira, — rettentő állás, mellybe már Fridrik, a' hét esztendős háboruban, hochkircheni megverettetése után menekvék, 's Daun győzedelmes ármádájának daczolt. Csak hogy akkor az austriai generál Prága felől jött, a' franczia ármáda pedig a' Dresdai úton nyomult elő. A' szövetségesek állásának bal oldala, a' csehországi hegyekre támaszkodék, 's a' megtámadtatásra kevés rést nyujta: a' jobb oldal a' malschwitzi tavak által fedezve lévén, lehetetlen vala hozzájutni. Végre a' Spree, melly Bau-

tzen falait mossa, oltalmazá az egész állást, 's első meggyőzendő akadály vala.

Az átmenetel ezen a' folyón, melly három hidon egyszerre történt, 's a' gond, az ellenséget egyik állásból a' másikba hátra nyomni, az első nap mive vala. Úgy látszott, a' franczia ármádának fő erejét a' bésánczolt tábor' bal oldalára, mellyet az Oroszok védelmezének, kell irányozni. Az ifju franczia katonák, kiket lützeni győzödelmök miatt, ujonczoknak nevezni többé nem lehete, ez alkalommal zordon vitézséget mutatának: mindenütt, hol az ellenség őket bé merte várni, vakmerőn megtámadák azt, 's a' bajonettel viszszaverék. A' császár igazgata minden mozgásokat, mellyeknek sikere reményeit koronázá: ezen első kéziviadalban, mellyet a' bautzeni csatának neveznek, Marmont, az ármáda' balján, egy karóhidon, mellyet a' Poroszok jelenlétében, 's tüzök daczára, veretett, átmene a' Spréen; Macdonald középponton, ostrommal megvevé a' kőhidat, melly Bautzenba vezet, és Oudinot, a' jobb parton, hidat vert az Oroszok szeme előtt, 's Gortschakoff hadi testét maga előtt üzé.

A' császár csak estvéli 9 órakor veve fő szállást Bautzenban. Jó kedvü, 's bizodalommal tellyes vala. „Uraim, monda generáljainak, elég, hogy minden napnak meg van a' maga' baja. Nyugodjunk ez estve, 's kezdjünk holnap ujra a' munkához.“ Ezután leüle, hogy a' számára készített szerény vacsorát megegye, 's egyik öreg szolgája felett tréfála, ki néki reggel, a' harcz dühöngése közepette, kevés kenyeret, és bort vitt volt. „A' hely nem vala kényelmes, monda néki, és te meg fogsz emlékezni ama' reggeliről.“ — „Igen is, felséges

Uram, dörmöge ez, és különösen a' haubiczákról, mellyek Felséged körül elpattantak."

Május 21-kén reggel, 5 órakor, az egész soron ismét elkezdődék a' csata. A' császár, az ellenség bal szárnya ellen, az előbbi nap tüntetéseit ismételteté. Oudinot Miloradovitsch felé előnyomula. Ez erősséget nyert, 's ezen megtámadást viszszaveré. Macdonald igyekezék Oudinot segíteni. Az ármáda középpontja kifejlődött, hogy Blücherre nyomuljon, de kézi viadalra nem kerültek. Mind a' két oldalon verekedtek, a' nélkül, hogy előnyomulnának. Maga a' császár sem sietteté a' megtámadást; úgy látszott, megelégedék, az ellenséget foglalatoskodtatni, 's ellévén fáradva az éj megerőltetésitől, mellyet parancsok kiosztásával töltött el, egy mély út lejtősén lefeküdt, 's Marmont marsall álgyutelepei közt elaludt. Ezen álom, mellyet tisztjei, tisztelettel szemlélének, néhány minutum olta tartott, midőn a' porosz sorozaton tul, 's jobb szárnyok megett dörgő álgyuzás uj 's nem vélt megtámadást hirdete. Felkelték a' császárt; ez kihuzza óráját, visgálja egy pillanatig a' tüz irányát, 's felkiált: „mienk a' győzödelem!" Azonnal parancs adatott az előnyomulásra, 's minden hadi test egyszerre mozgásba tevé magát, a' nagy eltérést, melly tétetett vala, segiteni. Az álgyuzás, melly halatszott Marsall Ney hadi testétől jöve, ki a' császár utasításaihoz képest, hoszszu kerüléssel az ellenség' jobb szárnyának hátul került, 's azt sorozata megett meg támadá, — vakmerő, 's okosan felszámított megtámadás, a' nagy munkával felhányt sánczokat haszontalanná teendő. Az ellenség, az utólsó pillanatig nem gyanítá ezen eltérés fontosságát. Barclay de Tolly, kire a' szövetséges ármáda' jobb szárnya fedezése

bízva vala, tudá, hogy Lauriston general' hadi teste előtte forog, de azt hivé, hogy csak ezen generállal légyen dolga, és még is ezen generált, Ney marsall, és Regnier general hadi testeik késérék. Tévedése első áldozatja maga lön Barclay, ki egymásután három állásban, mellyekben seregeit összszvegyüjteni szerencsés vala, verettetett meg. Ney hirteleni megtámadása rémülést terjeszte a' szövetségesek táborában. A' közép pontot kellett megfosztani, hogy a' jobb szárnyat megerősítsék. Az ellenséges tartalék seregek, az orosz gárdák sietve mentek a' marsall ellen, hogy előre nyomulásának elleneállanak. Ez vala az elhatározó pillanat; a' császár kézen fogá azt, 's átalányos megtámadást parancsola. Az ostrom elkezdődék: a' középpont, 's jobb szárny sánczait bévették, 's Blücher mérgében csikorogva, látá, hogy nints más út mód, a' sebes hátrálásnál. Estvéli hat órakor az öreg porosz marsall megverettetése tellyes vala. Kolonjai Weisenberg felé vonulának viszsza, olly sebességgel, melly féketlen futáshoz hasonlíta; a' császár' sátora az ellenséges állás fő pontján álla, egy magános fogadó előtt, hol egész nap Sándor császár fő szállása vala; a' gárda négyszögeit bézárá a' császári sátor körül, 's musikája a' győzödelmi dalt recsegteté!

Mégsem vala mindennek vége. A' szövetséges ármáda' bal szárnya, melly Gortschakoff és Miloradovits generálok orosz hadi testeikből álla, egész nap Oudinot marsall ellen harczolt; ki azt kényszerité egy erdőbe nyomulni, hol egy ideig a' győzödelmet vélte volt kergetni. Visza jöve az ütközet térre. Macdonald marsall előléptete, hogy utját elzárja; de minthogy lovassága nem vala, ezen tervel fel kellett hagy-

nia. Mindazáltal e' kézi viadal biztosítá a' győzödelmet, elüzvén az Oroszokat az ütközettérről.

A' szövetséges seregek, a' wurscheni győzödelem után élénken üzettetve, kétségbeesett állapotban valának, *) még egy illy győzödelem, 's a' Szövetség meg vala törve. A' diplomatia jöve segítségökre a' meggyőzött ármádáknak. Fegyvernyugvást kértek a' császártól, közel lévő béke reményével kecsegtetvén őt'. — Napoleon, kinek legfontosbb óhajtása a' béke vala, 's a' ki illy győzödelmek után méltán remélhette, hogy elfogadható, az az becsülettel tellyes békét fognak ajánlani, megegyezet a' fegyvernyugvásba, melly az ellenséges ármádáknak időt engede, veszteségöket ismét kipótolni. Anglia ismét elkezdé intrigáit, Austria pedig előkészületet tön elpártolásához.

*) Ezen üldözés közben, a' palota nagy marsallja Duroc, megöletett. Halála mély fájdalommal fogá el a' császárt, mellyen a' gárda szolgáll legényei megilletődtek.

„Az egész ármáda a' legelevenebb részt vesz a' fájdalomban, melly e' pillanatban Napoleon gondolatit elnyeli. A' gárda szomorú érzéssel reá függeszti szemeit! „Szegény ember! mondák az öreg granátosok, gyermekei közül veszte el egyet!

III.

Chronológiai áttekintet.

1813. — Második táborozás Németországban. Dresda, — Lipcse. — Hanau.

Aug. 10. A' A' pleszvitzi fegyvernyugvás' megtörése.
15. Bernadott' kiáltványa Napoleon császár ellen.
18. Csata Lahnnál (Silesia).
19. Csata Hellenél (Silesia).
21. Austria fenyegeti Olaszországot. — A' táborozás' megnyitása, Eugen herczeg által.
21. Csata Bobernél (Silesia).
23. Csata Goldebergnél (Silesia).
23. Csata Nagy-Beerennél (Poroszország).
26. Csata Katzbachnál (Silesia).
27—28. Ütközet Drezdánál (Szászország).
28. Csata Pyrnánál (Szászország).
29. Csata Plagwitznál (Silesia).
29. Első csata Kulmnál (Csehország).
30. Második csata Kulmnál (ugyanott).

Septemb. 2. Csata Krainburgnál (Olaszország).
4. Csata Wohlenbergnél (Szászország).
5. Csata Zahnanál (Poroszország).
6. Csata Feistritznél (Olaszország).
6. Csata Jüterboknál, vagy Denevitznél (Poroszország).
7. Csata Damehnél (Poroszország).
8. Csata Dománál (Szászország).
10. Csata Geyersbergnél (Szászország).
10. Csata Mühlbachnál (Olaszország).
15. Csata Fiuménál (Olaszország).
15. Csata Gieshübelnél (Szászország).
16. Csata Péterswaldénál (Szászország).
16. Csata Gördénél (Westfalia).
17. Csata Dolnitznál (Csehország).
19. Csata Freiburgnál (Szászország).
22. Csata Bischofswerdánál (Szászország).
25. Csata Tschernitznél (Olaszország).
26. Első csata Wartenburgnál (Szászország).
27. Csata Dessaunál (Szászország).
28. Második csata Freiburgnál (Szászország).

Octob. 3. Második csata Wartenburgnál (Szászország).
3. Csata Prünekennél (Olaszország).
7. Csata Saffnitznál (Szászország).
7. Csata Augustusburgnál (Szászország).
9. Csata Flemmingennél (Szászország),
10. Csata Wethaunál (Szászország).
10. Csata Frohburgnál (Szászország).
12. Csata Dessaunál (Szászország).
13. Csata Resemuttánál (Olaszország).
14. Csata Wachaunál (Szászország).
15. Bremen átadatása (Alsó-Albis).
16. Csata Wachaunál (Szászország).
17. Csata Raknitznál (Szászország).
18. Ütközet Lipcsénél (Szászország).
30. Ütközet Hanaunál (Németország).
31. Csata Bassanónál 's ezen város bévétele (Olaszország).
Novemb. 9. Csata Hochheimnál (Németország).
9. A' császár viszszatérte Sz. Cloudba.
10. Csata Saint-Jean-de-Luznél. — Az Angolok ellepik déli Franczíaországot.
11. Dresda átadatása (Szászország).
12. Csata Cambonál (Olaszország).
12. Csata Vagonál (Olaszország).
15. Csata Caldierónál (Olaszország).
15. Tanácsvégzés, melly 300,000 embert állít a' kormány rendelkezése alá.
19. Csata Saint-Marténnál (Olaszország).
24. A' Poroszok bemenetele Amsterdámba.
26. Csata Ferráránál (Olaszország).
27. Dánzig átadatása.
Decemb. 3. Csata Rovigónál (Olaszország).
5. Anconát a' nápolyi király seregei megszálják.
8. Csata Boaránál (Olaszország).
11. Valençayi Szerződés. — Napoleon VII. Ferdinandnak viszszaadja a' Spanyol koronát.
15. Fegyvernyugvás az Oroszok és Dánok közt. Ezen fegyvernyugvás Franczíaországnak utólsó Szövetségesét elrabolja
15. A' Davoust parancsnoksága alatt álló tizenharmadik haditest bézáratása Hamburgban.
21. A' Baseliek 100,000 szövetséges Austriainak utat nyitnak a' Rajnán.
22. A' császár közli a' tanácscsal, 's törvényhozó testel az alkudozásokat illető iromanyokat.
24. Csata Castagnaránál (Olaszország).
24. Kitakarodás Hollandból.
31. A' törvényhozó test elhalasztása.
31. Genf átengedtetik az Austriaiaknak.
31. A' porosz ármáda Koblenznél átmegy a' Rajnán.

1813. — Második táborozás Németországban.

Dresda. — Lipcse. — Hanau.

A' megköttetett fegyverszünet, 's a' megnyitandó alkudozások, nem hátráltaták a' császárt, Dresdába viszszamente után, azon intézetekkel foglalatoskodni, mellyek őt képessé tehetnék, haszonnal munkalódni, azon esetre, ha az ellenség' rosz lelke, néhány Szövetségeseik' elpártolása, vagy a' franczia birodalom' becsületével, 's bátorságával meg nem egyeztethető követelések, őtet kényszerítenék, uj táborozás' nyitására. Mert Európa minden fejedelmei közt, azon időszakban, mellyben ezen szavak: „közönséges függetlenség, európai békekötés, a' népek' nyugalma 's a' t.“ minden kinyilatkozások alap tartalmai voltak, egyedül a' császár óhajtá igaz szívvel a' békességet.

Csehország, Szászország és Silesia földabroszának tanulása, a' tájékoknak személyes megtekintés általi megvisgálása, a' helyek' kikeresése, 's választása, mellyeknek megerősítése czélirányos lehetne, a' császárnak minden pillanatit elfoglalák, mellyeket az Országgáli levelezés, 's a' Franczia Országból érkező seregek' mindennapi mustrálása, néki engedének. Az Albis liniája védelmi állapotba tétetett. Katonai hidak, mellyek a' folyón keresztül verettek, biztosíták az ármáda közösülését; egy Pyruánál felállított, bésánczolt tábor zárá bé Csehország szorossait. Végre Dresda' erőssége árkokkal, és palánkokkal megerősíttetett, 's

ezen fellül, egy sor előre nyuló redoutok állíttattak ezen város ernyőzésére. Ennek kellett volna, a' császár' terve szerént, minden munkálatok középpontjának lenni. „Dresda, ugymond generáljainak, azon sark, mellyben a' forgásokat tétetni akarom, hogy minden megtámadásnak ellent álljak. Berlintől Prágáig fejti ki magát az ellenség, olly területen, mellynek közép pontját én tartom elfoglalva. A' leg csekélyebb közösülések hoszszabbítatnak mind azon kerületek által, mellyeket tennie kell; és én néhány menetellel mindenhová juthatok, hol jelenlétem, 's tartalék seregeim szükségesek leendenek." Mérész szándéka némelly generáljait megijeszté, kiknek mérészségét a' kor meggyengítette vala. Féltek, hogy Austria szinte átmenne a' szövetségesekhez, 's megnyitná nékik a' csehországi utakat, a' mi az ellenséget képesé tenné, a' franczia ármáda' állásait hátulról megtámadni, 's a' Francziák közösülését Francziaországgal elvágni. Tervök okos vala: ők arról beszéltek, hogy az Albis völgyét el kell hagyni, a' Saalához, 's onnan a' Rajnához visszavonulni, 's e' szerént mind a' Francziák barátit, a' Dánokat, 's Lengyeleket, mind szövetségeseiket, a' Szászokat, és Westphalusokat, úgy nem külömben az Albis, Odera, és Vistula melletti erősségeik' őrizeteit, a' magok sorsára hagyni.

Erre a' császár azt felelé nékiek: „ha én azon áldozatokat, mellyeket kegyetek a' háboru jobb folytatása végett javallanak, tenni akarnám rögtön békét köthetnék. . . . Félnek kegyetek, hogy veszélybe jönnék, ha az ellenség megerősített liniáim közt az Albisnál, és Rajnánál bényomulna; de ha ő olly vakmerő, úgy én Csehországba esek be, 's őtet hátulról tá-

madom meg. Emlékezzetek meg Arcoláról, Marengoról, Austerlitzről, és Wagramról; nem valék-e akkor veszedelmesebb helyezetben? Szász ország rónáin kell most német ország sorsának eldőlni; viszonozom kegyeteknek: azon helyezet, mellyet elfoglalok, olly hasznos reám nézve, hogy az ellenség, habár tiz csatában győztes, alig tudna engemet a' Rajnáig viszanyomni; mig az alatt egyetlen egy megnyert ütközet nekem elégséges arra, hogy fővárasaiba ismét bévonuljak, az Odera, és Wistula' erősségeit elfoglaljam, és a' szövetségeseket békeségre kénszeritsem.

Austria közbenjárása a' kitüzött czélhoz, a' békeséghez még egy lépést sem közelített; ő a' fegyverszünet által gátot vetett Napoleon győzelmeinek; de követje, Bubna gróf, a' franczia meghatalmazott' javallatainak mindég uj nehézségeket vetett ellene. Maria Louisa férje panaszkodot e' végett ipánál; ez oly természeti becsületérzéssel birt, melly az austriai Kabinetnek politikáját veszélyezteté. Első ministere maga elment Dresdába.

„No! tehát megérkezett M. uram! monda Napoleon. Isten hozta kegyedet; ha a' békét akarja, mért jön olly későn? már egy hónapot vesztettünk, és kegyed közbenjárása, munkátlansága miatt, ellenségessé válik. Azt mondja talán kegyed, hogy nem illik hozzá a' franczia birodalom épségéről kezeskedni: mért nem nyilatkoztatta ezt nékem előbb, Oroszországból jöttömkor, vagy Párisbóli elutazásom előtt? . . . Úgy én még jókor módosithattam volna terveimet, talán nem mentem volna ujra a' táborba? . . . Kegyed az én erőmet uj megerőltetések által ki meritteté, kétség kivül más, 's kevésbé gyors történetekre tarta számot? . . . e'

mérész erőlködéseket győzedelem'koronázá. Én két ütközetet nyerek; ellenségeim meg vagynak gyengitve, és azon a' ponton állanak, hogy csalódásaikból viszszatérjenek; hirtelen közünkbe jön kegyed; vélem fegyvernyugvásról, és közbenjárásról szóll; ellenségeimmel a' szövetségről, és minden öszvezavarodik . . . . kegyed veszedelmes béavatkozása nélkül, a' béke most meg volna kötve. A' mi engem illet, a' fegyverszünet' sikere mind addig azok a' szerződések, mellyekre Anglia, a' Porosz és Orosz, 's talán még egy harmadik kabinetet is rábirt . . . de e' részben kegyed kabinetjének jobban kell értesitve lenni nalamnál.

„Valja meg kegyed: miólta Austria a' közbenjáró czimet felvevé, kegyed nem áll többé az én részemen; nincs többé részrehajlás nélkül, ellenséges érzéssel van erántam; kegyed éppen nyilatkozni akara, midőn a' Lützeni győzedelem száját ismét bezárá. Akkor érzé kegyed a' szükséget, hadi erejét erősiteni, és időt akara nyerni. Most kétszáz ezer embere készen áll a' verekedésre; Schwarzenberg vezérli őket; ő gyüjti öszve őket; itt közel a' Csehországi hegyek kárpitja mögött. És mivel kegyed olly állásban hiszi magát, hogy törvényt dictálhat, azért jön kegyed hozzám! Törvényt! és mért akarja azt csak egyedül nékem diktálni? Ha közbenjáró kegyed, mért nem tartja legalább a' mérleget egyensulyba? . . . . Eltaláltam kegyedet: Kabinetje használni akarja zavarodásomat, 's azt még inkább nagyobbitani, hogy az elvesztettet ismét viszszanyerje. Kegyed' nagy zavarodása egyedül csak abban áll, hogy megtudja, valjon nyerekedhetik e' rajtam kardrántás nélkül, vagy ellenségekké kell válnunk. Csak azon czélból jött kegyed ide, a' kérdést jobban el-

dönthetni. Nosszsa! legyen kegyed nyiltszivü! lássuk mit akar?“ Ezen megtámadás élénk vala. M. álmélkodva védelmezé magát diplomatikai mondásainak egész készületével. „Azon egyetlen haszon, ugy mond, mellyet a' Császár, az én uram elérni igyekszik, az a' befolyás, melly Europa kabinetjeibe a' mérséklet lelkét, 's a' független Státusok jogai, 's birtokai iránt való tiszteletet, melly önmagát lelkesíti, beléjök öntené. Austria a' dolgok oly rendjét akarja megalapitani, melly az erő' okos szétosztása által, a' béke' kezességét független Statusok szövetsége' paizsa alá állitja.“ — „Értelmesebben beszéljen kegyed, monda a' Császár, félbeszakasztván beszédét, 's jöjjön a' czélhoz. Én kegyednek oda ajánlottam Illyriát, hogy neutrál maradjon, megelégszik-e vele? Ármádám elégséges az Oroszokat és Poroszokat észre hozni; kegyed neutralitássa teszi mind azt, a' mit kivánok.“ — „Ó fölséges uram! válaszola élénken M. ur, mért akar fölséged ezen harczban egyedül maradni? Mért nem akarja kettőztetni hadierejét? Csak fölségedtől függ a' mieinkkel egészen parantsolni. A' dolgok a' szerint állanak, hogy mi nem maradhatunk többé neutrálok; nékünk vagy fölséged mellett, vagy ellene kell lennünk.“

A' beszélgetés egy pillanatig megszüne. A' Császár gondolkodék, s M . . . et földabroszához vezeté. Az austriai Minister halkal, és mintegy önmérészségén bámulva, de mindazáltal bizonyos nyomossággal szóllott. A' Császár' béketürése, ama béketürés, mellyet megtartani reménylett, megbomlott. „Hogy hogy! kiálta, nem csak Illyriát, hanem Olaszországnak felét, a' Pápa viszszatértét Romába, Lengyelországot, Spanyolországról lemondást, Hollandiát, a' Rajnai szövetséget, és a' Schweitzot! ez tehát az

a' mérséklet' lelke, melly kegyedet lelkesíti? Kegyed csak minden változó esetekből hasznot huzni iparkodik; és foglalatossága szövetségét egy táborból a' másikba vinni, hogy mindég, oldalról ott legyen, hol osztályok tétetnek, és kegyed még is a' független Státusok jogai iránt való tiszteletről beszél! Kegyed tulajdonképen Olaszországot akarja, Oroszország Lengyelországot, Svédország Norvégiát, Poroszország Szászországot, és Anglia Hollandot 's Belgiomot. A' béke minyájatoknak csak ürügy. Ti csak a' franczia birodalom eldarabolásán törekedtek! . . ." M. egy szót sem válaszolt. Mély csend uralkodék a' teremben. A' Császár szava fenn és harsányon hangzott. Nem titkolt keserüség' kifejezésével ezt adá hozzá: „És hogy illy vállalatot megkoronázzon, azt gondolja Austria, nincs egyébre szükség, mint csak magát kinyilatkoztatni. Azt képzeli, hogy egy tollhuzással Danzig, Küstrin, Glogau, Magdeburg, Wesel, Mainz, Antwerpen, Alexandria, Mantua, röviden, minden erősségek' sánczait, mellyeknek kulcsait én csak győzedelmek által szerezhettem meg, leronttatja! És nékem, politikájának, Európából ki kellene mennem, mellynek még felét birom, seregeimet a' Rajna, Alpesek, és Pyrenaeusok mögé viszsza kellene vezetnem, egy szerződést aláirnom, melly csak egy nagy kapitulátzió volna, magamat, mint a' bolond, ellenségeimnek kellene kiadnom, és jövendőre oly emberek kétséges nagylelküségére biznom, kiknek ma győztese vagyok! . . . És az alatt, mig zászlóim még a' Wisztula kifolyásainál, és az Odera partjain lobognak; még győztes seregem Berlin és Boroszló kapui előtt áll; mig én Napoleon, én a' francziák Császárja, három száz ezer embert vezérlek, Aus-

tria azzal hizelkedik magának, hogy fegyvervágás nélkül, sőt még csak kardrántás nélkül ily feltételek aláirására reábirhat engem! . . . Sőt még kardrántás nélkül! Ezen elbizottság megpiszkolás, és apósom helybehagyna ily tervet! Micsoda helyezetbe hozna ő engem a' franczia néppel ellenbe által? azt hiszi-e, hogy egy tiszteletről megfosztatott thrón, franczia országban, leányának 's unokájának mendékhely lehetne? O! M. . . . mennyit adott kegyednek Anglia, hogy ellenem ezen szerepet játsza!"

Az igazság kivala mondva; a' meggyőződés szóllott; M. elváltoztatá szinét: kétség kivül szégyenelte magát; de az Individuum büszkesége meg vala keserítve. — M. miután Prágába Congressust hirdetett vala, keseredett szívvel elméne.

Napoleon sejditései az austria által teendő határozásról igazak valának. Az austriai Kabinét' jelszava csak hamar hallatszott. M. következő ultimátumot szabott:

„Warsó herczegség szétbomlása, melly Oroszország, Austria, és Poroszország közt (Danzig a' Poroszoknak) osztatnék fel; Hamburg, Lübeck, 's a' t. városoknak függetlenségökbe viszahelyeztetése; Poroszországnak az Albisig menő határral ujonnan felállitása; minden Illyriai tartományoknak, Triestet is ide számitva átengedése az Austriai udvarnak; és a' kölcsönes kereskedés, hogy a' nagy és kis hatalmasságok' állapotja, ugy a' mint az a' békeség által megerősittetnék, többé nem egyébként, mint közös megegyezéssel változtathatnék."

Ezen háboruban, melly a' nemzetek függetlensége nevében kezdődött, a' dicsvágy a' gyöngébbeket az erősbek hatalmának akará feláldozni. A' császár, részéről, sem nemesen sem

politikai okossággal nem cselekedett volna, ha ezen vállalathoz kezét nyujtotta volna. Annak bizonyságául, hogy ő kész légyen személyesen olly megajánlásokat tenni, mellyek szövetségesei érdekeit meg nem sértenék, ezt válaszolá:

„Nem bánom, ne legyen többé Warsói herczegség; de Danzig szabad város leend; erősségei leszaggattatnak, és a' Szász király a' Schléziai, és Cselországi tartományok átengedése által nyerend kárpótlást. Az Illyriai tartományok Austriának engedtetnek; sőt abban is megegyezek, hogy a' Fiumei kikötőt átengedjem, de Triest nem fog az átengedett birodalomba foglaltatni. A' német szövetség az Odéráig fog kiterjedni. Végre a' Dán birodalom épségéért kezesség fog adatni."

Miután a' császár ezen feleletet adta volna, melly legalább békés elméjéről tett bizonyságot, készen tartá magát a' verekedésre; mert nem kételkedett az ellenségeskedések' nem sokára leendő megujjulásán.

A' Coalitio, a' fegyverszünet alatt, majd nem hihetetlent vitt végbe: elsült neki, 800,000 emberen felyül, ide számlálván azon seregeket, mellyeket Austria, a' Francziák ellen megindíta, a' csata mezőre állíthatni. Porosz ország maga 250,000., kik között 32,000 ember lovag volt, állított talpra. Katonaság szükében Anglia segéd pénzeket, és mindennemü hadi szükségeket szálíta. Bernadotténak, és a' Poroszoknak hadi álgyúkat, 's a' szükséges pattantyusokat, ostromló szereket, sőt még Congrevei rakétákat is küldött. 400,000 angol puska, és 100,000 kard szállítatott a' szárazra, a' német honvédőket (Landwehr) felfegyverkezni. Ezen temér-

dek katonákon kivül hozott még a' szövetkezettek serege 1800 ágyút.

A' császártól öszveszedett hadi erő' száma, bele számítván az erősségek őrizeteit, és a' Szövetségesek illetményeit, nem ment többre 400,000 embernél. Ezen illetmények, mellyek már az Angolok' titkos befolyása, és az erény szövetség kiküldöttjei által csábíttattak, csak kétes segétséget nyujthatának. A' Lengyelek folyvást hivek, 's rendületlenek maradtak. Ők azon egyetlenek, kik a' Francziáknak a' szerencsével nem fordítottak hátat. Minden franczia szívnek, megilletődve nemzete szerencsétlenségén, 's az ő felajánlásokon, tiszteletet és hajlandóságot kell erántok fentartania. Végre csupán 1200 ágyú támogatta a' franczia ármádát.

Austria, Francziaország ellen nyilatkozott, serege kész volt a' verekedésre. A' fegyvernyugvás megszünt, sőt Blücher meg is szegte azt, elébb, mintsem idő lett volna az ütközetre. A' szövetkezettek fő szállásán igazságról, és becsületérzésről vala szó, — de ezen szavak, mellyeknek a' politikának kellett hódolni, éppen nem fejeztek ki olly érzést, melly ezen pillanatban Napoleon ellenségeinek szívét lelkesítette volna. Minden mód becsületesnek, és igazságosnak látszott, csak hogy czélra vezessen.

A' franczia ármáda' egy része Berlinbe ment. A' császár Schlesiában vala, hol minapában Macdonald a' franczia sasokat a' Katzbach partján ismét felállítá. A' szövetkezettek azt hitték, hogy a' pillanat kedvező légyen a' megtámadásra. A' nagy austriai-porosz-orosz-sereg, 200,000 emberből álla, 's Csehországból tört elő; — Schwarczenberg herczeg, ki az austriai illetményt igazgatá, fő parancsnokká tétetett; ő

igazgatá a' közép pontot is. Barclay de Tolly egy porosz, és egy orosz testel a' jobbik szárnyat alkotá. Klenau a' Poroszokkal a' bal szárnyon állott. Gouvion-Saint-Cyrnek, Szászország fő városa őrállására, csak 25,000 Francziája volt. Magához voná őrjeit, és besánczolt vonalai közé hátrált. A' szövetkezettek körül övedzék a' várost az Albis bal partján. Magos bizodalmokban megvetették a' pirnai tábort, 's a' Francziákat körül fogták. A' hirek, mellyeket a' császár Dresdából vett, elhatározák őt' ezen városba való viszszajöttét siettetni; gárdájával és a' többi hadi sereggel, mellyre Blüchernek békerítve tartására szükség nem vala, utnak indult.

Azonközben mind mind hátrább szorítá az ellenség a' franczia ellenőröket; már már a' városba vezető utakat, 's körül fekvő halmokat megszállá. Álgyútelepei minden pontokon emelkedének, 's a' várost ostrommal bévenni készült. A' császárnak egy pillanatig szándéka vala, Dresda' védelmét, annak tulajdon fegyveres erejére hagyni, és Pirnától az ellenséges sereg háta megé egy kerülést próbálni. A' nyugtalanság, mellyet Dresda lakosai mutattak, kényszeríték a' császárt, tervével felhagyni.

A' megtámadás Aug. 26-kán kezdődött. A' szövetkezettek, kik azt vélték, hogy csak Gouvion- Saint-Cyr' hadi testével vagyon dolgok elszántsággal haladának elé. A' franczia részen lévő Németek bizodalma megrázkodtatott. Két vestphali huszár ezered által ment az ellenséghez. A' megtámadás véres, és makacs vala. Minden kolonn 50 álgyút hordoza maga előtt; számos álgyútelepek erősen tüzeltek keresztbe a' városra. Hijába barázdolá a' Francziák' előtolt földvárainak pattantyussága kettőztetett köszön-

tő lövésekkel a' rettentő kolonnokat; semmi sem zabolázhatá az első pillanatban az ostromlók szörnyü hevességét: előnyomultak egészen a' palánkokig, és nem sokára Gouvion-Saint-Cyr' minden tartalék serege kézi verekedésre keltek. Már is a' közép ponton lévő Kolloredo magyarjai a' Dippoldiswaldi sorompónak földvárát bevették; jobbról az austriai pattantyusság halgattatá el a' franczia álgyútelepeket a' freybergi kapunál, és balról az Oroszok, és Poroszok nyomultak be Pirna külvárosába. — Rémülve zárkóztak be a' lakosok házaikba; az aszszonyok és gyermekek a' pinczékbe vonultak: az ellenség már kezeiben hitte lenni a' győzödelmet. Ezen kiáltás közben: Párisba! Párisba! ostromlák első kolonnjai a' plauemi kaput.

A' kapu felnyilt: az ellenség bérohanása, egy tüzokádó kitöréséhez hasonlíta. A' császári gárda zászlóallyai Tyndal, és Cambronnetől vezérelve, és Dümoustier ezeredestől igazgatva az ellenség ellen törnek; a' tzinnel ellátott falak tüze segítté kirohanásokat; a' földvárok tüze az austriai kolonnokat hátulról támadja meg; minden irányzatban puska, és álgyú golyó zápora fedi bé a' sikot. Az ellenség megijedve hátrál. Álgyúi ostrom lépés közt elvétetnek, az álgyúzók álgyúszekereiken megöletnek; Dresda minden kapuiból egyszerre erős kirohanások tétetnek; a' francziák' ismét megtámadólag harczolnak. Az elvett földvárok ismét bévétetnek. A' franczia lovasság tisztítja a' sikot, mellyen a' Császár vágtatva a' puska, és álgyú golyók közepette, mellyek tisztjeit, és segédjeit mellette megsebesítik, keresztül nyargal; az egész soron mutatja magát. Jelenléte felbuzditja a' katonákat. Az ellenség győzedelmi kiáltását jaj-

gatásra fordítja. „A' Császár Dresdában van," kiálta Schwarzenberg, „a' kedvező szempillantat elveszett! Már csak arról gondolkodhatunk, hogy összveszedjük magunkat." Ágyútelepeiktől oltalmazva, mellyek csak estvéli kilencz órakor szünték meg tüzelni, a' szövetkezettek bomlott sorokban menekedének azon dombok mögé, mellyeken ágyúik felvalának állítva.

A' császár viszszatérte a' várost éppen annyi bizodalommal tölté el, mint a' mennyi félelmet a' szövetségesek közt terjesztett. A' szerepek változtatnak, 's következő nap a' franczia ármáda támadja meg az ellenség állásait.

A' zápor eső, s a' csatamezőt iszonyu tóvá vagy mocsárrá változtató viz nem gátolják a' mérész franczia katonák előnyomulását: minden ponton egyforma tüzzel támadják meg az ellenséget. Mig a' közép pont állásban marad, az alatt mind a' két szárny kiterjeszkedik, hogy az ellenséget bekerítse. Az öreg gárda, melly előtte való nap a' fő szerepet játszotta, most a' tartalék sereget alkotá. A' csaszár mint az előbbi napon, ugy most is mindenütt jelen van; minden hadi testnek mutatja magát, minden mozdulatot igazgat, és minden megtámadást tüzesitt. Egy pillanatban, midőn vágtatva egy vezély fenyegette pontra siete, láta egy gárda ágyútelepet, melly lövéseinek haszontalan volta miatt, bátorságát elvesztvén, a' tüzeléssel felhagyott: „Az ellenség' figyelmét, ugy mond erre az oldalra kell vonni: kezdjétek el ismét a' tüzelést." A' pattantyusok engedelmeskednek, és már az első lövések után, egy rendkivüli mozgás az ellenbe által lévő tetőn hirdeti, hogy a' szövetségesek közt egy nevezetes személyt talált az ágyú. Ez mint néhány nappal utóbb megtudák, Moreau generál vala, ki csak nem

rég jött viszsza Amerikából Európába, 's a' ki igy, az orosz tábornoki kar közepette elesett, franczia álgyú golyótól találva. Szomoru, 's meg siratandó végezet a' Hohenlindeni győztesnek.

Három órakor el vala határozva a' győzedelem; az ellenség sietteté viszszavonulását, és minthogy a' franczia ármáda' szárnyai; mozdulataiban, mind a' két fő utat megszálva tarták, Schwarzenberg herczeg kénytelen vala mellék utakon, 's csaknem járatlan szorosokon Csehországba viszsza menni. A' császár megindula üldözésére, reménylvén, hogy Vandamme generál, kit a' pyrnai erős állásban hagyott, a' kedvezést használni fogja, 's a' szövetkezett ármáda megsemmisítését béfejezendi. De Napoleonra elérkeze az a' pillanat, mellyben alparancsnokai szerencsétlensége, saját szerencsés előmentét megsemmisítsék.

A' dresdai ütközet bizonnyal egy vala azok közül, mellyekben a' császár lángesze legvilágosabb fényében ragyogott. Egészen alkalmas vala nagy sikert szülni, és pedig mind azt, mit ő dresdai állása elfoglalásakor előre látott vala, 's a' mellyek combinatióit az ütközet előtt, és után biztosítani látszott. A' sors máskép akará: hátatkezde fordítani a' Franczióknak. Csehországban, Vandamme, nem hogy a' Dresdánál megveretett ármáda hátrálását nyugtalanította volna, hanem a' pyrnai tábort oda hagyá, a' töplitzi mély völgyben veszedelemnek tevé ki magát, 's két öldöklő harcz után Kulmnál, kénytelen vala, fegyvert nyujtani; Schlésiában Macdonald, kinek osztályai a' folyók feldagadása által elszakasztattak, Katzbachnál nagy szerencsétlenséget szenvedett, és Poroszországban Ou-

dinot, a' helyett, hogy Berlinbe bément volna, Bernadottera 's Bülowra akadt 140,000 emberrel a' nagy Beeren síkon, hol a' nagyobb erőnek engednie, 's Wittenberga felé viszsza vonulnia kellett. Marsall Ney, ki elküldeték, hogy a' franczia had szerencséjét ezen az oldalon viszszaforditsa, Dennewitz és Jüterbocknál az ellenségtől megtámadtatván, vesztes leit.

Ezen történetek megsemmisíték mind azon reményeket, mellyeket a' császár nem rég nyert győzödelmén alapíta. El kelle határoznia magát, Dresdát oda hagyni, hogy Francziaországhoz közelítsen. Lipcse vala a' pont, mellyet a' franczia ármáda, minden testeinek öszvegyülő pontjául rendele.

Bajorország elpártolása, melly ez időben történt, kétségkívül szinte okozá ezen hátráló mozdulatot. Wrede generál, királyja akaratja ellen rábirá seregét, Francziaországtól elpártolni, 's a' szövetkezettekhez 60,000 embert vitt által; ez a' Francziáknál 120,000 fegyveres ember külömbséget tett.

Lipcse az Elster mellett, a' Pleisse és Parthe öszvefolyásainál feküvén, külvárosai előtt szép, és jól védhető állásokat nyujt. 500,000 ember 's 3,000 ágyú közelíte külömbféle utakon ezen városhoz, hogy ugyan csak ott elhatározzák, kié légyen a' dictatorság Európában. Hanem három véres harczu nap kivántaték ezen nagy pörös kérdés feloldására. A' császár Oct. 15-kén megérkeze, 's már 16-kán 136,000 Franczián ak, három oldalról egyszerre megtámadtatván, 230,000 szövetségeseknek kellett ellent állani. — Herczeg Schwarzenberg ármádája a' Napoleon által vezérlett ármádának szegezé magát ellen, melly a' Pleisse, és Parthe közti

dombokon, és síkon, középpontja Wachau lévén, kiterjeszkedék. A' Francziák, az ütközetben 96,000. emberből állottak; az austriai generál' parancsa alatt 140,000 ember álla. Mindazáltal egy egész nap hoszszat tartó harcz után, mellynek mérlege sokáig ide oda hajlott, a' győzödelem a' franczia ármádáé lön; az ellenség holtakban, sebesítettekben, 's foglyokban 30,000 embert vesztett. Poniatowski, ki a' Lengyelek közt j lesen kitünt, azon a' földön, mellyen harczolt, 's generál Meerfeld austriai kolonjait, a' fegyver nyujtásra kényszeríté, a' franczia marsall pálczát nyeré el. Mig Wachauba harczoltak, az alatt Ney, a' balon, csupán 25,000 emberrel, Blücher generál által vezérlett 70,000 Porosz megtámadását kiállá, 's nagy veszteség mellett is megtartá azon állásokat, mellyek védelmére bizattak. Hátrább, az ármáda jobbján 's az Albis másik partján, Bertrand generál Lindenaunál még szerencsésb vala: 15,000 emberből álló hadi testével, az austriai generál Gyulay 20,000 katonáit viszszaveré, 's az Erfurti utat megtisztítván, a' Francziák közösülését a' Rajnával biztosítá.

Az ütközet után, a' császár maga eleibe hivatá Meerfeld generált. Már régen esméré ő ezen vezért. Meerfeld úrra vala bizva Olaszországban, a' tudva lévő leobeni fegyverszünetet tőle kérni; utóbb Campo Formióban alkudozott, 's a' békekötést, melly az austriai házat a' Directorium boszuja ellen oltalmazá, Bécsbe vitte; ő vala végre, ki az austerlitzi ütközet éjjén az első fegyverszüneti kérést hozá, mind a' két meggyőzött fejedelemtől, a' Francziák császárjának. Napoleonnak a' maga részéről vala most alkudozóra szüksége, fegyver nyugvás vagy béke iránt. A' generálnak megadá szabad-

ságát, a' szövetkezett fejedelmekhez szóló előterjesztését rá bizá, 's megkéré, azon generálnak, kit éppen most meggyőzött, fegyvernyugvást ajánlani. Meerfeld úr szavának kellett volna kedvező megemlékezést gerjeszteni, küldetése sikeréül.

17-dike munkátlanságban telt el: a' császár feleletet várt az ellenséges táborból, melly nem érkezék, 's a' szövetkezettek kiszámíták, hogy Benningsen tartalék serege elérkezte, mellyet legkésőbb a' következő napra vártak, hadakozó erejöket 100,000 emberrel szaporítaná.

A' következő nap, az az 18-kán a' franczia ármáda, néhány, éjtszaka érkezett erősséggel 123,000 emberből állott. A' szövetkezettek' száma 330,000 emberre nevekedett. Bernadotte elérkezett, 's Blücherrel egyesült; 's kétség kívül, nehogy régi fegyvertársa előtt titokban ne maradjon, hogy ő Anglia szövetségesévé, és zsoldosává lett, hátfalágyazatot állítván, Ney marsall seregét, congrévi rakéták lövésével köszönté. E' mai napnak, még hallatlan 's a' katonai évkönyvekben példátlan árulásra kelle virradnia. Az ütközet alatt, a' Szászok, 12,000-ren 40 ágyúval az ellenséghez átmenének. A' generál, kit olly ármáda közepéből választának, melly vitéz 's nemeslelkü katonákat, 's hazájok hü védőit számlála, éppen ama Bernadotte vala; és hogy magokviselete becstelenségének semmi hija se legyen, nem elég, hogy a' rájok bizott állást elhagyák, hanem ágyúikat tüstént azon osztályok ellen irányzák, mellyek mellett eddig harczoltak. Bernadotte a' legnagyobb illendőséggel fogadá a' szász generálokat.

Azonban a' szövetkezett ármáda, fő erejét Probstheyda falu felé intézé, mellyben a' császár a' napnak nagyobb részén tartózkodék. A' franczia seregek, és az orosz tömegek egész nap irtóztató álgyutüz közt mozdulatlan maradtak; de az ellenség számbeli többsége, 's ismételt megtámadása daczára, nem ment előbbre; a' franczia seregek megtarták állásaikat; csak a' bal szárnyon, Regnier generál' hadi teste a' szászok elpártolása miatt felénél,többel, megfogyva, hagyá el estvefelé Schönfeld falut, 's Reudnin patakon tul vonó magát hátra. A' szövetkezett fejedelmek táborában a' generálok illy makacs ellentállás által viszszarettentve, már tanácskoztak, nem volna e' tanácsosabb, Lipcsének ostrommali bévételével felhagyni, a' várost egy hátra hagyandó csupa szemmeltartó hadi testel, a' franczia ármáda előtt bekeríteni, 's az Elster mellett felfelé menve, az Erfurti uton állást venni.

A' franczia táborban más határozást kellett tenni: Napoleon, tanyája' tüze mellett ülve, diktálá az őrnagynak, az éjtszakára 's következő napra való parancsait, midőn a' pattantyusság' parancsnoki jövének, jelenteni, hogy lőszerek elfogyott légyen. Az nap 95,000 lövést tettek, és öt nap mulva 229,000-ret. A' tartalékok üresek valának; az egész szer, csak 16,000 lövésre való volt: ezzel alig lehete két óráig erősen tüzelni. Csak Magdeburgba, vagy Erfurtba, az ármáda' legközelébbi rakhelyén lehete uj lőszereket kapni.

A' dolgok illy fekvésében a' császárnak fel kellett hagyni azzal, hogy az ütközet mezejét megtartsa. Hátrálásra határozá magát, mellyet egy harcz által kellett fedeznie. Más nap az átmen' el az Elsteren, az ellenség tüze közt meg-

történt. A' franczia ármádát üldöző sors mostohasága akarta, hogy a' földmérő karból, csupán csak egy káplárnak vala meghagyva, a' hidat a' levegőbe vettetni mihelyt az ellenség jönne. Egy kozák sereg' lármája, 's néhány csetepatésok kis fegyver tüze elhiteték ezen katonával, hogy a' pillanat elérkezett légyen: meggyujtá a' kanóczot, 's a' hid a' levegőbe repült. Igy, azon hadi testek előtt, mellyek a' várost védelmezék, elzáródott a' viszszamenetel. Macdonald marsall, csak úgy menekedék a' fogságtól, hogy az Elsteren keresztül uszott. A' vitéz Poniatowski utánozni akará 's belefult. 15,000 ember, 200 álgyú, 's az ármáda podgyászának egy része, Dresdával együtt, az ellenség kezére jutott. A' franczia ármáda hátrálása, a' szövetkezettek' számos lovassága által nyaggatva, lassan 's jó rendel mene véghez. Miután a' saalén tul hátrált az ármáda, utját a' Rajna felé irányzá; hanem a' szövetkezettek közül egy, ki a' Francziáktól elpártolt, szerencsétlenségöket még nagyobbítani segité. A' bajor generál Wrede, kit a' császár csak nem régiben jótéteményekkel halmozott, Hanaunál 60,000 emberrel állást vett remélvén, a' franczia ármádát feltartani, 's Napoleont a' fegyver lerakásra kényszeríteni. Az esztendő részének sanyaruságára számított, valamint Kutusof a' Beresinánál. Vakmérészsége' érdemlett büntetését megnyerte: harczosinak testhalmain keresztül elérte a' franczia sereg a' mainzi utat.

Napoleon Erfurtban bucsut vett Nápoly királyjától, a' ki, sok árulkodások által, mellyeknek tanuja volt, megkedvetlenülve, birtokaiba visszatért. A' császár, őt elmenni látván, sejté közel lévő elpártolását; de nem tuda ezen öreg bajtársától megválni viszonos ölelések nélkül,

mintha előre látta volna, hogy őt többé nem fogja láthatni. Murat, koronája elvesztésével és szomoru halálával hibájáért meglakolt, melly őt egy pillanatra sógora' ellenségévé tette.

A' császár visszatért Párisba. Az 1813-dik év látta, miként nyomatott vissza a' franczia sereg a' Niemen partjaitól egész a' Rajna partjáig, sőt, hogy Mainzba érhessen is, minden lépten küzdenie kellett e' seregnek. És még is „ezen szoros úton, mellyen oly sok nyilvános elpártolások, és oly sok homályos csuszó árulkodások, utját állák, és mozdulatait gátlák, — tropheák jelelték viszszatértét.“

1812-dik évben az esztendőrész sanyarúsága dönté meg a' franczia sereget; 1813-ban pedig szövetkezettei árulásának lön áldozatjává. —

IV.

Chronologiai áttekintet.

1814. — Franczia táborozás.

Januar. 1. Napoleon' beszédje a' törvényhozó-test tagjaihoz.
1. Danzig' Capitulatziója.
2. Louis erősség', (Alsó Rajna vidékén) bévétele az, oroszok által.
3. Kolmár' (Felső Rajna vidék) elfoglalása a' Bajorok által.
3. Mömpelgard' elfoglalása az austriaiak által.
4. Hagenau' (Alsó Rajna) bévétele az oroszok által.
4. Ekluse erősség' bévétele.
6. Fegyvernyugvás Anglia 's a' Nápol királ közt.
9. Csata Ramberwillersnél.
11. Szövetség Austria 's a' Nápol királ közt.
12. Bourg' (Ain) bévétele és kirablása az Austriaiak által.
13. Csata Merxennél és Winegennél.
16. Nancy' megszállása.
17. Langres' bévétele.
19. Dijon' megszállása.
19. Róma' megszállása a' Nápol királ seregei által.
20. Toul' bévétele.
21. Az austriaiak bémenetele Chalons-sur-Saonba.
21. A' poroszok átmennek a' Maaszon.
22. A' Thionwilli őrizet kirohanása.
24. VII. Pius pápa' elutazása Rómába.
25. Az Austriaiak' bémenetele Bar-sur-Aubeba.
25. A' szövetségesek a' Marnénál állanak meg.
25. A' császár elmegy a' sereghez.
26. A' császár fő szállását Chalons-sur-Marneba veszi.
27. Csata Saint-Diziernél és ezen városnak ujra bevétele.
29. Ütközet és győzelem Briennenél.

Februar. 1. Ütközet la Rothierenál.
1. Antwerpnek álgyuzása 's ostromlása.
2. Csata Rónaynál.
3. Csata la Chausseenál.
4. Csata Sz. Thiebaultnál.
4. Chalons' általadása.
5. A' Congressus megnyitása Chatillon által.
7. Troyes' bevétele a' Szövetségesek által.
8. Ütközet és győzelem a' Minczionál (Olaszország).
9. Csata la Ferté-sous-Jouarre.
10. Csata Champ-Auberenél.

11. Az angoulemi herczeg megérkezte Saint-Jean-de Luzbe.
11. Csata és győzelem Montmirailnál.
11. Megtámadás Nogent-sur-Seinén.
12. Csata Chateau-Thierrynél.
12. Sens' általadása.
13. Csata Cutterellenál.
14. Csata és győzedelem Vauchampsnál.
14. Soissons' bévétele.
17. Csata Mortmant és Valjouannál.
17. Második csata Montmirailnál. — A' Szövetségesek' visszavonulta Troyesbe.
18. Csata és győzedelem Montereaunál.
21. Artois' gróf megérkezte Vesoulba.
22. Csata Mery-sur-Seinenál.
22. Második csata Chateau-Thierrynél.
23. Csata Fontvannesnél. — Troyesnek ujrá bévétele.
26. Második csata Bar-sur-Aubenál.
27. Harmadik csata Bar-sur-Aubenál.
27. Első csata Meauxnál.
27. Ütközet Ortheznél (Spanyol serege.)
28. Csata Gué-à-Trèmenél.
28. La Fére' általadása.
Mart. 1. Chaumonti egyezés a' Szövetséges Hatalmasságok közt.
2. Soissonsi egyezés.
2. Csata Bar-sur-Seinenél.
3. Csata Neuilly-Saint-Frontnál.
7. Ütközet Craonnenál.
7. Első csata Kortriknál.
8. Bergen-op-Zoom' megrohanása.
9. Ütközet Laonnál. — Csata Bergen-op-Zoomnál.
11. Csata Macon és Bourgnál.
12. Angoulemi herczeg Bordeauxba megérkezik.
13. Rheims' ujra bévétele. — Csata Saint-Nicolasnál.
15. Compiègne' megtámadása.
16. Epernay' megtámadása.
18. Csata Cormeron, és Nogentnél. — Csata Sz. Georgesnél.
19. Csata Plancy, és Merynél. — Chatilloni Congressus vége.
20. Ütközet Arcis-sur-Aubenél.
20. Csata Tarbesnál (Spanyol sereg).
21. Csata Epernaynál. —Lyon' elfoglalása az Austriaiak által.
23. Maubeuge' megtámadása.
24. VII. Ferdinand viszszatér Spanyolországba.
25. Csata La Fère-Champenoisénál.
26. Második csata Saint-Diziernél.
26. Csata Gentnél, és ezen város bévétele.
27. Második csata Meauxnál.
28. Soissons' ostromlása.
29. A' Császárné Bloisba megy el.
30. Ütközet Párisnál, 's ezen főváros capitulatiója.
30. A' császár Fromenteauban van.
31. Második csata Kortriknál.
31. A' Szövetségesek bémennek Párisba.

Franczia táborozás.

A' Rajna két holnapig tartá fel a' Szövetségesek' seregeit. A' dicsőség szentes szine, melly a' Francziák fegyvereit körül sugárzá, megóvta a' franczia birtokot; mert a' hon földre visszatért csapatok nem voltak elég számosok minden átmeneteleken őrt állani.

Mig az idegen seregek a' folyó jobb partján megtorlódtak, az alatt a' Diplomaták még béke reményt csillogtattak a' császár előtt. Azt kivánták, mondana le Francziaország, Német- 's Spanyolországról, Hollandiáról 's Olaszországról, és természetes határai közé, az az, az Alpesek és Pyreneek, 's a' Rajna megé térne viszsza. Németországból már kimentek a' franczia seregek, és Spanyolország Ferdinandnak viszsza adatott volt. Napoleon magát a' szükséghez szabva, IV. Károly' fiától csak azt kivánta, hogy neutral maradjon, és a' franczia befolyástól szabadon, nyakát Anglia' járma alá ne hajtsa. Hollandia még a' nagy országhoz tartozott; Olaszország a' franczia katonáktól vala megszálva: nehéz vala ezen tartományok birtokáról lemondani kénytelenítetni; még is a' lemondásra határozá magát el a' császár, midőn a' Szövetségesek kinyilatkoztaták, hogy az alkudozások nem fogják gátlani a' katonai munkálatok' folyamatját. E' szerént Napoleon Német és Spanyolországról lemondván, és Hollandiát, 's egész Olaszországot ügyétől elidegenítvén, még csak abban sem lehete bizonyos, hogy Francziaországot a' megtámadástól meg fogja óvhatni. — Mig tehát mind ezen kérdé-

sek a' Congressus által, mellynek Chatillonban a' szövetségesektől Ultimatum képpen adatott alapok szerént a' békéről alkudoznia kelleték, eldöntettek, a' császár kénytelen vala a' fegyverragadásra határozni magát.

A' császár, fáradhatatlan munkássággal igyekezék az ország' segédforrásit a' nemzeti birodalom védelmezésére folyamatba hozni, de sajnálkodva kellett éreznie, hogy nem segittetett. Ugy látszott, a' háborut közönségesen megunták: a' nép még is átlátá, hogy egy utólsó megerőltetés a' hazát megmentené, 's békét vonna maga után; de bizonyos személyek már felszámiták azon hasznokat, mellyeket egy uj revolutióból huzhatnának, 's a' császári uralkodás felforgatása, dicsvágyjoknak véghetetlen pályát nyita: czeknek magok viselete, és beszédjeik meghidegitték a' nép buzgóságát. Más részről, Bonaparte régi bajtársai, a' marsallok 's generálok nagyobb része, kiket kedvezésekkel tetézett, nyugalom után vágytak, és akár a' rosz szándék, akár a' kor, és bajok által lett elfáradás okozá, nem voltak eléggé gyorsak 's munkások. Végre egy Napoleon iránt ellenséges indulattal viseltető ellenfél, a' törvényhozó testet kezdé megdolgozni. A' pillanat roszszul vala választva. A' császár e' felett nyiltszivüen 's élénken nyilatkozék amaz ünnepélyes elfogadásnál, melly ezen gyülekezet feloldoztatása után történt. Tagjainak szemökre hányá ama nyilvános figyelmet, mellyet a' kormány iránti vádoltatások gerjesztett. A' nyelv egyszerüsége, sőt némelly kifejezések közönséges volta, Napoleon szavainak, nyomos erőt ada. Miután őket ama közmondásra emlékezteté: „otthon mosd a' szennyesedet," (qu'il faut laver son linge sâle en famille) ezt mondá:

„Összehivtam Kegyeteket, hogy Franczia-ország' megszabadítását, közösen vélem kieszközöljük. De kegyetek csak azt teszik, mi a' künföld segitségére szolgálhat: a' helyett, hogy minket egyesitenének kegyetek, elválasztanak bennünket. . . . Egy Monarchiában a' thrón, és a' fejedelem, egy. . . . Mi a' thrón? Bársonnyal bévont darab fa: a' politikai nyelv szerént a' thron én vagyok. . . . Kegyetek a' népről szólanak? — de nem én vagyok-e annak első képviselője? Engem' meg nem támadhatni, a' nélkül, hogy a' nemzetet meg ne támadják. Ha viszszaélések történnek is, bizonnyára még sem az az alkalmas pillanat a' szemrehányásokra, mellyben 200,000 kozák a' határon átjön. Mikor a' nemzet' politikai szabadsága, 's függetlensége koczkáztatik, van-e akkor idő az egyesek szabadságát, 's bátorságát vitatni? kegyetek idealogjai kezességet kivánnak az erőszak ellen; ezen pillanatban egész Franczia-ország csak kezességet kiván tőlem az ellenség ellen."

Miután a' szövetkezettek soká késlekedtek, hozzá fogtak a' franczia határoni átmenetelhez. Párisban sok személlyel egyetértésben valának; az előnyomulásra bátoríttattak, aggodalmaik megnyugtattak, a' franczia fegyverfogható népesség', financzia' 's fegyverházak' kifogytának titka nékiek elárultatott. És fenn szóval, titkolás nélkül meg kell vallanunk, hogy a' császárt 's házát így eláruló férfiak, nem voltak a' Bourbonok régi családjának változhatlan felekezetéből, nem a' Vendee' fejei, kik a' szabad köztársaság ármádái, vagy a' császárság katonái által lenyomattak; (ezeknek, legalább régi viszszaemlékezések, 's fanaticus hódolások, mentségül szolgált volna). A' csaszá

ministerei, a' császári haz' fő tisztviselői, ezek voltak az árulók. A' történetek megengedék, hogy később becsületöknek tarták az árulást: saját kezökkel nyomták homlokjokra a' bélyeget. —

„A' szövetkezettek, — így ira, a' császár papja, Pradt apát, kit ő követté, 's mechelni érsekké tett, a' szövetkezettek, ugy mond, kik egészen uj földen, 's egészen esmeretlen elemek közt érzék magokat, hasznokra kivánák forditani azon személyek esméreteit, kikről gyaniták, hogy Francziaország' belső állapotját legjobban esmérik. Talleyrand és Dalberg urak vonák magokra különösen figyelmöket. Bár melly kevéssé vágytam is ily becsület után, abban még is részesülék. A' figyelmet erántunk annyira üzék, hogy lekötelezék magokat, jövendőnkről gondoskodni, azon esetre, ha az a' történetek által veszélyeztetnék. Folyvást összve jöveteleket tartánk a' fent nevezett személlyekkel, sőt gyakran napjában többször is. A' Chatilloni congressus vala a' mi ostorunk. Egyetlen egy napot sem hagyánk elmulni a' nélkül, hogy a' császár uralkodását alá ne ástuk, és meg ne rázkodtattuk volna. . . ."

Mig ezen közben Soult marsal déli franczia országban az Ángolokat az Adournál, és Eugen herczeg az austriaikat Olasz országban zárva tartá, 's az Etschnél dicsőségeseu megverte, az alatt a' franczia ármádának a' Rajna mellett maradt minden hadi teste lassu hátráló mozdulatot tett Chalons felé Campaniában, melly helyet a' császár első munkálatinak fordulati pontnak választott volt. A' generálok utasitásaik szerint a' beteg vagy elfáradt katonákat, valamint a' még nem formaruhás ujjonczokat, az erősségekben

hátra hagyák. Ezen számos őrizeteknek egy tartalék sereget kellett volna alkotni, mellyet a' császár az ellenség háta mögött, mihely a' kedvező pillanat elérkezett volna, öszve vonni szándékozott.

A' szövetkezettek egy millio két száz ezer embernél többet állittának lábra; hat száz ezer ember külömbféle pontokon és név szerint Baselnél a' Schweitzi neutralitás' megsértésével, átment a' Rajnán. Ezen ármáda' hátra lévő része megvala bizva Hollandot ellepni, Német ország erősségeit bézárva tartani, 's Olaszországban háborút folytatni. A' nagy ármáda, három testre felosztva, Schwarzenberg herczeg parancsa alatt álla; Blücher a' Schlésiai ármádát vezérlé, melly szinte három testre osztatott. A' szövetkezett fejedelmek főszálása a' nagy ármádát követé. A' hadi erő, mellyet a' császár ezen számos tömegnek ellenébe állíthata, ide nem számitván az erősségek őrizeteit, nem sokkal ment többre 120,000 embernél. A' polgárok' átalányos felfegyverkezésére tarta számot, de ez várakozásának meg nem felelt: csak az ellenség által megszállott vagy fenyegetett tartományok parasztjai fogtak fegyvert. Napoleon oly reményt is élte te, mellyet a' nápoli királ megsemmisitett. Eugen és Muratnak hadi erejöket egyesiteni kellett volna, 's az olasz országi erősségek őrizetére csak kevés számu népet hagyván hátra, az Alpeseken átkellett volna menniek 's az ellenségre hátulról rárohanniok, mig az alatt Napoleon homlok támadta volna meg. Ha ezen szép forgás valamely megnyert ütközet, p. o. a' Vauxchampsi vagy Craonnei ütközet szerint vitetett volna végbe, nehéz lett volna a' szövetkezettek vissza menetele a' Rajnán. Ezen tervel felhagya Napoleon,

midőn megtudá, hogy azt egyedül Eugennek kellene végre hajtani.

A' császár kiosztá a' czélirányos parancsolatokat, hogy a' határnak minden pontján, Hollandia és Belgiumban, a' védelmet mennél erősebbé 's czélerányosabbá tegye. Ujonnan szerköztette a' párisi védelmet, 's elfogadta a' sereg-főinek eskűit. — Midőn ezen hadi tisztéket Maria Louisának 's Roma Királjának bémutatá, igy szólla hozzájok; „Én bizodalommal utazok el; megyek az ellenséget leverni, 's kegyetek védelmére bizom azt, a' mi nekem legdrágább e' világon."

'S valóban át is adá az uralkodást a' császárnénak 's testvérének Jósef királynak, 's Januar 24. 's 25. közti éjszakán elutazott, miután feleségét 's fiát utólszor meg ölelte volna.

Ezen iratnak szük köre nem engedi meg, a' jeles franczia táborozást helyesen rajzolnunk, méltó volt az Napoleonra. Minden rendü férfiak megesmerték, hogy Napoleon semmiféle helyezetben sem fejtett ki több munkásságot, erősséget, lélekjelenséget, mérészséget, rövidden több lángészt. Ezen dicső táborozás szerencsés kimenetelt érdemle. Szerencsétlenségre Napoleon, nem találta többé generaljaiban azon tulajdonságokat, mellyekben nekik oly szép példát nyujtott. Győzött minden ütközetekben, mellyekben a' munkálatokat maga személyesen vezérelte; de a' szerencse al-vezéreinek gyakran kedvetlenül mutatkozék.

Napoleonnak chalonsba érkeztével ujra feléledt a' sereg' bizodalma. Azonnal parancsolta a' haditestnek, melly e' város körül öszvesereglett, a' megtámadást ujra előfogni; és miután

Januar. 27-én Saint Diziernél az ellenséges elő őreket viszszaverte volna, már 29-én Blüchert Briennei szép helyzetében megtámadá 's megveré. Az ütközet alatt a' porosz marsal csaknem a' franczia katonák kezébe került: tábornoki karának egyik tisztje, a' Hardenbergi herczeg, Fridrich Wilhelm klrály első ministerének öttse oldala mellett elfogattatott.

Schwarzenberg herczegnek a' nagy austriai ármádávali eljövetele, három napig (la Rothiernál), ujra a' szövetkezetteknek adá a' főhatalmat; 's ezen, 6,000 ember estével megvásárolt győzedelem, vigasztalá őket a' Briennei vesztességen.

Időközben megnyittatott a' chatilloni congressus. Egy ángol követ érkezett meg a' szövetkezettek főszallásán. Kedvéért, jelentetett a' franczia meghatalmazattoknak, hogy Franczia ország az 1800-iki határokról lemondani, a' Rajnát, és az Alpeseket elhagyni, 's 1792-diki régi határai közé viszszavonulni kéntelenittetik. Castlereagh kétség kivül észrevette, midőn ezen követelését sürgetné, hogy Európának óhajtott felosztásakor Orosz ország Lengyelországot, Poroszország régi birtokaiért gazdag aequivalenst (felérőt) és Austria Olaszországot veszi, és hogy igazságos légyen Antwerpet az Angoloknak átengedni. Igy tehát az előbbeni javallatok, mellyeknek a' Congressus vitatásai alapjául, kellett volna szolgálni, már a' conferentziák megnyitásakor semmit érőnek nyilatkoztattak.

A' császár Nogentben volt, midőn a' szövetkezettek hivtelenségéről tudósitást vett. — Blücher a' la Rothiéri (campániában) csata következésében előre nyomult. Az ellenség Troyes és Chalons' ura lön. — A' császár' fő táborában bátortalanoknak mutaták magokat a' táborozás

szomorú kezdete miatt. Napoleon tanácsosinak ugy látszott, hogy akár millyen békejavallatott is, azonnal elkelljen fogadni. A' szövetkezettek gyors és egyenes feleletet vártak, de a' császár halgata 's gondolkozása módját nem nyilatkoztatá. Napoleon folyvást halgata; a' Neuenburgi és a' Bassanói herczegek egyesiték kéréseiket; nedves szemekkel szóllának az engedés szükségéről. . . . Végre Napoleonnak is ki kelle nyilatkoznia. „Hogyhogy! szólla hozzájok, azt akarjátok, hogy én ily egyezést aláírjak; és eskümet lábaimmal tiporjam! Hallatlan balesetek kicsikarhaták belőlem azon igéretet, hogy az általam végbevitt foglalásokról lemondjak; de hogyan! még az én előttem tett foglalásokat is oda engedjem, 's megsértsem azon idegen jószágot, melly nekem oly nagy bizodalommal adatott által, 's anyi erőlködések, anyi győzedelmek, 's anyi vér dijául, Francziaországot kisebben hagyjam hátra, mintsem találtam! . . . Ha mi a' Rajnai határokról lemondunk, akkor az nem csak viszszavonatkozás lesz Francziaország részéről, hanem még előrenyomulás is Austria és Poroszország részéről! . . . Francziaországnak szüksége van a' békére; de azon béke, mellyet reá akarnak ruházni, nagyobb szerencsétlenséget fog maga után vonni, a' legmakacsabb háborúnál! . . . Feleljen kegyed Caulincourt urnak, mivel kegyed akarja; de mondja neki, hogy én ezen egyezést megvetem: inkább ki akarom magamat tenni a' háboru legszigorubb változó esetinek.“ Ezen első felgerjedés után Napoleon tábori ágyra dölt-le; a' Bassanoi herczeg nála maradt, 's az éjszakának egy részét vánkosánál tölté el; nyugottabb pillanatot használván, megnyerte végre a' herczeg az engedelmet, a' Viczenzai herczeg-

hez kifejezésekben irhatni, mellyeket a' vitatások folytatása megengedett.

Kleber, a' britti szótörésre a' Heliopolisi győzedelemmel megfelett. Kevés napra, miután a' szövetkezett fejedelmek adott szavokat visszavették volna, Blücher seregét, a' császár, a' marne mellett fordulatit gyakorolván, öt küljönféle csatákban eltörlötte.

Februar 11-kén Olsukief' orosz osztálya Champ-Aubertnél semmivé tétetett, és most már a' Schlesiai sereg két részre daraboltatott el. Ugyan az nap mentek Sacken és Yorck, azon szándékból, hogy hadi testeiket egyesitsék Sacken montmirailnál akadt a' franczia seregre: az oroszok élénken támadták meg; de makacsságuk és vitézségök csak arra valók voltak, hogy a' francziák győzedelmét fényesebbé, és tökélyesebbé tegyék. A' következő napon Chateau-Thierrynél, Yorck vezéren volt a' sor. E' három napon az ellenség vesztesége 12 zászlóra, 50 álgyúra és 15000 részént holt, részént sebesült, részént elfogott emberre ment fel.

Blücher öszveszedte Sacken és Yorck' romjait, és Kleist és Langeron vezérek haditesteit magához vonta. Ő 14-kén támadtatott meg Vaux-Champsnál, és makacs ellent állása ellenére is, megdöntetett. A' franczia lovasság egész Etogesig kergette őt. — E' két harczokban még 10,000 embert 10 zászlót és 15 álgyút vesztett el. Igy lett a' Schlesiai sereg négy nap alatt tökélyesen megveretve 's szétszórva. Egészen is megfogott semmittetni ha a' császárnak nem kellett volna Párisba, mellyet a' nagy szövetkezett ármádának a' Seine felőli mozgása fenyegete, viszszatérnie.

Troyesből Nogent felé ment e' sereg, mellyet megkerült, mivel nem volt képes azt ostromló kézzel bévenni. Bray és montereaunál a' Seinen által ment. Nangisnál a' császár a' seregek eleire állott, 17-kén ujra a' megtámadáshoz nyult, 's a' Nangisi és Montereaui csata viszsza vetették a' szövetkezetteket Troyesbe.

Montereaunál a' harcz véres lett. Az ellenség foganattal védelmezé magát Victor marsall haditeste ellen, kinek veje, a' bátor Chateau vezér az első megtámadással megöletett; a' császárnak oda jövetele szükséges volt, a' győzedelem elválására. Napoleon elfoglaltatta a' Survillei halmokat, mellyek a' Seine és Yonné öszvefolyása felett uralkodnak, 's parancsolá ngyan ott a' gárda pattantyusságnak álgyútelepet alkatni, a' melly is a' montereaui Würtenbergieket nem sokára erőssen lövöldözé. A' császár maga irányzá el az álgyúkat, 's igazgatta a' lövéseket; az ellenséges pattantyusság hijában igyekezett a' franczia álgyú telepeket lezúzni; golyóik a' Survillei helytért barázdálták; már is zugolódtak a' katonák azon, hogy Napoleon oly gondatlanúl kitette magát az ellenség tüzének. Aggodalmokat kimerték neki bizonyos durvasággal nyilatkoztatni. Vidáman viszonzá ő: „menjetek, fiaim, semmit se féljetek; nincs még öntve azon álgyú golyó, mellynek engem találnia kell."

Azonban mig a' francziák győzödelmei a' katonákat örvendezteték, a' mezzei lakosok iparját megkettőzteték, 's az ifju hadi tisztek ön magok felajánlását egész az elragadtatásig emelték, nagy aggodalommal vette észre a' császár, hogy a' remény még nem tért viszsza a' legtöbb hadi vezérek szivébe. Okosságok tökélles bátortalanságot rejtett magában.

„O a' legvitézebbek felöl panaszolkodik!... A' Nangisi csatában, a' lovasság' egy mozdulata, melly a' Bajoroknak erős csapást adhatott volna, elmulasztatott, és a' szemrehányás egyik rendületlenségéről esméretes hadi tisztjére L'Heritier vezérre hárámlott. A' mult éjszakán az ellenség néhány álgyúkat, a' tanyán, rárohanással elvett, 's ezen álgyúk a' vitéz Guyot vezérnek, a' gárda lovas vadászai parancsnok' oltalmára voltak bizva; Survilleben az álgyútelepeknek a' harcz leghevesebb pillanatában nem vala lőszere; és ezen gondatlanság, melly az álgyuzás tudomány' szoros szabályai szerént vétek, ugy látszik, hogy egyik legjelesebb pattantyus tisztünket, Digeon vezért terheli. A' fontainebleaui erdő éppen a' kozákoknak engedtetett által minden ellentállás nélkül, 's a' vezér, kit okoznak, hogy sem az illyetén helyezetet, sem az lily ellen felet hasznára nem fordítá: Montbrün volt! Végre talán nem lett volna szükséges a' monterói harcz, 's olly sok kiontott vér megkíméltetett volna, hogy ha előtte való napon, elég gyorsan mentek volna, a' hidnak megrohanására; de lankadtság miatt nem érhettek oda; 's a' Bellunói herczeg, az előtt fáradhatlan Victor, volt az, ki olly szerencsétlen vala, ezen mentséget előhozni!"

Moutercauból Troyesbe ment a' császár. Útközben Saint - Aignan urtól, ki hozzá Párisból küldetett volt, azt a' hirt vevé, hogy minden győzödelmei sem nyugtaták meg a' fő várost. De hiszem Párisban tanácskozék a' választottság, melly az ellenséggeli egyetértésével dicsekedék; és semmit el nem mulasztottak, a' lakosok gondolkozása módját csábítani. „Saint Aignan ur, kire bizva vala a' császár bizodalmával bíró fő tisztek véleményét, a' császárnak

tudtára adni, mindegyiknek meghagyá, győznék meg a' császárt a' felől, hogy a' dolgok mostani fekvését tekintve, a' békekötésnek mindent fel kelljen áldozni. — „Felséges uram! monda, beszédjét bérekesztvén, — a' béke elég jó lesz, ha elég hamar lesz.“ — „Elég hamar fog jönni, ha gyalázatos,“ viszonza a' császár. Homloka beborult és Saint-Aignan Úr gyorsan elbocsájtatott. Nem sokára viszonozták az utóbbi szavakat; lóra ültek és mindegyik halgatva léptete elő a' Troyesi úton.“

A' császár' közelítésekor, az Austriaiak oda hagyák a' várost. Csak hamar szomoru hirek érkeztek a' szövetkezettek fő szálására, megtudák, hogy az alkirály az ütközetet Minciónál megnyerte, 's az ellenébe állított ármádát visszaverte; hogy Augereau marsall, Genf felé forogván, a' szövetkezettek németországgali legtetemesebb egybeköttetésök egyikét fenyegetné. Artois gróf megérkezte Vesulban, az austriai császárral gyaníttatá, hogy vője thrónja felforgattathatna. Ez nem vala szándéka; sőt az austriai kabinet igen távol vala, ezt óhajtani. Metternich úgy találá, hogy ha Austria Olaszországot megnyerné, 's Francziaországot a' német ügyek igazgatásában felváltaná, mindent, a' mit kívánhat, elnyert volna. Azért a' szövetkezettek, ezen kabinet' indítására, fegyverszünteté-se foganatlan lön; mert a' szövetkezettek még mindég álhatatosan megmaradának ugyan azon elfogadhatlan feltétel mellett. Hogy megmutassuk, melly erős ok indítá a' császárt ezen javallatok viszszavetésére, elég, Sándor császár segédjének *) bizonnyal nem gyanús véleményét

*) Jomini general egy a' legnevezetesebb katonai irók közül. Schweitz születésü, először a' franczia

az 1792-diki határok felől esmérni tanulni, mellyek mindég ultimatumja valának a' szövetkezetteknek, 's végső czélja Angliának. Jomini ön maga adja a' császár szájába a' szót: „Hogy fogadhattam volna azt el, a' mit a' szövetkezettek helytelenül nevezének az 1792-diki határoknak? Én nem kivántam volna semmit jobbat, ha XVI. Lajos monarchiáját akarták volna nékem viszszaadni; mert már volt alkalmam megmondani, hogy mindenhatóságomnak egy szakaszában sem vala viszonos fekvésem olly hasznos, mint Francziaországé az amerikai had' béfejezése után vala. Ámíták Francziaországot, és Európát, midőn nyilvánosá tevék, hogy én azon birodalmat viszszavetem, melly XVI. Lajos büszkesége vala, 's a' mivelt világ irigységét felgerjeszté. 1792. ólta minden megváltozott; és ha nékem ezen feltételek 1805-ben, midőn még Spanyolország és Hollandia vélünk szövetségben állának, szívelhetetleneknek látszottak, minő pontból kellett azokat tekintenem, midőn ezen tartományok, ellenségeink kezébe esvén, minden hatalmokkal és segéd forrásaikkal együtt Anglia rettentő felesleg sullyát nagyobbitandók' lennének. Az 1792-iki Francziaország az Austriával, Nápollal és Spanyolországgal kötött familiai szövetség által, nem különben a' Tippo-Saeb,

---

ármádánál szolgált 's Berthier marsallnak, ki önn maga a' császár' őrnagya vala, tábornoki kara (generalstab) fője volt. Hirének nevének ártalmas az, hogy háboru idején történt pártütése, 's az orosz ármádához átmenetelével a' tizenkilenczedik században, a' tizenötödik és tizenhatodik századbeli német kalandok', vagy olasz condottieri' magok viseletére 's önhasznu szolgálátjokra emlékeztet, kik karjokat és kardjokat a' többet ígérő felekezetnek minden szóra oda adák.

beli egyesület által kevesbedvén, de kevesebb lévén tengeri ereje és gyarmatai is az 1814-ki angliához képest alig vala egy negyedrésze annak, a' mi XVI. Lajos Francziaországa az 1792-ki Angliához képest vala. Szintugy volt a' dolog a' száraz földen; mert Francziaország minden régi szövetségeseinek gyámolát elveszté; Lengyelország melly előbb Francziaország családjaiban keresett királyokat, fel vala osztva. Azon suly, mellyet a' mérlegbe tett, a' Francziák ellenségei javára nyomott. Europa közepette elkülönözve, és minden oldalról öszve szoritva Francziaország valóban csak árnyéka lett volna elmult nagyságának."

Mig a' császár Schwarzenberg herczegnek a' fegyvernyugvást megadá az alatt Blücher, ki azt gondolá, hogy az Austriaiak Szerződése őtet nem kötelezé, Poroszaival Paris felé nyomult: Mortier és Marmont Meauxnál feltartóztaták és Reimsba viszszaverték. Napoleon e' mozdulatról tudósítva, eltökéllé átalkodottságát megfenyíteni. A' kraonnei győzedelem, a' lavni véres harcz és a' Reimsnál kivivott nyereség, valóban nehéz csapásokkal illették az ellenséges vezért; de a' császárnak eltávozta uj bátorságot öntött az Austriaiakba, 's már most Schwarzenberg szinte Paris felé nyomult. Napoleon Blüchert nyugodni hagyá, hogy a' szövetkezettek nagy ármádája felé átforduljon, melly megijedve Saint-Priestnek bál csillagától Reimsnál, már is magát Troyesbe viszsza vonta. A' császár viszszatérte olly nagy ijedelmet terjeszte a' Szövetkezettek fő szállásán, hogy javallat tétetett egész Barig viszszavonulni. Ezen páni szorongás közt Sándor reggeli négy órakor Schwarzenberg vezér-

nek azt izente, hogy a' békekötés' aláírása végett mellyet a' franczia meghatalmazott kívánni fogna, gyors követet kellene Chatillonba küldeni. Az orosz császár szorultsága olly nagy volt, hogy azt mondaná: „fél feje megőszülend miatta.“

A' franczia sereg Arcis sur Aubenál akadt az ellenséges ármádára, midőn ez éppen viszszavonultán munkálódott. Megütköztek 's foganatlan győzelmet vivtak ki; mert ha bár a' Francziák a' csatatér' birtokában maradtak is, még sem tudták az Austriaiakat fentartóztatni, az Auben keresztül viszszamenni. Ezen öszveütközés még felette criticus volt: Napoleon személyesen nagy veszedelembe jött. A' lovasság megtámadása örvényébe keveredve csak azzal szabadítá meg magát, hogy fegyvert rántott. Többször harczolt késérete előtt; 's távoly légyen, hogy a' veszélyt kerülte volna, sőt inkább azoknak daczolni látszott. Egy hubitza golyó lábaihoz esett le; ő megvárta annak szétpattanását, és csak hamar eltünt a' por és füst fellegben: elveszettnek tartották, de ő ujra felemelkedett más lóra ült, 's ujra kitevé magát az ellenséges álgyúk tüzének . . . A' halál futni látszott tőle. Ő akkor távoly volt, azon félelmes javallatokat sejdíteni, mellyek győzödelmei következésében a' szövetkezetek tábornoki karánál tétettek; de boszontá 's bátortalanitá az, hogy olly sok győzödelem gyümölcstelen, olly sok fényes hadi tett, jutalom nélkül maradt.

Győzödelmei még inkább sietteték elestét. Azon vélekedésben mintha a' szövetkezetteket annyira megijesztette volna, hogy néhány napra tehetetlenekké lettek, — olly mérész tervre

vetemedett, hogy Páris védelmét vezéreire bízza, és Schwarzenberg herczeg nagy ármádája háta megett, fordulatokat tegyen. Ezen katonai mozdulat hihetőkép a' legnagyobb sikert szülte, a' szövetkezetteket viszszavonulásra kényszerítette, és igy az egész táborozás munkáját bevégezte volna. Szerencsétlenségre Blücher és Schwarzenberg seregei egyesültek, mellyeket a' viszonos megtartás homályos ösztöne egymáshoz közelébb hozott. Egy felfogott sürgöny (depeche) felfedé az ellenséges vezéreknek a' császár tervét; 's ennek következésében elhatározák, Páris felé menni, hová őket ágenseik követségei hivták.

A' császár már több napi járásnyira volt Paristól midőn a' fő várost fenyegető veszélyről tudósitatott. Ezen hír arra bírta, hogy szándékától nyomban elálljon; gyorsan Paris felé indult, és vezéreinek 's seregeinek parancsolatban hátra hagyá, mihelyt lehet, követnék őtet oda.

Hadd beszéljen most egy azon férfiak közül kik Napoleont, ezen szomoru táborozás egész folyamatjában késérék, mint látá a' császár utólsó reményeit eltünni.

„Estvéli 10 óra felé már csak öt órányi távolyságra van Páristól az alatt, mig fris lovakat vált, Fromenteauban a' Juvisy forrás mellett, megtudja, hogy néhány órával későn érkezik. Páris éppen feladá magát, az ellenség a' városba bémenendő.

A' várost oda hagyó némelly seregek, éppen a' faluba megérkeztek. A' vezérek a' kotsihoz tolongnak, köztök van Belliard vezér, 's csak hamar megtudja Napoleon a' történetek' szomoru egyes részeit, mellyek ezen catastropheit siették.

Treviso és Ragusa herczegek a' Fere-Champenoisei csata után azon voltak, hogy minden sebességgel Párisba vonják magokat hátra, de alig mentek La Ferte-Gaucherig, midőn a' porosz hadi testek a' rheimsi és soissonsi uton feléjök jövén őket viszszaverték. Illy helyezetben akármelly más hadi test is semmivé lett volna. Mindazáltal a' franczia sereg maradványa utat tört magának. Martius 28-kán reggel, az ellenség, sarkokban követvén őket, Meauxba megérkezett; ezen hirre azt hitte a' kormányzó test, hogy elkell távoznia. Végre 29-kén estve, a' szövetkezettek, a' főváros' fő templomát megláták.

„Egy hét olta Páris tudósítás nélkül vala. A' császár' eltávozása, kit Saint-Diziernél hittek lenni, a' lakosokat minden segítség reményétől megfosztá. A' császárné 's fija' elutazása a' bátortalanságot a' legfőbb fokra emelé; *) 's

*) A' császárné elutazását Jósef királynak 'szemére hányták. Hogy megmutassuk, melly igasságtalan légyen e' szemre hányás, elég, a' következő levelet felhozni, mellyet a' császár azon pillanatban írt, midön a' szövetséges ármádák' közösülései ellen nagy forgásait éppen kifőzte:

Jósef királynak.

Rheims, Martz. 16. 1814.

Azon szóbeli utasítások szerént, mellyeket kegyednek adék, és minden leveleim lelke szerént, semmi esetre sem szabad kegyednek megengedni, hogy a' császárné, 's a' római király az ellenség' kezére essenek; én ugy fogom intézni forgásimat, hogy meglehet, több napokig sem vehetnek tőlem hirt; ha az ellenség olly erővel nyomul Páris felé, melly minden ellentállást lehetetlenné tesz, küldje el Pá-

ezen gyors elutazás következésében, melly a' ministerek és kormányfőinek elutaztát maga után vonà, minden zavarodásba és egyenetlenségbe esett. Az ellenség látásakor a' gazdag capitulálni, a' szegény pedig harczolni akart; a' munkások fegyvert kivántak, de nem kaphattak.

„Mindazáltal Treviso és Ragusa herczegek' vitéz katonái, mielőtt a' fővárost az ellenségnek átengedék, utólsó próbát akartak mérészelni: egy pár ezer ember a' Párisi tartalékból a' polytechnikus oskola nevendéki, kik egy álgyuzó századot képeztek, és 8—10,000 derék Franczia, kiket a' nemzeti gárda adott, elhagyták a' falakat, hogy a' harczban részt vegyenek. Összvesen nem volt több 28,000 szuronynál, és még sem kétségeskedtek ezen vitézek az ellenségnek ellentállhatás lehetségén.

„Ezen reggel (Márt. 30-kán) 5 órakor elkezdődött az ütközet.

„Schwarzenberg ármáda teste' elő serege a' Romainvillei cser megtámadásával kezdé a' harczot. Egész reggel ezen ponton verekedtek a' legnagyobb nyakassággal. Pantin és Romainville faluk többször bevétettek, és ismét bevétettek, de végre a' franczia seregek kezében maradt, 's a' szövetkezettek kénytelenitve láták magokat tartalék seregeiket elő léptetni,

---

risból a' Loire irányatában a' kormányzónét, a' fiamat, az ország zászlósait, a' Ministereket, a' tanács tisztjeit, a' status tanács elnökét, a' korona nagy tisztjeit, la Bouillerie Bárót, és a' kincset; el ne hagyja fiamat, és emlékezen meg, hogy inkább akarnám őt a' Seineban, mint Franoziaország ellenségei kezében lenni tudni. A' görögöktől elfogatott Astyanax' sorsa, nékem mindenkor a' legszerentsétlenebb sorsnak látszott a' historiában!

Napoleon.

hogy a' harczot folytathassák. De délfelé a' szövetkezettek megtámadási terve' kifejlődött; — Blücher a' jobb szárnyan megérkezett, és a' Saint-Denisi síkon Montmartre felé előnyomult; a' balszárnyan a' Würtenbergi herczeg kolonjai mentek Charonne, és Vincennes felé.

„Ezen pillanattól fogva a' mi vitézeink minden oldalról bekeritve, és minden órával jobban jobban öszveszoritva, minden reményt elvesztének, és már csak azért verekedtek, hogy meghaljanak.

„Midőn a' párisi ármáda fő parancsnoka Jósef király látta, hogy az ellenség özöne Montmartre lábáig ömlött, azon vélekedésben volt, hogy már most capitulálni kelljen. E' végett Ragusa herczeget hatalmazá meg, és elutazott, hogy a' Loirenél lévő kormányhoz menjen.

„Azon idő alatt, melly fegyvernyugvás megnyerése végett tett alkudozásokban folyt el, legfontosabb állásainkat teljesen elveszténk. — Az ellenség a' Mont-Louisi, és Pere-Lachaisai tetőket elfoglalá. . . . Közép pontja Bellevillebe, és Menilmontantba nyomult be, és Chaumonti (butte de St. Chaumont) tetőn, melly egész Páris felett uralkodik, erősen megtelepedett. Jobb szárnya nagy tömegekben La Villette körül torlódott öszve; Ragusa herczeg a' Bellevillei sorompókig nyomattatott; Montmartre éppen most vétetett meg ostrommal; végre Blücher a' Saint-Denisi sorompót akará éppen megtámadni, midőn az ellenségeskedések megszüntetéséről megegyezének. Ez estvéli 5 óra felé vala. Mind a' két ármáda táborkari tiszjei azonnal öszvegyültek. A' capitulatió alapjait feltevék; de a' redactió még estve nem végeztetett be, és semmi alá nem iratott."

Ezen elbeszéllés kevés reménységet nyujta, és valóban Vicenza herczeg is, kit a' császár Párisba külde megtudni, vallyon a' fővárast lehetne e még menteni, még éjszaka azon hirrel jött viszsza, hogy mindennek vége légyen. A' capitulatió reggeli két órakor iratott alá, a' szövetkezettek napvirradtával Párisba menendök.

A' császár ismét viszsza fordult, és Fontainebleauba vezetteté magát.

V.

Chronológiai áttekintet.

Fontainebleau. — Elba szigete. — Páris, lekö-szönés. — Visszatérés.

1814. April. 1. A' seinei megye köz-tanátsának kiáltványa.
1. Az ideigleni kormány' alkotása.
2. A' tanács a' császár' letételét kimondja.
4. A' császár' első leköszönése a' fija kedvéért.
5. A' Chevilly egyesség Marmont marsal és Schwarzenberg herczeg közt.
6. A' tanács által végzett alkotmány. — Az idegleni kormány' hérekesztése, melly a' fejér kokárdát, ismét a' nemzeti kokárdának nyilatkoztatja ki.
10. Toulousei ütközet.
11. Napoleon császár leköszönő oklevele. — Párisi szerződés a' császár meghatalmazottjai, és Austria, Orosz, és Poroszország ministerei közt.
12. Gróf Artois Párisba érkezik.
16. Olaszország oda hagyását tárgyazó egyesség.
20. A' császár elutazása Elba szigetére. — Velenczéből kitakarodás.
21. Kitakarodás Genuából.
Máj. 3. A' császár Elba szigetén megérkezik.
1815. Febr. 26. A' császár oda hagyja Elba szigetét.
Martz. 1. A' császár a' Juani tengeröbölbe kiszál a' szárazra.
7. A' császár bémenete Grenobleba.
10. A' császár bémenete Lyonba.
16. Az egyesült kamarák királyi ülése.
20. XVIII. Lajos elhagyja Párist a' 19-ről 20-ra való éjtszakán. — A' császár megérkezik a' Tuileriákba.
25. Bécsi szerződés Napoleon császár ellen.
April. — Csata a' Saint-Espriti hidnál.
— Angoulemei herczeg' kapitulatiója.
22. Az ország' alkotmányihoz való toldalék oklevél.
26—27. Az orosz és austriai császár, 's a' porosz király ismét vezérlik ármáiáikat, mellyek Frsnczíaország ellen mennek.
Jun. 1. Gyülekezet a' Maifelden.
2. A' császár 118. Paireket nevez ki.
7. A' kamarák' megnyitása.
9. A' bécsi Congressus' vége.
12. A' császár elhagyja Párist, hogy az ármáda vezérlésére menjen.

Fontainebleau. — Elba szigete. — Páris.

Leköszönés. — Viszatérés Francziaországba.

Miután Páris a' szövetkezettek seregeit falai közé fogadta volna, Bordeaux márczius 12-ik ólta megnyitotta kapuit az Angoloknak, és a' Bourbonokat kiáltotta-ki, 's már 22-dik ólta Lyon az Austriaiaktól elfoglaltatott. A' fővárosnak, és az ország legkellemetesebb két városinak elvesztése némely emberek előtt a' császári uralkodás' természetes végét jelenteni látszott.

Mig Párisban az elpártolásról gondolkodtak, az alatt Fontainebleauban öszvegyüle az ármáda a' császár körül. De mit használhatott önmagában a' katonák felajánlása? E' mellett az ármáda vezérei közt már csak némellyek tarták meg a' császár eránt egyenes indulatjokát, mellyet ha nem is a' kötelesség érzésének, de a' háladatosságnak kellett volna beléjök önteni. El-lévén határozva többé nem harczolni, csak a' szolgálati grádus, a' méltóságok, és a' gazdagság megtartásáról, mellyekkel őket a' császár halmozá, gondolkodtak még. Igaz még is, hogy ezen férfiak mellett, kik gondolkodások következésében már az ügytől elpártoltak, a' kik azt nyilván oda hagyni bizonyos szemérem maradványa által még viszszatartóztattak, találkeztak olly derék tisztek is, kiknek bátorságok, és hivségök a' Francziák szerencsétlensége által meg nem gyengittetett. Ezen férfiak még nem estek kétségbe Francziaország boldogsága felöl.

A' háborunak a' császár által leendő meghoszszabbitása lehetsége, megijeszté a' szövetkezett fejedelmeket; de azok, kik az ellenség ágenseivé már igen lealacsonyitták magokat, mindent elkövettek ezen aggodalom csillapitására. A' főváros vélekedése ezer irka-firka által dolgoztatott meg, mellyekben ravasz böcsmérlők igazat hamissal vegyitve, Napoleont megpiszkolák. Ez minden alacsony szenvedélyek féktelensége és minden roszaságok' győzedelme vala. Bizonyos párisi lakosok viselete a' szövetkezetteket még álmélkodásra is birta. Egy idegen vezér csudálkozással vegyitett undorodását, melly még a' francziák ellenségeibe is, ama nem nemzeti és a' nép becsületet bémocskoló érzések kifejezését önté, nyomos szavakban igy nyilatkoztatá. „Ama nemzet, melly 1793-ban a' verduni fiatal leányokat, kiknek egyetlen vétkek abban álla, hogy a' porosz királyt megköszöntötték, halálra itéltette, az 1814-dik esztendőben a' haza védelmezőit mint rablókat, és a' Coalitió katonáit mint vitézeket tekinté. Nem szégyenelték egy héttel előbb, mint páris az álgyuzás dörgését hallá, magokat a' la Blücher sapkákkal ékesitteni. Ama' vitézek, kik a' főváros védelmezésekor tizszer erősebb hadi erő ellen győzedelemmel tetőzték magokat, midőn éhen, a' városba keresztül kosul futkozának, nem lelék fel az érdemlett segitséget; 's az előttök bézárt boltok a' pandurok előtt megnyiltak. Bordeaux e' részben még vetélkedett Párissal és az ángolok ugyan ott mint szabadittók fogadtattak. Egyedül Lyon öltözött gyászba az Austriaiak megláttakor."

A' néplárma azonban mellyre oly nagy reményeket épitettek, nem nyugtatá meg a' szövetkezett fejedelmeket. Az ármáda Napoleon

részén vala, és ugy látszott, hogy a' Bourbonok néhány feleinek vad tüntetései a' nemzeti óhajtást eléggé nem fejezék ki. A' Talleyrand elnöksége alatti választottság ön maga aggodalommal nézé ezen késedelmet, és átlátá, hogy a' dráma kifejlődését siettetni keljen. A' császárnak egy mérész forgása, egy erős és sikerrel koronázott megtámadás egy pillanatban megsemmisitheték a' hoszszu árulás' müvét. A' tanács kissebb száma Napoleont thrónvesztettnek nyilatkoztatá, és egy ideigleni kormányt állitá fel. Az orosz császárt és a' porosz királt rászedték; az austriai császár távollétében ama nyilatkozást ragadá ki tőlök, hogy ők ezután nem fognak többé Napoleonnal alkudozni. E' fontos oklevéllel ellátva a' választottság kiküldöttjei elmenének, hogy némely vezéreknek már ingadozó hivségöket elcsábittsák. Egy közülök, Marmont marsal elhagyá magát ámittani. Schwarzenberg herczeggel kötött egyezés következésében seregei oda hagyák az Essonnei állást, melly Fontainebleaut fedezé, 's az ideigleni uralkodás alá veték magokat. A' szövetkezett fejedelmek már most megvalának győződve, hogy az ármáda a' császárt elhagyja 's az ügyet viszszahozhatlan elveszettnek tekintették.

Egy győzedelem megváltoztatta volna a' dolgok alakját; a' császár el vala szánva a' fegyver szerencséjét még egyszer megpróbálni, de az őt körülvevő marsalok és generálok' bátortalansága reábirta, ezen tervel felhagyni, és tanácsok után April 4-kén Vicenza herczegnek parisi meghatalmazottjának következő nyilatkozást adá által:

„Minthogy a' szövetkezett hatalmak kikiáltották, hogy Napoleon császár légyen egyedüli akadálya Europa békesége' helyre állittá-

sának, tehát Napoleon császár esküjéhez hiven, kinyilatkoztatja, hogy kész légyen a' thrónról lelépni, francziaországot elhagyni, sőt életét is feláldozni a' haza javáért, melly fia jogaitól, a' császárné kormánya jussaitól és a' császárság törvényeinek fentartásától elválaszthatatlan."

A' Marmont által tett egyeség' hire a' császárt igen meg szomorittá. „A' hálaadatlan!" felkiálta, „szerencsétlenebb lesz nálamnál!" Jövendölő kárhoztatás, melly idővel beteljesedett. Egy az ármádákhoz intézett napi parancs, a' katonákat, fájdalma' részesivé tette. Ezen irodalom ugy tekintethetik, mint egyetlen védelem, mellyet akkor Napoleon ellenséges magokviseletének és az árulás' rágalmazásinak ellene szegezni szükségesnek hit. Tisztes és ékes szavu irodalom ez:

„A' császár köszöni az ármádának hozzá mutatott ragaszkodását és különösen, mivel elesméri, hogy Francziaország ő benne, nem pedig a' főváros népében létezzen. A' katona, szerencséjében és szerencsétlenségében követi vezérét, kiben áll becsülete és vallása. A' Ragusai herczeg fegyvertársaiba nem önté ezen érzést, átment a' szövetkezettekhez. A' császár nem hagyhatja helybe a' feltételt, melly alatt ezen lépést tette. Ő életet és szabadságot nem fogadhat el alattvalói kezéből. A' tanács a' franczia kormányról rendelkezni bátorkodott; elfelejtette, hogy a' császárnak köszöni a' hatalmat, mellyel most viszaél; elfelejtette, hogy a' császár mentette ki tagjainak egy részét a' revolutio zürzavarjaiból, a' másikat pedig a' homályból elölhuzta, 's a' nemzet gyülöletétől oltalmazta. A' tanács az alkotmány czikkelyeire támaszkodik, hogy ezeket felforgassa; nem átal a' császárnak szem-

rehányásokat tenni a' nélkül, hogy meg gondolná, hogy ő, mint első testezete a' tanácsnak, minden történetekben, részt vett volt. Ő annyira ment, hogy a' császárt azzal vádolá, mintha az okleveleket, nyilvánossá tételekor meghamisitotta volna. Az egész világ tudja, hogy ily mesterséges fogásokra szüksége nem vala. Egy intés, parancs vala a' tanácsnak, melly mindég többet tett, mint kivántatott. Franczia ország szerencséje a' császár' sorsától látszott függni; most, midőn a' szerencse ellene fordult, egyedül a' nemzet akaratja beszélhette reá, még tovább a' thrónon maradni. Ha ön magát a' béke helyre állittása egyetlen akadályául kell tekintenie, tehát örömest hozza Francziaországnak az utólsó áldozatot. E' végett küldötte párisba a' moskvai herczeget, és Vicenza 's Tarent herczegeket, hogy az alkudozásokat megnyissák. Az ármáda meggyőződhetik, hogy a' császár' becsülete, Francziaország javával, soha sem álland ellenkezésbe."

Az alkudozók visszajövének párisból; az adott leköszönés nem nyugtatá meg többé Napoleon' ellenségeit. Azt kivánták, hogy mondjon le fia' jogairól. A' császár ez által igen felgerjedve, első felhevültében minden alkudozást félbeszakasztott.

Fontainebleauban, gárdájából 25,000 ember 's a' t. vala körülötte. Semmi sem hátráltatá őt a' Lyoni ármáda 25,000 emberét, Grenier vezéri-helyettes által olaszországból visszavezetett 18000 embert, a' Suchet marsallal Cataloniából visszatért 15000 embert, és végre Soult marsal 40,000 emberét öszve vonni, és 120,000 harczosoknál többet vezérelve a' csata téren ismét megjelenni. Ura vala Franczia és Olasz ország' minden erős helyeinek. A' hábo-

rut még jó ideig hoszasan huzhatta volna, és számitásainak sok szerencsés esetek megfelelni látszottak; de ellenségei Europa szine előtt kinyilatkoztaták, hogy ő légyen egyetlen akadálya a' béke helyreállittásának: azért áldozatot tett ő, mellyet Francziaország nevében tőle kivántak, és e' folyó hónap 11-kén következő leköszönési formulát irá alá:

„Minthogy a' szövetkezett hatalmak kikiáltották, hogy Europa' békessége' helyre állításának egyetlen akadálya a' császár légyen, annak okáért esküvéséhez híven kinyilatkoztatja, hogy ő magára és gyermekeire nézve, Franczia és Olaszország thrónjáról lemond, és hogy nincs oly áldozat még életét sem vévén ki, mellyet Francziaország javának hozni kész nem volna."

Előkészületek tétettek oly szerződéshez, melly által Napoleon jövendőjéről gondoskodnának. Egyedül a' császár nem akará ezen szerződést alá irni, mellynek feltételeit később magok az aláírók sem tartották meg. Illy alkudozás lealacsonyittónak és haszontalannak látszott előtte. Ő jövendőben, miután illy magos nagyságot megért, csupán mint magános ember akart élni, és szégyenlette, hogy a' világ' békéjének hozott ily nagy áldozatnál pénzbeli rendelések is kevertettek belé. „Mi szükség, ugy mond, szerződésre, holott én velem Francziaország érdekét illető dolgokról rendelkezni nem akarnak. Azon pillanattól fogva, mellyben már csak az én személyemről van szó, nem kell többé szerződést kötni. Én megvagyok győzve, és a' fegyverek sorsának megadom magamat. Én csak azt kivánom, hogy engemet hadi fogolynak nenyilatkoztassanak, és erre csak egy kis darabka papirosra van szükség."

A' gondok és lelki szenvedések, mellyeket néki ezen képzelt jogok okoztak, rendkivüli tettre birák őt', melly megmagyarázhatlannak látszik olly férfinál, ki a' consularis őrnek azt mondá: „katonának kell tudni fájdalmát zabolázni . . . Éppen olly sok valódi bátorság kivántatik a' lelki szenvedések állhatatos elviselésére, mint az álgyutelep' kartáts tüzében félelem nélküli megállásra. . . Magát a' fájdalomnak adni ellentállás nélkül, és magát megölni, hogy a' fájdalom menekedjen, annyit tesz, mint a' csatatért oda hagyni, a' nélkül hogy, győztünk volna.“ Ezen esetet is csak egy férfiú bizonyítására adjuk elő, ki akkor a' császárt késéré, és bizodalmával birt.

„A' 12-kéről 13-dikára való éjtszaka, ugy mond Fain ur, a' palota hoszszu folyosóinak csende hirtelen gyakori ide oda járás kelés által megháborittatik. A' várbeli inasok a' lépcsőken fel 's alá járnak; a' belső sor szobákban a' viasz gyertyák meggyújtatnak; a' komornyékok fent vagynak. Yvan doctor' ajtaján kopogtatnak Bertrand nagy marsallt felköltik, Vicenza herczeget hívják; sietnek, Bassano herczegért menni, ki a' Cancellariában lakik; mind elérkeznek 's egymás után a' háló szobába vezettetnek. Hijába halgatódzik a' tudni vágyás, csak fohászkodást és zokogó hangokat hall, mellyek a' pitvarból kihatnak 's a' szomszéd galleriákon meghoszszabbodnak. Hirtelen kilép Yvan doctor, gyorsan le siet az udvarba, hol is egy lovat talál, a' rostélyhoz megkötve, reá veti magát és elnyargal. — A' legmélyebb homály vona fátyolát ezen éj' titkára. A' következőt beszélik: „Napoleon Moskvából viszszatértekor eszközt szerzett magának, hogy szerencsétlenség' esetében, az ellenségnek élve kezére ne kerüljön.

Yvan seborvosa által egy zatskó ópiumot adatott magának, mellyet, míg a' veszély tartott a' nyakában hordott. Később ezen zatskót, utazó ládája rejtek fiókjában gondosan tartogatta. — Ezen éjtszaka, úgy tetszett néki, hogy a' pillanat elérkezett, mellyben ezen utólsó segédeszközhez kelljen nyulnia. A' komornyék, ki félig nyilt ajtaja mögött aludt, látta, a' mint egy pohárban valamit kevert, azt megitta, és azután ismét lefeküdt. A' fájdalmak csak hamar megvallatták a' császárral, vége' közel létét; legmeghittebb szolgáit előhivatta. Yvan is hivattatott; de midőn megtudta, mi történt, és Napoleont a' miatt panaszkodni hallotta, hogy a' méreg hatása nem elég gyors légyen, eszét veszté, és Fontainebleauból sebesen elszökött. Azt mondják, hosszu álom következett reá, a' fájdalmak bő izzadás után megszüntek, 's a' rettentő kórjegyek lassanként elmultak, attól-e, hogy az adag (dosis) nem elegendő vala, vagy attól, hogy az idő megfosztá a' mérget erejétől. Azt mondják végre, Napoleon csudálkozván, hogy még élne, rövid gondolkodás után felkiálta: „az Isten nem akarja!“ Sorsára hagyá, 's az isteni gondviselés' karjába veté magát, melly éppen most viszont meg mentette életét.

„E' történet a' belső szobák' titka. Bár mi légyen a' dologban 13-kán reggel Napoleon szokás szerint felkel, és felöltözködik. A' szerződés megerősitésétől való vonakodása megszünt, 's azt alá irja.“

Vagy azon tisztelet érzetéből, mellyet egy régi hadi ember gerjeszt, vagy hogy nagylelküséggel dicsekedjenek, a' szövetkezettek, Napoleonra hagyák, tartózkodása' választását. Elba szigetét választá, szülő földje, Corsika, és dicsőségének első nézö helye, Olaszország mel-

lett. Megtartá a' császári nevet. Kérésére megengedék néki, azon régi katonák közül, kikkel olly sok veszedelmeket kiállott, 's kiket a' szerencsétlenség el nem csüggesztett, kis számmal magával vinni. Erre 400-at választottak ki; ha minyáját bocsátották volna, kik készek valának Napoleont követni, ugy az egész gárda kisérte volna őt.

Az April 13-ki szerződés után a' császári familia szétoszlatása következék. A' császárné, 's a' római király az Austriaiaknak adattak által, és Bécsbe vitettek. A' császár anyja, és báttya Fesch cardinál Rómában kerestek menedék helyet; Jósef, Lajos, és Jeromos testvérei a' Schweitzba vonák félre magokat. Fontainebleauban, az ellenséges előőrök által körül keritve, a' császár, attyafiai közül egyet sem ölelhetett meg. A' legtöbb vezéreket, és marsallokat, kik nem rég jelenléte kegyéért vetélkedtek, tőle elválni látá. Még Berthier őrnagya is, minden katonai terveinek meghittje, elhagyá őt, a' nélkül, hogy bucsút vett volna tőle! — A' császár Fontainebleauban várá a' szövetkezet hatalmak biztosit, kik őt' hajóra száltáig kisérendenék, midőn Montholon ezeredes elötte megjelene; ezen tiszt a' felső Loire partjairól jött, a' hol katonai visgálatot tett; a' császárt tudósitá a' lakosok, és seregek gondolkozása módjáról, 's a' déli ármáda öszvehuzását javaslá. (Soult épen most ütközött meg Toulousenál az Angolokkal). Napoleon mosolyogva ezt válaszolá: „nem, már késő; az már most csak polgár háboru volna, és illyenre semmi sem vehetne reá.“

Végre az elutazás' napja Elba szigetére, eljött.

„Mártzius 20-kán délben az utazó kocsik cheval-blanc udvarában Fére-à-cheval lépcső alatt elő állának. A' császári gárda fegyvert fogott, 's utszát képezett; egy órakor hagyá el a' császár szobáit, 's utjában Europa legszámosabb, és legfényesebb udvarának csekély maradékit találá, ezek voltak: Bassano herczeg, Belliard vezér, Boussy ezredes, Montesquioui Anatole ezredes, Turenne gróf, Foulér vezér, Mesgrigny báró, Gourgaud ezredes, Fain báró, Athalin alezredes, Laplace báró, Lelorgne d'Ideville báró, Jouanne lovag, Kosakowszky vezér, és Vansowitsch ezredes, a' két utólsó, lengyel. Napoleon mindegyiknek kezet nyujta, gyorsan lement a' lépcsőn, 's a' gárdához közelitte. Jel által értésekre adá, hogy beszélni akar; legmélyebb csendel halgattak utólsó szavaira.

„Öreg gárdám' katonái, így szólla, isten hozzátok! Husz év olta mindég a' becsület és dicsőség pályáján találtalak benneteket. Ez utólsó időkben ugy, mint szerencsémben, soha sem szüntetek meg a' vitézség, és hivség mustrája lenni. Illy emberekkel mint ti nem veszett volna el ügyünk; de a' háboru végetlen vala. Polgár háborúvá lett volna, és Francziaország szerencsétlensége csak nagyobbodott volna általa. Azért minden érdekeinket feláldozám a' hazáéinak; én elválok: ti barátim ezután is szolgáljátok Francziaországot. Ennek boldogsága vala egyetlen gondolatom; ez lesz mindég óhajtásim tárgya! Ne sajnálkozzatok sorsomon; ha megegyeztem abba, hogy magamnál tovább éljek, tehát csak azért történt, hogy dicsőségtöket még elősegéljem. Le akarom irni ama'

nagy tetteket, mellyeket mi együtt végbe vittünk! . . Isten veletek gyermekeim! Minyájatokat szivemhez szeretnélek szoritani; hadd öleljem meg legalább zászlóitokat!“

Ezen szavaknál Petit vezér megragadá a' sast, és előlépe; Napoleon a' vezért karjai közé szoritá, 's a' zászlót megcsókolá. A' csudálkozás' halgatása, mellyet e' nagy jelenet okozott, csak a' katonák zokogása által szakasztatott félbe. Napoleon, kinek nevekedő megilletődése látható vala, zabolázá érzeteit, és erős hangon ezt mondá: „Még egyszer isten veletek régi hadi társaim! bár ezen utósó csók minyájotok szivébe hatna! . . .“ Ezen szavak után kiragadá magát az őt körülvevő csoportból, kocsiba hágott, mellyben már Bertrand vezér ült, és elutazott. —

Francziaország nem esmeré azon intrigákat, mellyeket véle játszattak. A' Bourbonokat készen fogadá. Ha néhány polgárok csendességben ellenkezéssel voltak is, legalább a' tömeg még sem mutatá azt. Artois grófnak ezen jól alkalmazott elmés ötlete: „Francziaországban semmisem változott meg; csak egy Franczival van több itt,“ szerencsés vala. A' régi királyi ház' herczegeinek jelenléte látszott az országot uj anarchiától megóvni. Azt hitték, hogy husz esztendei szerencsétlenség felvilágositá ezen herczegeket; azt hitték, hogy sokat kellett nékiek elfelejteni, és sokat tanulni. — Ezek képesebbek voltak mint akármelly más fejedelem, a' régi Francziaországot az ujjal meghékéltetni; ide csak IV-dik Henrik fejére, és szivére vala szükségök, kinek maradéki voltak, és a' kinek örökösét visszakivánták. „A' meghódittás képzete a' párisiaknak szivelhetetlen vala; minden

mód elakarták futni ezen helyezet elől, és a restauratio szivelhető képzete ernyője alá menekedtek. A' nemzet önszeretetének ön magába lett viszszatértét ügyesen használták, és Páris vélekedése mint eddig magával ragadá el a' megyéket.

Tudjuk, melly kevéssé nyugtatta meg a' nép kivánságait a' király nevében 1814-ben felállított kormányzás. XVIII. Lajos bár melly hibás volt is magános charaktere, és erkölcsi alkotása, bölcs és okos fejedelem vala, megemlékezett ez, melly vélekedéssel volt légyen IV. Henrik, t. i. hogy Páris csakugyan megérdemel országos Vásárt, 's azon gondolatra jött, hogy egy korona csakugyan érdemes légyen egy alkotmányra. Szerencsétlenségére, az alvezérei megverettetése által megdöntött Napoleonhoz hasonlólag, ministerei' hibája által árultatott el. Chartája szövetségi szerződés lett volna a' nép, és fejedelem közt; de ezen szerződést azon férfiak, kiknek leginkább szivöken kellett volna létének feküdni, elmellőzték. A' király ministerei, az udvarbeliek, kiket a' számkivetésből vissza hozott volt, a' régi és uj kivándorlottak, kik, több vágyal, durvábban, és kevélyebben tértek ismét viszsza, minden elaludt aggodalmakat felkeltettek, 's a' dolgok fekvését megváltoztaták. A' nemzeti javak' birtokosait sarczolták; a' jeles férfiakat, kik nem kiváltságos nemes familiákból származtak, lealacsonyíták, 's amaz ármádával, mellynek dicsősége Franczia országot a' künföld győzedelmein vigasztalá, megvetéssel bánt.

Miólta Napoleon Elba szigetén volt, hol csudás belátásával, 's szokott munkásságával a' népesség' helyezette' javitásán, nem különben a' kikötők, és utak állapotján, a' szorgalom,

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

és földmivelésen munkálkodott, ámbár azolta egy év folyt el, még is a' részére tett pénzbeli kötelezésekből egy sem teljesíttetett. Neheztelt ezen szótörésen, midőn megtudta, hogy a' bécsi congressuson a' franczia ministerek, kétség kivül, hogy oktalan terveiket háboritatlanúl vihessék ki, azon javallatot tették volt, hogy őt', távolabb számkivetésbe, Szent Ilonára kellene vinni. A' császár semmit sem tett, a' mi a' békekötés' ezen önkényes megsértését kimenthetné: védelem eszközei az illy vállalat' ellentállására igen gyengék lettek volna; azért elhatározá, azt a' legmérészebb expeditioval, mellyről a' historia emlékezik, megelőzni. — Őtet akarák megtámadni, és ő elhatározá, hogy ő maga fogja őket megtámadni. Ezen vállalat' szerencsés sikere, Napoleon lángeszének, és az emberek 's emberi tettek' inditó okai mély esméretének legnagyobb bizonysága. Elba szigetéről elutaztakor ő már előre mindent látott, és meghatározott.

Intézeteit az elutazásra csak hamar megtette. Két könnyü Brigg egész ármádáját felvevé, kik rosszul ruházott, és szerekkel roszszul ellátott, de mérész, és rettenthetlen katonák valának. Ezen gyenge hajós sereg elillant azon keresztülkosul hajókázók elől, kik Elba szigeténél vigyáztak, és öt napi hajózás után a' Cannesi partnál horgonyozott, ama part táj közeletében, hol 15 esztendővel ezelőtt Bonaparte vezér a' szárazra lépett ki, Egyptomból sietve jövén, hogy Franciaországot a' Directorium halálos igazgatásától megmentse.

A' kiszállás akadály nélkül megtörtént. A' császár utazása Cannestől Párisig győzödelmi menetel vala. Az ellene kiküldött katonák öröm

kiáltással köszönték, 's hozzá által mentek. — Egyetlen lövés sem történt, 's Napoleon útjában még csak ellentállási próba tétel által sem tartóztatott fel; ugy látszott azon tiszteletért vetélkedtek, ki hódolhasson néki minél gyorsabban, — ez a' vélekedések' oly változékonysága vala, mellynek szomorú nézeteket kellett benne gerjeszteni. Melly sok szerencsétlenségtől kimélte volna meg Francziaországot ez az 1815-ki hódolás, hogyha 1814-ben történt volna! A' császár, ki Francziaországba Martzius 1-sőjén ismét bélépett, 20-kán estve Párisba érkezett, és azonnal helyet foglalt a' Tuilleria várban, mellyet XVIII-ik Lajos a' mult éjszaka, Gentbe vonulván hátra, hagyott oda.

Napoleon két proclamatiót küldött maga előtt előre, a' néphez, és az ármádához, mellyek befolyások által, a' fővárosig megcsinálták az utat. Következendő helyek különösen kitünnek belőlök:

„Francziák, Páris bevétele után szívem szét vala szaggatva, de lelkem rendithetlen maradt. Én csak a' haza' javát tartám szemeim előtt, és egy szigetre, a' tenger' közepében számkivetém magamat. Életem tietek vala, néktek még hasznotokra leendő . . .

„Választások által thrónra emeltetve, mindent a' mi nélkületek történt, igazságtalannak tekinték. Francziaországnak 25 esztendő ólta ujjak érdekei, ujjak intézvényei, és ujj a' dicsősége, mellyet csak nemzeti uralkodás, és egy ily környülmények közt származott dynastia oltalmazhat. Ha oly fejedelem, ki amaz ármádák' hatalma által uralkodna felettetek, mellyek birodalmunkat pusztitották, 's ülne királyi székemben, hijában támaszkodnék a' feudum alapjaira; ő csak kis számu emberek' becsüle-

tét, és jussait biztosithatná, kik a' népnek ellenségei, mellyet ők 25 esztendőtől fogva, minden nemzeti gyülekezeteinkben kárhoztattak.

„Számkivetésemben hallottam panaszaitokat, és kivánságaitokat: ti a' magatok választotta-uralkodást kivántátok, melly egyedül igazságos; hoszu álmom felett panaszkodtatok; nékem szemrehányást tettetek, hogy a' haza nagy érdekeit nyugalmamnak feláldozom. Én mindennémü veszélyektől körülvétetve, a' tengereken keresztül vitorláztam; közitekbe lépek, hogy jussaimat, mellyek a' tieitek is, viszakivánjam.

„Francziák, nincs oly nemzet, bár melly kicsiny légyen is az, mellynek jussa nem lett volna, magát ama szégyen alól, hogy egy pillantatig győzedelmes ellenségek által rátolt fejedelemnek engedelmeskedjen, kibuzni, és valóban ki nem huzta volna magát. Én mindég dicsőségemnek fogom tartani, hogy mindent csak egyedül néktek, és az ármáda' vitézeinek köszönök."

„Katonák! Mi nem győzettünk meg! két férfi ember, kik sorunkból kiléptek, borostyánainkat, hazájokat, fejedelmöket, 's jóltévőjöket árulták el. Vallyon azon embereknek, kik 25 esztendeig egész Európát keresztüljárták, hogy ellenségeket támaszszanak ellenünk, azon embereknek, kik életöket azzal tölték, hogy idegen seregek' soraiban a' mi szép Francziaországunkat megátkozva, ellenünk harczoljanak, vallyon azon embereknek volna szabad sasainkon uralkodni, 's azokat lezárni, azoknak, kik velök soha szemközt nézni nem tudának? Eltürjüke, hogy ők szedjék dicső munkáink' gyümölcseit; hogy tiszt rangjainkat, és javainkat kezökre ragadják; hogy jó hirünket rágalmazzák? . . .

Porba akarják ők tiporni azt, a' mit a' világ csudál; 's ha még találkoznak hírünk védelmezői, akkor azok amaz ellenségek sorai közt léteznek, kiket a' csatatéren megvertünk. . . . Számkivetésemben hallottam szavatokat? 's minden akadál, és gát daczára is idesiettem; vezértek, kit a' nép választása hivott a' thrónra, 's paizsaitokon emeltetett fel, ismét visszaadatott néktek; siessetek, körüle összvegyülekezni. . . . Szaggassátok le azon szineket, mellyeket a' nemzet elvetett. . . . Tüzzétek fel ama háromszinü kokárdát; azt viseltétek nagy győzedelem napjáinkon is! Ragadjátok meg ismét azon sasokat, mellyeket Ulm', Austerlitz', Jena', Eylau, Friedland', Tudela', Eckmühl', Wagram', Smolensk', Moskva', Lützen', Wurschen', 's Montmirailnál hordtatok. . . . Javaitoknak, rangotoknak, híreteknek, 's gyermekeitek javainak, rangjának, 's hirének nincsenek nagyobb ellenségei, azon fejedelmeknél, kiket a' künföld tola reátok. A' Maasi és Sambrei, Rajnai, az Olasz és Egyptomi, a' nyugoti seregeknek, 's a' nagy ármádának kiszolgált legényei megaláztattak; tiszfes sebhelyeik marczangoltattak. Győzedelmeik vétkek, 's e' vitézek zendülők volnának, hogyha, a' mint a' nép ellenségei állitják, törvényes fejedelmek volnának az idegen seregek közepette. Tisztségek, jutalmazások, 's szeretetbizonyságai, azokra vesztegettetnek, kik azt a' haza, és mi ellenünk szolgálták meg! Katonák! siessetek hadivezértek zászlói alá; ő csak bennetek, 's általatok él; java, becsülete, hire csak a' ti javatok, ti becsületetek, 's ti hiretek. A' győzedelem a' zavarléptein fog eléjönni; a' nemzeti szinekkel ékesitett sas, templomtoronyról templomtoronyra, egész a' Notre-Damei Domig fog majd re-

pülni. Akkor tisztelettel foghatjátok mutatni sebeiteket; akkor aztán dicsekedhettek azzal, a' mit tettetek; ti fogtok a' haza szabaditói lenni. Öregségtekben polgártársaitok körében, kik titeket tisztelettel körülfognak, és megbecsülendenek, elbeszélhetitek majd fényes tetteiteket; büszkén mondhatjátok akkor: én is ama nagy ármádához tartoztam, melly, kétszer ment bé Bécs falai közé, ugy szinte Roma, Berlin, Madrid 's Moskaué közé, 's Párist azon csufbélyegtől megtisztittá, mellyet az árulás, és az ellenség jelenléte sütöttek volt ezen városra!"

A' császár, Párisba érkezte után csak hamar csalatva látá legtöbb reményeit. Azt hitte ő, hogy Europa királyai, felvilágosodva csudálatos expeditiója által lefognak mondani arról, hogy Francziaország ügyeibe beleavatkozzanak. Szerentsétlenségre, a' bécsi congressus még egybegyülve volt: Talleyrand azon jelen volt. — Éppen már osztozkodni akartak Europában. Talleyrand eléggé ravasz volt, az öszvegyült fejedelmekkel elhitettni, hogy Napoleon majd minden osztozást ismét kérdésbe fogna hozni, 's a' háboru elhatároztatott.

Mindaddig mig a' birodalom határjai kiegyenlittésének kérdése megfejtve nem volt, a' nagy hatalmak közül kik Europát szétdarabolni just tulajdonittának magoknak, mindegyik fegyverben hagyta ármádáját, hogy minden esetre készen áljanak, és talán azon czélból, hogy szükség esetében követeléseit szövetkezett társai ellen védhesse. A' császár megjelenése minyáját öszveegyezteté. Siettek végzést hozni, és néhány parancs elégséges vala a' németországban felállitott számos seregeket Francziaország felé ismét utnak indittani.

Majd egykor beszéllni fogják, miképpen állott légyen austria a' szövetkezett királyok végzése daczára azon a' ponton, hogy a' császárnak feleségét 's fiát viszaadja; históriánknak ezen része mellyet még sürü fátyol föd, kétség kivül fel fog világositatni és megtudjuk, minő okok (talán mások, mint politikaiak), akadáloztaták a' császárné 's római király visszatértét Franczia országba, azon viszszatérést, melly Napoleonnak, ha nem is austria szövetségét, de neutralitássát biztositotta, és az ellenségeskedések megujittását, a' Watterlói szerencsétlenséget, 's a' császári kormány második megdöntését bizonyosan megakadályoztatta volna.

Azon pillanatban, mellyben a' császár Angouleme herczeg capitulatióját, Marseille, Toulon, és a' déli megyék meghódolását megérté, a' Nápol király oktalansága fele olasz országot elragadta tőle. Igen vágyódván Murat ama pillanati hiba emlékét eltörölni, melly miatt 1814-ben Napoleontól elkelle távoznia, helytelen időben ragadott fegyvert, és valamint a' szerencsétől, ugy katonái bátorságától sárba hagyattatva néhany nap mulva országát elvesztette.

De a' legnagyobb akadályok, mellyekre a' császár akadt, azon csekél bizodalomból folytak, melly ő és a' nép felekezet közt uralkodott, melly egy pillanatig hozzá csatolkozni látszott és a' melly a' képviselők kamaráján uralkodott. Ezen kamara valamint az 1814-ki törvényhozó test elfelejté a' körülmények komoly fontosságát, 's a' császár fáradozásit csak hidegen támogatá. A' toldalék o k l e v é l az ország alkotmányaihoz, mellyet a' császár nyilvánossá tett, hogy a' Franczia népnek a' nemzet által kivánt minden szabadságok elesmérésére készségét megmutassa, még azon felekezettől is,

mellynek megnyugtatására rendelve vala, roszúl fogadtatott. Szavak és csélcsap elvek felett vitatkoztak. Nagy szavakat és szép kifejezéseket lehetett hallani, de voltaképpen csak kevés fenséges gondolatokat, mellyek politikai okosságról, és felvilágosult honszeretetről mutatkoztak volna.

A' Maifeldi gyülekezet alkalmat nyujta a' császárnak, nyilvánosan oly érzéseket nyilatkoztatni, mellyek a' nép szabadságnak kedveztek. A' Pairs kamara megujjítása képesé tevé őtet, mind a' régi 's hazának tett szolgálatokat, mellyeket viszsza fizetni az 1814-diki megbukása gátolt vala, mind azon hódolást megjutalmazni, mellyet eránta az ármáda vezérei, viszszatérte ólta bébizonyítottak.

Csak hamar megnyittattak a' kamarák, a' császár megtudá, hogy a' bécsi Congressus szétoszlott, 's a' szövetkezett fejedelmek seregeik vezérlésére elmentek; haladék nélkül elutazott az ármádához; melly őtet nyugtalan 's buzogva várta, hogy a' künföld határin átlépjen. Eltávozék, hogy előtte ellenségeket keressen fel 's győzzön meg, háta megett pedig árulókat hagya hátra. Blücher, és Wellington Belgiomban állottak; Párisban Fouché lépett Talleyrand' helyébe.

VI.

Chronologiai áttekintet.

Waterloo. — Sz. Ilona.

1815. Jun. 15. Az ellenségeskedések kezdődnek.
15. Charleroi' bévétele. — 16. Ütközet Lignynél.
18. Ütközet Mont-Saint-Jeannál, vagy Waterloonál.
21. A' császár visszatér Párisba.
22. A' császár leköszön II-dik Napoleon kedvéért.
23. Ideigleni kormány felállítása.
26. Cholleti egyezés. — Vendee lecsillapítása.
28. Páris ostromi állapottba helyeztetik.
29. Napoleon elhagyja Párist, hogy Rochefortba menjen.
Julius. 3. A' franczia ármáda a' Loire megé hátrál.
6. Idegen ármádák bémenetele Párisba.
7—8. A' képviselők kamarájának bérekesztése.
8. XVIII. Lajos visszatér Párisba.
13. Napoleon az angol kormányzó herczegnek ir.
15. Napoleon Bellerophonon elevez.
24. Bellerophon Angliába megérkezik.
August. 6. Napoleon Northumberland hajóra vitetik.
10. Northumberland elmenetele Sz. Ilonára.
Octob. 17. Napoleon a' Sz. Ilonai parthoz érkezik.
1819. Septemb. Napoleon betegsége kezdődik.
23. Antomarchi orvos megérkezik.
1821. Május 4. Napoleon halála.
6., 7., 8., A' császár' eltemettetése.

Waterloo. — Sz. Ilona.

Napoleon, viszszatértekor, csak 80,000. fegyverkezett katonát lelt Francziaországban, olly időben, midőn a' szövetkezett hatalmaknak 800,000. emberök volt zászló alatt. Iszonyú munkássága, és naponkint, 16 óráigi dolgozása által, rövid idő alatt tetemes ármádát szerencsés vala felhajtani. Junius elsőjén a' franczia hadi erő 400,000. emberből állott; két hónappal később, Septemberben, 700,000. emberre ütött. De az ujonnan kigyulladt zendülés Vendeeban, a' kikötők 's déli és keleti határok' őrzése, 's az erősségek' őrizetei, okozák, hogy az éjszaki határra csak 120,000. embert fordíthattak. Mindazáltal a' császár elhatározá, megtámadólag munkálódni.

Az ármáda három testre osztatott. Ney vezérlé a' bal szárnyat, melly 48,000. emberből állott 's 116 álgyut vitt magával. Grouchynak, ki a' jobb szárnyat vezérlé, 38,000 embere volt, ezenkivül 112. álgyuja. Végre a' császár, középen 30,000 embert, és 134 álgyut egyesített; ezek a' sereg javából 's a' gyalog 's lovag gárdából állottak.

Junius 15-kén az ármáda átlépett a' határon, 's Sambren keresztül menvén Charleroit bevette. Az ellenséges ármádák, nem tudván a' Francziák mozdulatait, még nem egyesültek volt; a' császár szándékja az vala, hogy sorozatjok közepét megtámadván azt keresztül messe.

Ney marsallnak a' Quatre-Brasi állás felé, hol a' Brüsselbe vivő külömbféle utak, öszve-

jönnek, kellett volna menni, hogy az Angolokat bézárva tartsa, 's a' Poroszok segétségére jövéstől meggátolja, kiket a' császár seregei maradékával, megtámadni szándékozott. De az utak rosz állapotja gátlá a' marsallt ezen mozdulatot a' kiszabott idő alatt végbevinni.

A' császár, 16-kán, Fleurushoz közel, Saint-Amand és Sombref közt, Blüchernek 100,000. emberből álló ármádáját lelé, ütközeti rendbe állítva, homlokkal a' Sambre felé. A' franczia ármáda, a' Poroszok előtt ütközeti rendbe állott, hogy elölről foglalatoskodtassa őket, 's Napoleon azonnal parancsot külde Ney marsallnak, hogy csak egy szakaszt hagyjon felügyelés végett Quatre-Brasnál, 's a' legnagyobb sietséggel Brybe menjen, hogy az ellenséget hátulról megtámadja.

Bizvást számot tarta ezen rendszabás sikerére, melly a' porosz ármáda megsemmisítését biztosítandná, 's készüle, a' harczot elkezdeni, mihelyt az álgyuzás, a' marsall' elérkeztét hirdetnék. Quatre-Bras csak 2½ órányi távolyságra van Sombreftől. Az idő eltelt, 's Ney nem érkezék. Délutáni 4 órakor, a' császár, helyettese' késése daczára, el vala határozva a' megtámadásra. A' pillanatok drágák valának: ha a' napot hijába elhagyja telni, talán örökre elveszté az alkalmat, a' porosz ármádát elkülönözve megverni. A' Francziák elsőbb a' bal szárny felé, Saint-Amandba nyomultak elő, hogy Blüchert, ezen oldalra csalogassák, melly viszszavonulati liniájával átalellenbe vala; minden intézetek megtétettek a' közép pontját keresztül törni, mihelyt onnan embereit elvonná. A' Poroszok elszánt bátorsággal vérekedtek. 6 órakor még semmi sem volt elhatározva. Utólsó 's élénk megtámadás következék. Ligny falu,

melly az ellenséges ármáda' közepét fedezé, bévétetett, és ezen közép pont viszszaveretett. A' Poroszok zavarodása tellyes vala. De Ney még sem nyomult elő Quatre Brasból, 's Bry falu nem vala megszálva. Ezen hiba megmenté az ellenséges ármádát, melly e' falun mene keresztül. Az éj' setétsége kedveze viszszamenetelének, még is elvesztett 40 álgyút és mintegy 20,000 embert képtelenné tett a' harczra. A' rendetlenség olly nagy vala, hogy Blücher az ezen megverettetés utáni napon még 30,000 embert nem szedett öszve.

Ney' szerencsétlen késlekedése' oka, egy harcz vala. Ezen lassan menő marsall, Quatre-Brashoz érkeztekor már az Angolok ugyanott megerősítették magokat, 's makacs megtámadása daczára sem hajthatta el többé onnan őket.

Mindazáltal a' császár' czélja el vala érve: az ellenséges vonál, átmetszetett, 's Blücher Wellingtontól el vala választva; Grouchy, kî csak nem rég emeltetett marsalli méltoságra, megbizatott a' Poroszok' üldözésére, az alatt, míg Napoleon balra fordulván, Neyhoz csatlakozott, az angol ármáda' megtámadása végett.

Azon restelkedés, mellyel Grouchy ezen üldözést végbe vivé, a' franczia ármádának még nagyobb vesztére szolgált mint előbb Ney marsall lassusága. Egyik a' Poroszokat, másik az Angolokat menté meg, és Blücher' seregeit az ütközettére engedvén jutni, a' watterlooi szerencsétlenségnek elhatározó oka lön.

Az angol ármáda Soignies erdő előtt állást vett. Angolokból, Skotusokból, Belgákból és Hannovaránokból vegyes 120,000 emberből állott. Wellington elhatározva látszott az ütközet'

elfogadására. A' császár igen örült neki; kezdete vala ez combinatiói sikerülésének, és valódi szerencse, hogy a' két ellenséges vezér illy módon kénszeritve láták magokat egymásután, és egyenként harczolni. Tüstént parancsot külde Grouchy marsalnak, hogy a' Saint Lamberti szorossat a' legnagyobb sietséggel rakja meg emberekkel, hogy ez a' marsall habár az angol ármáda balszárnyának megtámadtatása miatt, nem vehet is munkás részt az ütközetben, még is legalább a' Franczia ármáda jobb szárnyát fedezze.

A' 17-kén, 's 17-ke 's 18-ka közti éjjel szünet nélküli eső a' földet annyira átlágyitá, hogy lehetetlen vala rajta forogni, ámbár 18-kán reggel az idő felderült; néhány óráig várakozni kellet, mig a' nap a' földet ismét egy kevessé megkeményitette. A' császár az ellenség állását (Mont Saint-Jean falu előtt, ott a' hol a' Nivelle és Charleroiból Brüsselbe vezető utak egymást keresztülvágják) megvisgálta. Gyengéd oldalu tető vala ez, kedvező a' pattantyusságnak, honnan Wellington minden mozdulatokat szemügyre vehetett, $10\frac{1}{2}$ óra felé parancsot ada a' császár Mont-Saint-Jean falu jobb felét Papellotte felől megtámadni, De Ney, ki ugy találá, hogy a' tér, egy elzárt folyó által keresztül metszetve iszapos feneketlen helyett képeze, mellyen a' gyalogságnak lehetetlen vala előmenni, azt a' javallatot tevé a' császárnak, hogy a' mély ut kezdetéig, melly az ellenséges közép ponthoz vezetne, nyomulnának elő. Napoleon megegyezett; két okból: az egyik vala, mivel az ellenséget középen támadják meg, melly megtámadás módja nagy hasznait becsülni tudta, a' másik, mivel az ellenséges állás Soignies erdőre támaszkodván, más viszavonulási utja nem vala a' Brüsseli utnál; ha az an-

gol ármáda közepét áttörik, 's egyenesen ezen a' tőttésen elő nyomulnának, ugy a' Soignies erdőség szorosát elfoglalhatnák, mi által mind a' két szárny egymástól elválasztva, és Brüssellel való közösülésöktől megfosztva, nagy veszedelembe kellene jönniek.

A' harcz 11 óra felé kezdődék, a' franczia balszárnyak az ellenséges jobb szárny ellen intézett megtámadásával. Ezen megtámadásnak az ángol vezért kellett volna rászedni; és valóban Wellington is tüstént megerősitté jobb szárnyát a' legjobb seregeivel. Azon közben a' franczia megtámadó sorokat szomoru szerencsétlenség éré. Ney Papelotte előtt rendbe állott, és osztályait megindította, hogy öszvebeszélt megtámadást kivigye; de pattantyussága az egy héti eső által felázott földben megsülyedt, 's nem követheté őt: az elenséges lovasság a' franczia dandárok egyikére, és ama minden segítség nélküli álgyukra rárohant; a' gyalogság igen tömve vala, hogy nem is harczolhatott, némelly zászló-aljak megzavarodtak, 's az ángol lovagok a' pattantyusokat leszabdalák, a' lovak vonó köteleit 's térdeiket elvágák, 's néhány álgyukat mostanra haszonvehetlenekké tevék. Egy franczia vasas dandár elő lépett, és semmivé tevé ezen lovasságot. Ney marsal kéntelen vala menetelét la Haie-Sainte felé pattantyusság nélkül folytatni. Mindazáltal a' franczia közép pont álgyutelepei segítségével bátran megtámadá az állást, 's előtte mindent levert. A' franczia lovasság több fényes megtámadásokat vitt végbe, az ángol lineán és egészen Wellington tartalék seregéig nyomult. A' védelmezés vissza nyomása megfelelt a' megtámadás erős dühösségének. Az ellenséges pattantyusság nagyobb számának daczára, mellynek kedvezett az is, hogy mozdu-

latlan maradhata 's tüzét mindég folytathatá, a' franczia kolonok látszatós előmenetelt tettek. Már la Haie-Sainte megvala véve, és Ney ugyanott megtelepedett. Hirtelen jelentik a' császárnak, hogy a' Saint Lamberti tájékon feléjek jövő seregek mutatkoznak. Elsőbb azt hivék Grouchy haditeste légyen, melly az álgyu dörgés által ide vonattatván azért jönne, hogy az ütközetben részt vegyen. De csak hamar megérté a' foglyoktól, hogy a' szorosból (melly nem vala megszállva!) elő rohanó kolona Bülow haditeste légyen, melly Blücherhez csatolódott, 's már most a' porosz ármáda előseregét alkotja. A' császár alig hihette; de szemei csak hamar meggyőzék őt. A' nélkül hogy a' harczot a' közép ponton megszüntetné, a' fiatal gárdának, melly Ney marsall segitségére indult, tüstént parancsot ada jobbra sietni, hogy a' poroszokat feltartsa. Csak délutáni két óra vala 's Wellington megverettetését még Blücher elérkezése előtt befejezni reménylé. A' franczia lovasság előre ugratván az ángol tömeget megtámadá, melly a' Mont-Saint-Jeani helytért megszállotta. Ez utólsó próba tétnek elhatározónak kelle lenni; de Wellington szövetkezettei közelléte-ről értesittetvén, átlátá, melly fontos légyen most ütközeti sorát addig megtartani, míg a' porosz ármáda abba bényomulhatna. Ekkor dühös harcz és rettentő mészárlás kezdődött. Az angol gyalogok katonai négy szöget képezve, állásaikban meghaltak; és két óra hoszszát folytaták a' franczia vasasok zászlóaljaikat tizedelni. Sem az álgyu, sem a' szurony nem vala képes féktelen megtámadásokat zabolázni: 12,000 angol esett el csapásaik alatt. A' Brüsseli ut már rakva vala szökevényekkel; a' katonák elhajitták fegyvereiket, 's a' szomszéd erdőben kere-

sének menedéket. Wellington meggyőzettnek tartá magát 's a' további ellentállás lehetségéről kétségeskedvén, éppen jelt akara adni a' hátrálásra, midőn Blücher megjelene. Osztályainak egy része a' csatatérre előnyomulván, Bülow haditestét Wellington balszárnyával öszve csatolá, és hátralévő része a' franczia jobb szárny ellen előnyomult, hogy azt bekeritse. A' közel lévő segitség bizonysága neki bátorittá az ángolokat, a' szenvedőlegi védelmezésről féktelen megtámadásra menének ált, a' franczia seregek a' hoszszu harcz által kifáradva hatráló mozdulatot tettek. Hijába léptetett elő a' gárda segitségökre: a' Poroszok megérkezte La Haie-Sainténnél megváltoztatá a' harczalakját. Ezen helytért az egyesült Poroszok és Angolok ismét elvették; hijában képezett a' gárda négy szöget és kétségbe esve ellent álla. Az ellenség sokkal nagyobb hadi ereje, a' bekövetkező éj, ama boldogtalan kiáltozás: „mentse magát, ki mentheti," mellyet valamely gyáva vagy áruló kiáltott ki, a' franczia ármáda elszélyedtét okozá. A' császár megakara halni, csak nem erővel huzák el őt a' csatatérről.

Csak a' gárda zászlóaljai, a' vitéz Cambronne által vezérelve, nem hátráltak: a' nyakas és szünet nélkül ismételt megtámadás közepette, vezérjök az ellenség felszóllittására, hogy adná meg magát, valóban ama jeles feleletet adá: „a' gárda meghal, de meg nem adja magát." De ha, mint némellyek állitják ezen választ nem adta is, magaviselete még is kipótolá ezen szavak helyét, 's a' francziáknak nemes gondolatot és hősi példát mutatott.

A' császárnak e' nagy szerensétlenség utáni párisban lett megérkezte a' nép lelkesedését

még felbuzdithatta 's a' hazának uj védőket gerjeszthetett volna. Ő vala, egyedül képes a' katonákat ismét öszvegyüjteni. A' követek kamarája nem tudta eltalálni a' szerepet mellyet játszania kellett, hogy a' künföldnek ellent álljon. A' helyett, hogy a' császárt segitette volna, ellenséges érzéseket mutatott eránta. Ön magát állandónak nyilatkoztatá, mint az előtt a' nemzeti gyülekezet, és azon gyülekezethez hasonlólag, melly XVI-ik Lajostól a' királyi széket elvevé, a' császárt a' korona letételére kénszeritté, de a' gyülekezet legalább a' Coalitiót megtudta győzni.

Napoleon hirdeté a' franczia népnek az uj áldozatot mellyet a' kamara helyezete reá vetett:

„Francziák, midőn én a' nemzeti függetlenség fentartására háborut kezdtem, minden erő', és minden akarat' egyesitésére, valamint a' nemzeti bátorságok' segédségére épitém. Alapos okaim voltak, szerencsés foganatot reménylenem, 's a' Hatalmak minden ellenem tett kinyilatkozásainak daczoltam. Úgy látszik nékem, a' körülmények megváltoztak. Én Francziaország ellenségi gyülölségének áldozatul adom magamat. Bárcsak egyenes szivüek voltak volna nyilatkozásaikban, 's csak a' magam személyére czéloztak volna. Politicai pályafutásomnak vége, 's fijamat ezen czim alatt „II Napoleon" a' Francziák' császárjának kikiáltom, A' mostani ministerek fogják az ideigleni kormányzó tanácsot alkotni. Azon részvétel, mellyel fijam' sorsa eránt viseltetem, arra bir, hogy a' kamarákat öszvehívjam, a' kormányzó testet, haladék nélkül törvény által alkotni. Egyesüljetek mindnyájan, hogy a' közjót biztositsátok, 's független nemzet maradjatok."

A' kamarák talán csudálkozván, hogy azt a' leköszönést olly könnyen megnyerték, küldöttséget küldtek a' császárhoz. A' császár ezt válaszolá nékiek:

„Köszönöm uraim, azon érzéseket, mellyeket nékem kifejeznek. Kivánom, hogy leköszönésem, Francziaország szerencséjét megalapítsa, de ezt nem reménylem. Ez az országot fő nélkül, politicai lét nélkül hagyja. Azon idő, mellyet a' monarchia megbuktatásával eltarisznyáztak, arra fordithathatott volna, hogy Francziaországot képesé tegyék ellenségeit szétmorsolni."

„Napoleont a' császári méltóság letételére kényszerítvén, katonai talentomát, melly Bonaparte vezér dicsőségét megalapitá, nem vehették el tőle. Ó ajánlkozék ezen talentomot a' fenyegetet hazának szentelni. De az ellene éppen most szövetkezett férfiak, nem engedék meg, hogy az a' kéz, melly a' császári pálczát hordozá, ismét vezérkardot ragadjon. Kényszeritetett Párist oda hagyni, sőt menedek helyet is Francziaországon kívül keresni. Jelenléte alkalmatlan vala az árulásnak, 's ijeszté a' butaságot. Azok, kik Napoleon befolyásától féltek volna, Fouché által hagyák magokat megcsalni; ezek még a' többséget képezék, mind a' két kamarában.

Midőn a' császár párist elhagyta, már nem volt többé szabad. Az ideigleni kormány biztossága őrt adott melléje, ki őt Rochefortig kisérte. E' végre egy vezért választának, kinek holmi panasza volt Napoleonra; de ezen tisztnek szivében hangosabban szólt a' becsület, mint az ellenségeskedés; mély tisztelettel bánt ő fenséges foglyával. A' császár amaz előszer

tsinált tervel, Amerikába áthajózni felhagyott. Julius 13-kán Rochefortról anglia kormányzó herczegéhez a' következő levelet irta, mellynek Londonba vitelét Gourgaud vezérre bizatott.

„Királyi fenség! Én a' felekezeteknek kik országomat szétszaggatják, és Europa nagy hatalmai' ellenségeskedésének áldozatja, elvégeztem politikai pállyámat, 's jövök, Themistoklesként, magamat a' britt népnek vendég szeretetére bizni. Törvényei' védelme alá állok, mellyet királyi fenségedtől, mint leghatalmasbb legnemesebb ellenségemtől kivánok.

Napoleon.“

A' közben az idő szorongatott 's páris az idegenektől elfoglaltatott. Egyik a' tengeri-statiók kapitányai közül, Maitland úr, 14-kén nyilatkoztatá, hogy még nincsenek a' császár' számára kiséreti-levelek (ezek már 10-kén kivántattak volt); de ha a' császár Angliába ált kiván hajózni, ő meg légyen hatalmazva, őt odáig elvinni, 's minden tisztelettel 's tekintettel mellyek csak előbbi rángjához illendők, fog véle bánni. — Ezen szavakba bízván a' császár, 15-kén késéretével együtt a' Bellerophonra lépett, hol minden katonai tisztelkedéssel fogadtatott. Midőn a' kikötőt elhagyá, azt mondá Becker generálnak, ki őt' az angol hajóig késérni ajánlkozék: „Távozzon el a' generál, nem akarom, hogy valaki azt hihesse, hogy egy Franczia jött légyen, engemet ellenségeimnek átadni.“

Maitland kapitány értesittetett a' kormányzó herczeghez irott levélről. Midőn a' császár' hajójára lépett, azt mondá néki „kegyed hajójára jövök, hogy Anglia törvényei oltalma alá álljak.“

Ellenkező szelek 9 napig tartákBellerophont a' tengeren; csak 24-ikbe vetett horgonyt a' Torbay partoknál. Gourgaud visszajöve; ennek nem vala szabad a' kormányzó herczeg előtt megjelenni, a' mi rosz előjel vala. Valóban Julius 30-kán megtudá Napoleon, hogy örökös fogság van néki szánva. Egy Al-Statusi titoknok és admiral Lord Keith, ministerialis kinyilatkozást adának neki által, mellyben következőt lehetett olvasni.

„Sem hazánk, sem szövetkezetteink eránti kötelességeinknek meg nem felelhet, hogy Bonaparte vezér megtartsa az eszközöket, a' száraz föld békéjét ujra megzavarni. Sz. Ilona szigete választatott jövendőbeli tartózkodásául. Az éghajlat egészséges és a' hely fekvése megengedi, hogy a' felvigyázati rendszabások tekintetéből, mellyekhez, hogy személyéről bizonyosak legyenek, nyulni kell, nagyobb kéméllettel fognak bánhatni, mint máshol. . .“

A' szerencsétlenség 's emberiség jogainak ezen nyilvános megsértésére, a' kivetköztetett császár, Lord Keithhez intézett következő ékes ellenmondással válaszolt:

„Én a' menny és emberek szine előtt ünnepélyesen ellenmondok azon erőszaknak mellyet rajtam elkövetnek, és azon undok vétségnek, melly legszentebb jussomat az által sérti, hogy személyemről és szabadságomról rendelkeznek. Én önkényt jövék a' Bellerophonra. Én nem foglya, hanem vendége vagyok Angliának. Sőt a' kapitány unszolására jöttem, ki azt mondá nékem, parancsa légyen a' kormánytól, engemet felvenni, 's késéröimmel Angliába vinni, ha ez nékem kedves volna. Én rosz gyanú nélkül jelenék meg, hogy Anglia törvényeinek oltalma alá álljak. Mihelyt Bellerophonon valék

az angol nép közepette állék. Ha a' kormány, Bellerophon kapitányának parancsot adván, engem 's késéretemet felvenni, nékem csak hurkot akart vetni, úgy becsülete ellen rutul vétkezett, 's zászlóit megpiszkolá. Ha ezen cselekedet egészen végbevitetnék, hijába beszélnének ezután az Angolok egyenes lelküségökről, törvényeikről 's szabadságaikról; a' britt hivség, a' Bellerophon vendég szeretetében lelné sirját. Hivatkozom a' történetre; ez meg fogja mondani, hogy egy ellenség, ki az angoly népet 20 évig háboruval zaklatván, szerencsétlenségében önkényt eljött, törvényei alatt oltalmat keresni. — Melly fényesebb bizonyságát adhatná ő az eránta való tiszteletnek 's bizodalomnak! De mint viszonozák Angliában az illy nagylelküséget? Tették, mintha ezen ellenségnek barátságosan kezet akarnának nyujtani; és midőn egyenes szívvel átadta magát, feláldoztatott."

Az angol ministerium nem ijede meg illy velős ellenmondás által, 's árulás mivét tellyesen végre hajtá.

Aug. 6-kán a' császár Northumberland hajóra vitetett, mellyen már a' Sz. Ilonai helytartónak kinevezett Admiral Cockburn vala. Ezen hajó Aug. 18-kán elvitorlázott 's 17-kén Napoleon a' la Hogue fok mellett elevezvén, legutólszor köszönte Francziaországot: „Isten hozzád, igy kiálta Isten hozzád; vitézek földje! Isten hozzád, drága Francziaország! Ha néhány árulóval kevesebb volna, te még nagy nemzet, 's a' világ ura volnál."

October 17. 1815. Francziaországnál vett utólsó bucsuja után két hónapra, Napoleon ki-

szálla ama szigetre, melly az ő sirja fogna lenni. Fogsága hat esztendeig tartott; ez talán emlékezetét többet emelé, mint legdicsőbb győzedelmei. Ezen fogságnak köszönjük, hogy őtszorosan esmérni tanulánk, hogy charakterét méltatni, 's lángeszét csudálni tudtuk, melly mindkettő a' korbeliek rágalmazási vágya által igen gyanusá lett. Ez Napoleonra nézve az utó világ óráját előbbre tolá; minden fátyolok szétszaggattattak, mellyekkel a' felekezetek, e' nagy férfiút bé leplezni igyekeztek. Végre a' császár azáltal, hogy katonainak adott szava szerént, az együtt viselt nagy dolgok történetét leirá, a' franczia ármáda dicsőségének örök emléket emelt.

De ó! ezek az esztendők, mellyeket a' halál iszonyú fájdalmakkal vala végezendő, igen nyomoruságosan folytak le reá nézve. Minden európai nagy fejedelmek biztosai eljövének, angol porkolábja segétségére. Cokburn Admirál, nyiltszivü 's nemes hajós helyébe Hudson Lowe lépett, „rut ember, igazi lator képpel, kinek lelke vadabb vala, mint arczvonatai.“ Az angol ministerium kétség kívül attól tartott, hogy a' császár nem sorvadna el elég hamar azon a' szigeten, mellyen még a' virágok is elnyomorodnak. A' porkoláb zaklatási, és szidalmazási, szükséges ráadás vala az egésségtelen éghajlatra. Lelkét és testét egyszerre akarák gyengíteni. Erős alkotása 's állandó charaktere öt esztendeig ellentállottak; de végre eljöve a' pillanat, mellyben Napoleonnak el kelle veszni. Már barátjai sora, kik hozzá hívek maradtak, megritkult. Las-Cases gróf 's fija a' kormányzó parancsára Sz. Ilonából eltávoztattak. Gourgaud generál, egéssége tellyes megbomlása következésében kénytelen

vala olly állást oda hagyni, mellyen kétség kívül megakart volna halni, ha a' császár nem hitte volna, hogy Európába viszszatérte hasznos lehetne. Bertrand gróf 's grófné, Montholon gróf 's grófné, Antomarchi ügyes orvos 's Napoleon honosa; *) Vignali 's Buonavita apátok, született korsikaiak, a' hív Marchand, a' császár komornyékja, 's néhány kevés esmerősek, de egyenes lelkü és hü szolgák képezék az egész kiséretet, melly azon férfi mellett maradt, kinek Európa herczegei 's királyai voltak udvarnokai.

Antomarchi orvos Sz. Ilonára érkezvén, a' császárt már igen betegen találá. Napoleon nem csalatkozott állapotjában. Sajnálkozással látá az orvos, hogy lehetlen lesz, előtte az igazságot elrejteni; ő még is elhalgatta azt. Néhány hónapok multak el.

1821-dik év Marczius 17-kén igy szólt Napoleon Antomarchi orvoshoz: „Nem az erőtlenség, hanem az erő tesz engemet semmivé, az élet az, a' mi engemet megöl.“ Aztán a' kék és felhőtlen égre veté szemeit, 's monda: „Hat évvel ez előtt, ugyan ezen napon (éppen Auxerreben volt, Elba szigetről viszatértekor) felhők boritták az eget; o! én meggyógyulnék, csak ama felhőket láthatnám.“ Aztán, az orvosnak kezét gyomrára tevén, még ezt mondá: „mészárló kést szúrtak nekem ide; 's bentörték a' sebben vasát.“

*) O'Meara doctor a' Northumberland' orvosa, kit a' császár szolgálatába vett, 's a' ki szeretetet, 's tiszteletet mutatott fenséges betege iránt, Hudson Lowe által Sz. Ilonáról elüzetett. Fesch kardinal Antomarchi urat küldé a' számkivetett helyébe; de a' midőn ez elérkezett, már akkor a' császár egy esztendeig orvos nélkül vala.

Apr. 2-án egy szolga jelenté neki, hogy mult éjszaka a' keleti égtáján egy üstökös csillagot látának. „Egy üstökös csillagot! kiálta, éppen ollyatén volt caesár halálának előpostája.“

April 11-kén (Arnold az őrizeti ezered orvosa jelen volt) nagyon szenvedett a' császár; Antomarchi alsó vég tagait, mellyek jéghidegek voltak, meleg burogatásokkal kivánta felmelegitni. „Hagyjatok, kiálta a' beteg; nem ott, hanem a' gyomorban, a' májban fekszik a' gonosz: nincsenek segédszereitek, nincsenek készitményitek, nincsenek gyógyszereitek, mellyek amaz emésztő tüzet olthatnák.“ Arnold iparkodott elhitetni véle, hogy májjának semmi baja sincsen. „Valóban ugy kell annak lenni, viszonza keseredten, mivel Hudsontok ugy végezte azt.“

April 15-kén a' császár szobája mindenek előtt zárva volt, kivévén Montholon vezért, és Marchandot. — A' császár végintézetet tett. Midőn Antomarchi beléphetett, igy szólt hozzá Napoleon: „ezek készületeim a' halálhoz: elkell mennem; végem van.“ — Az orvos elakará hitetni, hogy állapotja nem egészen reménytől fosztott légyen; szavába vágott, 's monda: „Félre már a' csalásokkal, tudom, mint állnak dolgaim, én el vagyok tökélve.“

Midőn végre Antomarchi 18-kán, némelly gyógyszerek vételének szükséges voltát eleibe terjesztené, ő viszonza: „Nem, doktor, Anglia holttestemet kivánja; nem kell azt sokáig várakozni hagyni.“

„Ugy látszott, hogy 19-kén sokkal jobban érezé magát a' császár; számkivettetésének hiv társai nem rejtheték el azon való örömüket. — „Nem csalódtok, monda ő, én ma jobban vagyok: de nem kevesbé érzem még is, hogy végem közelitt. Ha majd megholtam, mindegyi-

tek lesz oly édes szerencsés, Europába visszatérhetni. Barátitokat, atyátokfiait ujra feltalálandjátok, én pedig az elysiumi mezőken fogom bajnokimat ismét fellelni. Igen is', folytatá erősebb hangon, Kleber, Desaix, Bessieres, Duroc, Ney, Murat, Massena, Berthier, mindnyáján előmbe fognak sietni; vélem fognak mulatkozni azon tetteken, mellyeket együtt vittünk véghez. . . . A' Scipiókkal, Hannibalokkal, Caesarokkal, Friedrichekkel fogunk harczainkról beszélgetni . . . hogyha csak, hozzá tevé mosolyogva, oda alant nem félnek majd annyi katonát együtt találni."

E' pillanatban belépett Arnold orvos. A' császár néhány szót intézett hozzá állapotjáról, 's aztán igy szólla: „már oda vagyok, a' csapás megtörtént, végemhez közelitek; vissza fogom adni testemet a' földnek. . . . Lépjen elöl, kegyed, Bertrand, forditsa kegyed ezen urnak azt, a' mit halland. . . . Egy szót se hagyon el. . . . Eljöttem volt, hogy a' britt nép tüzhelyéhez üljek; becsületes vendég szeretetet kivántam. Minden jussoknak, mellyek csak léteznek a' világon, megsértésével, békók által feleltek nekem. Engem, Sándor, Ferencz császár, sőt a' porosz király is másként fogadtak volna el. Azomban, Anglia' feladása volt, a' királyokat megcsalni, és oda rántani, 's azáltal a' világnak ama hallatlan nézőjátékot négy nagy Hatalmasságokról nyujtani, kik egyetlen egy férfiura vadásztak. Az ángol ministerium az, melly ezen rettentő szirtet választá ki, mellyen három esztendőnél kevésb idő alatt az europaiak' élete emésztődik, hogy az enyimet gyilkosság által végezzék. 'S hogyan bántak velem, miólta ezen szirten vagyok? Nincs oly méltatlanság, mellyet rajtam kimeriteni gyönyörüségnek

nem tartottak volna. A' legegyszerübb familia kötelékek, még azok is, mellyeket soha senkitöl meg nem tagadtak, elszakasztattak tölem. . . . Feleségem, fiam nem élnek többé én nekem: igy feszitettek hat esztendeig ama titok kinzópadjára. . . . Ezen puszta szigeten a' leglakhatlanabb helyet jelelék ki tartózkodásomul, azon helyet, hol a' tropikus éghajlat öldöklő befolyását legnagyobb mértékben gyakorolja; négy fal közé zártak bé engem, ki egész Európát lóháton keresztül jártam! A' britt kormány engemet lassan, meggondolással, testem minden részét egyenként gyilkolt meg, 's a' gyalázatos Hudson Lowe volt hóhérjok. . . . Ezen kormány véget fog érni, valamint a' kevél Velenczei köztársaság. Mi engemet illet, ki ezen iszonyu szirten, enyimektől megfosztva, 's mindenből szükséget szenvedve, meghalok, halálomnak gyalázatját az ángol uralkodó háznak hagyom örökségül."

21-kén papját hivatá a' császár: „a' katholika vallásban születtem, ugy mond, békivánom tölteni ama kötelességeket, mellyeket az reám vetett, 's elfogadni ama segédet, mellyet az nyujt." — Még nyolcz nap folyt el, mellyekben változó foganattal küzdött betegségével, melly őt megölé. April 28-kán meghagyá Antomarchi orvosnak, hogy holttestét bonczolná, 's megparancsolta, szivét, az ő drága Maria Luizájának elvinni. „Ha majd többé nem leendek, ugymond, Romába fogna kegyed költözni; anyámat, 's familiámat fel keresni; elbeszélendi nékik nyavalyámat, és végemet; meg fogja nekik mondani, hogy Napoleon a' legnyomorúbb állapotban, mindenektől elhagyatva, mindenből szükséget látva, holt meg. . . ."

Midőn 29-kén egy forrásból, melly Longwoodtól egy órányira folydogál, vizet ivott volna, így szólt: „Ha sorsom úgy akarja, hogy ismét meggyógyuljak, akkor ezen helyen, hol e' forrás előbugyog, belőle vett könnyebülésem emlékezetére, emléket fogok emelni. . . . Ha holtom után testemet nem fogják számkivetni, mint személyemet számkivetették, ha tőlem egy kevés földet nem tagadnak meg, tehát kívánom, hogy őseim mellé, az Ajacciói Domtemplomba, Corsicában, vagy pedig a' Seine partjain, a' franczia nép közepette, mellyet oly igen szerettem, temessenek el. Azomban, ha nem engedtetik meg, ott nyughatnom, tehát ide temettessék el testem, hol ezen édes, és oly tiszta forrás csörgedez."

Majus 2-kán a' hidegláz erősebb leve, 's félrebeszédekkel vala öszveköttetve; a' császár Franciaországról, fijáról, 's híretársairól beszélt. „Steingel, Desaix, Massena! Ó! a' győzedelem elvál; rajta, siessetek, áljatok ellent a' megtámadásnak; ők a' mieink."

A' következő nap reggelén nyugodtabb volt, de baja mindegyre sebes előmeneteleket téve. Előhivta végintézete végrehajtóit, Bertrand, és Montholon urakat. „Én megfogok halni, monda nekik innepélyes hangon; ti viszsza fogtok térni Europába. Tanácsokat kell néktek adnom, otti magatokviseletére nézve. Részt vevétek számkivettetésemben; emlékemhez hivek fogtok maradni; nem fogtok semmit is tenni, a' mi azt keserithetné. Én minden elveket megerősitettem, törvényeimbe és tetteimbe béoltám azokat; nincs egyetlen egy is, mellyet szentül megne tartottam volna. Szerentsétlenségre a' körülmények terhesek és kétesek valának; keménynek kellett lennem, kellett hal-

lasztanom; a' balesetek megjöttek; én nem tudám tágítni a' feszült ivet, 's Franczia-ország azon szabados elrendelésektől, mellyeket néki szántam volt, megfosztatott. Franczia-ország tekintettel lesz erántom, mikor itél; számba veendi szándékaimat; szereti nevemet, 's győzedelmeimet; utánozzátok ezt, legyetek hívek ama véleményekhez, mellyeket védtünk, ama hithez, mellyet kivivtunk; minden egyébb uton gyalázatot és zavarodást fogtok találni. . . ."

„Május 4-kén, szólt Antomarchi orvos, megroszabbult a' császár állapotja. Az időjárás rettentő vala, az eső szakadatlanúl ömlött alá, a' szél mindent feldulni, fenyegetődzött. Ama füzfa, melly alatt Napoleon szokás szerint friss levegőt szivott, nem volt többé; plántázatink gyökerökből ki valának tépve, 's elszórva; még csak egy gummi fa álla ellent, 's ekkor egy forgó szél megragadá, kitekerte gyökeréből, 's a' sárba hajitotta; hogy semmi se élje felül a' császárt, a' mi csak kedves volt előtte."

A' zivatar' dühe, az orkán' zúggása nem ébreszték fel a' császárt álmából, mellybe süllyede. 5½ órakor hallák őt e' szókat mormogni: „Fej... Ármáda." 6 óra után tizenegy minutumkor gyengéd tajték fedé ajakit, lelke szabad lön.

A' börtönmester szolgálati nem szüntek meg a' fogoly halálával. — Hudson Lowe nem engedte meg, Napoleon holttestét Europába átvinni. Csupán csak a' katonai tiszteleteket adatá meg neki. — Sz. Ilonán temették el a' császárt. Ott nyugszik ő négyrétü koporsóban, azon forrás mellet, mellynek vize egykor ajakait eny-

hitette; sirja, mellyet két gyászfüzek árnyaznak körül, egy nagy kővel, mellyet semmi felirás nem ékesitt, van befedve. Ám de mit használ ez? El enyészhet e' Napoleon valaha az emberek emlékéből!

Vége.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Lelt. 11669/1954

PESTEN, 1834.
TRATTNER-KÁROLYI TULAJDONA,
ÚRI UTSZA 612.